

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

თინ. ზარაძენიძე

ენისა და მეტყველების ურთიერთობის პრობლემა

გამომცემლობა „მეცნიერება“
თბილისი

1974

ნაშრომში კრიტიკულად არის განხილული სხვადასხვა თეორიები ენისა და მეტყველების რაობისა და მათი ურთიერთობის შესახებ. ნაჩვენებია, რომ სხვადასხვა ენათმეცნიერული სკოლები ან ცალკეული მეცნიერები მნიშვნელოვნად განსხვავებულ შინაარსს დებენ ენისა და მეტყველების ცნებებში. მოცემულია ცდა, წარმოადგენილ იქნეს საკითხის პოზიტიური გადაწყვეტა.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1974

წინასიტყვაობა

1971 წ. 22—26 ნოემბერს სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტმა და საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტმა თბილისში მოაწვეეს გაერთიანებული სამეცნიერო სესია, რომელიც მიეძღვნა პრობლემას „ენა და მეტყველება“. წინამდებარე წიგნის გამოცემა ამ სესიისათვის იყო ნაგარაუდევრი, მაგრამ ჩვენგან დამოუკიდებელი მიზეზების გამო ეს ვერ მოესწრო. გამოქვეყნდა მხოლოდ ჩვენი მოხსენების ტექსტი რუსულ ენაზე „Проблема взаимоотношения языка и речи“, რომელშიაც წარმოდგენილია ნაშრომის ძირითადი დებულებები.

ვინაიდან 1971 წ. ნაშრომი უკვე გამოქვეყნდებოდა იყო, თბილისის სამეცნიერო სესიის მასალები მასში გათვალისწინებული არ არის. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი აპირებს ამ მასალების სრულად გამოცემას (ჯერჯერობით გამოქვეყნებულია მოხსენებათა თეზისები). ჩვენი პოზიციის თვალსაზრისით საყურადღებოდ გვეჩვენება შემდეგი გარემოება: ამ სესიაზე კიდევ უფრო ნათლად გამოვლინდა ტენდენცია, რომლის შესახებაც ლაპარაკია წინამდებარე ნაშრომში. ეს არის ენისა და მეტყველების დაახლოების, მათ შორის დაპირისპირების მოხსნის ტენდენცია.

ნაშრომის ბელნაწერის წაკითხვისა და მნიშვნელოვანი შენიშვნების მოწოდებისათვის ავტორი დიდ მადლობას მოახსენებს აკად. არნ. ჩიქობავას და ენათმეცნიერების ინსტიტუტის უფრ. მეცნ. თანამშრ. ბ. ფოჩხუას.

შესავალი

ენისა და მეტყველების დაპირისპირება თანამედროვე ენათმეცნიერებაში ფერდინანდ დე სოსიურის კონცეფციიდან მომდინარეობს. მთელმა რიგმა საენათმეცნიერო სკოლებმა, განსაკუთრებით კი იმ მიმდინარეობებმა, რომლებიც ფ. დე სოსიურის მოძღვრებას ემყარებიან, აღიარეს ენისა და მეტყველების დაპირისპირების აუცილებლობა, თუმცა სოსიურისაგან (და აგრეთვე ერთმანეთისაგან) განსხვავებული პრინციპები დაუდევს ამ დაპირისპირებას საფუძვლად.

ბევრი ენათმეცნიერი თვლის, რომ ენისა და მეტყველების დაპირისპირება XX საუკ. ენათმეცნიერების ერთ-ერთი უდიდესი მიღწევაა, რომ ამ დაპირისპირების მხედველობაში მიღების გარეშე ვერ გავერკვევით ენის არსში.

მაგრამ ამავე საკითხზე სხვა თვალსაზრისიც არსებობს. კერძოდ, ყველა თანამედროვე საენათმეცნიერო მიმდინარეობა არ იზიარებს დებულებას ენისა და მეტყველების დაპირისპირების საჭიროების შესახებ.

წინამდებარე ნაშრომში განხილული და გაანალიზებულია სხვადასხვა საენათმეცნიერო სკოლის ან ცალკეულ ენათმეცნიერთა შეხედულებები ენისა და მეტყველების დაპირისპირებაზე. სხვადასხვაგვარ შეხედულებათა ერთმანეთთან შედარება აადვილებს იმის გარკვევას, თუ რა არის ფასეული და რა მიუღებელი ენისა და მეტყველების იმ დაპირისპირებაში, რომელიც თანამედროვე ენათმეცნიერებაშია გავრცელებული. ამის გათვალისწინება კი აუცილებელია დასმული პრობლემის პოზიტიურად გადაწყვეტისათვის. ასეთი გადაწყვეტის ცდა მოცემულია ნაშრომის ბოლო თავში.

წარმოდგენილ მიმოხილვას არა აქვს პრეტენზია იყოს ამომწურავი. ჩვენთვის ხელმისაწვდომი სამეცნიერო ლიტერატურიდან ჩვენ შევარჩიეთ ტიპობრივი და ანგარიშგასაწევი თეორიები, რათა მკითხველისათვის მიგვეცა წარმოდგენა საკვლევი საკითხის შესახებ არსებულ სხვადასხვა თვალსაზრისზე და ამ თვალსაზრისთა დასასაბუთებლად მოხმობილ არგუმენტებზე. მხედველობაშია მისაღები ის გარემოებაც, რომ ყველას, ვინც უხეხა ენისა და მეტყველების ურთიერთობას, არა აქვს გარკვეული თეორია ამ საკითხის შესახებ.

1. ენისა და მეტყველების დაპირისპირება ფ. დე სოსიურის კონცეფციაში

1.1. ფ. დე სოსიურის შეხედულებები ენისა და მეტყველების შესახებ. გამოჩენილმა შვეიცარიელმა ენათმეცნიერმა ფ. დე სოსიურმა, რომელიც სამართლიანად ითვლება თანამედროვე ენათმეცნიერების ერთ-ერთ ფუძემდებლად, თანმიმდევრულად დაუპირისპირა ერთმანეთს ენა და მეტყველება და ეს დაპირისპირება საფუძვლად დაუდო მთელ თავის ზოგადლინგვისტურ კონცეფციას.

სოსიური განასხვავებს სამ ცნებას: სამეტყველო მოქმედებას (langage), ენას (langue) და მეტყველებას (parole). სამეტყველო მოქმედებას ის საგანგებოდ არ განსაზღვრავს, ესაა მეტყველების წრებრუნვა მთლიანად ანუ ენისა და მეტყველების ერთობლიობა.

სამეტყველო მოქმედებაში ენის გამოყოფის საჭიროებას სოსიური იმით ასაბუთებს, რომ სამეტყველო მოქმედება არ არის ერთიანი, ის მრავალფორმიანი და ნაირსისტემობრივია. იგი იჭრება ფიზიკის, ფიზიოლოგიის, ფსიქიკის სფეროში, ინდივიდუალურ და სოციალურ სფეროში. სამეტყველო მოქმედება რომ ერთდროულად რამდენიმე თვალსაზრისით შეგვესწავლა, ენათმეცნიერების ობიექტი მოგვეჩვენებოდა ერთმანეთთან დაუკავშირებელ, სხვადასხვაგვარ მოვლენათა გროვად. ეს კარს გაუხსნიდა ფსიქოლოგიას, ანთროპოლოგიას, ნორმატიულ გრამატიკას, ფილოლოგიას და სხვა მეცნიერებებს. ეს უკანასკნელები სამეტყველო მოქმედებას თავიანთი კომპეტენციის სფეროში შეიტანდნენ, მაშინ როდესაც მათ მკაცრად ვმიჯნავთ ენათმეცნიერებისაგან.

სამეტყველო მოქმედებისაგან განსხვავებით ენა წარმოადგენს დაზუსტულ მთლიანს. მხოლოდ „ენის“ ცნება იძლევა თვითმყოფადი განსაზღვრების შესაძლებლობას და საფუძველს კვლევითი აზრის განვითარებისათვის. ამიტომ, გვეუბნება სოსიური, უნდა

დავდგეთ „ენის“ ნიადაგზე და იგი შივიჩნით ჩორმად სამეტყველო მოქმედების ყველა დანარჩენ გამოვლენათათვის¹.

თუ სამეტყველო მოქმედებიდან გამოვყოფთ ენას, დაგვრჩება მეტყველება.

ენასა და მეტყველებას სოსიური რამდენიმე თვალსაზრისით უპირისპირებს ერთმანეთს. ესენია:

ა) ენა არსებითია, მეტყველება კი — არაარსებითი, მეორეხარისხოვანი, შემთხვევითი².

ბ) ენა სოციალური მოვლენა არის, მეტყველება კი არაა სოციალური, ინდივიდუალურია.

ენა არის სამეტყველო მოქმედების სოციალური ელემენტი, გარეგანი ინდივიდის მიმართ, რომელიც თავისთავად ვერც შექმნის ენას, ვერც შეცვლის. ენა არსებობს მხოლოდ თავისებური ხელშეკრულების ძალით, რომელიც დადებულია კოლექტივის წევრების მიერ. ამასთანავე, ენით რომ ისარგებლოს, ინდივიდმა იგი უნდა შეისწავლოს³.

ენა არსებობს ინდივიდთა მთელ ერთობლიობაში, რადგან ენა არ არსებობს მთლიანად არც ერთ მათგანში, ის არსებობს მთლიანად მხოლოდ მასაში⁴.

ენა არ წარმოადგენს მოლაპარაკე სუბიექტის ფუნქციას, ის არის პროდუქტი, პასიურად რეგისტრირებული ინდივიდის მიერ... პირუკუ, მეტყველება ნებისა და გაგების ინდივიდუალური აქტია, რომელშიც უნდა გაირჩეს: 1) კომბინაციები, რომელთა საშუალებითაც მოლაპარაკე სუბიექტი სარგებლობს ენობრივი კოდექსით თავისი საკუთარი აზრის გამოსახატავად; 2) ფსიქო-ფიზიკური მექანიზმი, რომელიც მას უფლებას აძლევს მოახდინოს ამ კომბინაციათა ობიექტივაცია⁵.

მეტყველების ინდივიდუალურ ბუნებას სოსიური იმით ასაბუთებს, რომ შესრულება არასოდეს არ ხდება მასის მიერ, შესრულება ყოველთვის ინდივიდუალურია⁶. მეტყველებაში არაფერი არ არის კოლექტიური: მისი გამოვლენანი ინდივიდუალური და წუთიერია, აქ არაფერია გარდა კერძო შემთხვევებისა⁷. სხვა ადგი-

¹ Ф. де Соссюр, Курс общей лингвистики. 1933, გვ. 34—35.

² იქვე, გვ. 38.

³ იქვე, გვ. 39.

⁴ იქვე, გვ. 38.

⁵ იქვე.

⁶ იქვე.

⁷ იქვე, გვ. 43.

ლას ნათქვამია: მეტყველება არის ჯამი ყველაფრისა, რასაც ამბობენ ადამიანები და შეიცავს: ა) მოლაპარაკის ნებაზე დამოკიდებულ ინდივიდუალურ კომბინაციებს, ბ) ლაპარაკის აქტებს, რომლებიც ასევე იწარმოებიან და აუცილებელი არიან ამ კომბინაციათა შესრულებისათვის⁸.

გ) ენა ნიშანთა, ღირებულებათა სისტემას წარმოადგენს, მეტყველება კი არ არის სისტემა.

ენა არის იდეების ფაქტობრივად ნიშანთა სისტემა⁹.

ენა არის სისტემა, რომელიც ექვემდებარება თავის საკუთარ წესრიგს. აქ სოსიურს მოჰყავს თავისი საყვარელი შედარება ენა-სა კადრაკის თამაშთან¹⁰.

ენა არის წმინდა ღირებულებათა სისტემა, რომელიც არაფრით არ განისაზღვრება, თუ არ მასში შემავალ ელემენტთა არსებული მდგომარეობით¹¹.

ლაპარაკი... არაფრით არ ეხება სისტემას¹².

დ) ენა ფსიქიკური მოვლენაა, მეტყველება კი — ფსიქო-ფიზიკური.

ენა არის რაღაც საფესებით გარკვეული სამეტყველო მოქმედების ფაქტთა სხვადასხვა სისტემობრივ ერთობლიობაში, — გვეუბნება სოსიური. მისი აზრით, სამეტყველო წრებრუნვაში, რომელიც მოლაპარაკისა და მსმენელის ურთიერთობას ვარაუდობს, შესაძლებელია საფესებით გარკვეული ადგილი მიუღწინოთ ენას. კერძოდ, იგი ლოკალიზდება იქ, სადაც სმენითი სახე (ე. ი. აკუსტიკური წარმოდგენა — თ. შ.) ასოცირდება ცნებასთან (ე. ი. საგნის წარმოდგენასთან)¹³.

ენა თავისი ბუნებით ერთგვაროვანი მოვლენაა. ეს აა ნიშანთა სისტემა, რომელშიც ერთადერთი არსებითია აზრისა და აკუსტიკური სახის შეერთება, ამასთან ნიშნის ორივე ეს ელემენტი თანაბრად ფსიქიკურია¹⁴.

ენობრივი ნიშნები თუმცა ფსიქიკური არიან თავიანთი არსით, მაგრამ ამასთანავე ისინი არ არიან აბსტრაქციები. კოლექტიური შეთანხმებით მიღებული ასოციაციები, რომელთა ერთობლიობაც

⁸ Ф. де Соссюр, დასახ. ნაშრ., გვ. 42.

⁹ იქვე, გვ. 40.

¹⁰ იქვე, გვ. 45.

¹¹ იქვე, გვ. 88.

¹² იქვე, გვ. 41.

¹³ იქვე, გვ. 39.

¹⁴ იქვე (ხაზი ჩვენი — თ. შ.) უძრ.: „ენობრივი ნიშანი წარმოადგენს ორმხრივ ფსიქიკურ არსს“ (გვ. 78).

არის ენა, წარმოადგენენ რეალობებს, რომელთა ადგილსამყოფელია ტვინში¹⁵.

ენა მოცემულია კოლექტივში ანაბეჭდთა ერთობლიობის სახით. ეს ანაბეჭდები არსებობენ თითოეულ ტვინში დაახლოებით ისევე, როგორც ლექსიკონის სავსებით ერთნაირი ეგზემპლარებით სარგებლობს მრავალი პირი¹⁶.

მეტყველება ფსიქო-ფიზიკურია¹⁷.

ე) ენა არის იმ ჩვევათა ერთობლიობა, რომელთა განხორციელება ხდება მეტყველების აქტებში.

ენა არის იმ აუცილებელ პირობათა ერთობლიობა, რომლებიც შეთვისებულია საზოგადოებრივი კოლექტივის მიერ ამ უნარის ცალკეულ პირებთან განხორციელებისათვის¹⁸.

ენა არის გრამატიკული სისტემა, პოტენციურად (ხაზი ჩვენია — თ. შ.) არსებული თითოეულ ტვინში ან, უკეთ, ინდივიდთა მთელი ერთობლიობის ტვინებში¹⁹.

მეტყველებისათვის აუცილებელია ბგერათა წარმოთქმა. სამეტყველო ორგანოები ისევე გარეგანია ენის მიმართ, როგორც გარეგანია მორზეს ანბანის მიმართ მისი ჩამწერი ელექტრული აპარატები; ლაპარაკი, ე. ი. აკუსტიკური სახეების შესრულება (ხაზი ჩვენია — თ. შ.) არაფრით არ ეხება თვით სისტემას. ამ მხრივ ენა შეიძლება შევადაროთ სიმფონიას, რომლის რეალობა არ არის დამოკიდებული მისი შესრულების გვარობაზე; შეცდომები, რომლებიც შეიძლება დაუშვან მუსიკოსებმა, არაფრით არ არღვევენ ამ რეალობას²⁰.

ვ) ენა ფორმაა და არა სუბსტანცია²¹, სუბსტანციები მეტყველების სფეროს განეკუთვნება.

აქვე უნდა განვმარტოთ, რომ სუბსტანციებად სოსიური მიიჩნევენ ბგერებს, როგორც ფიზიკურ, მატერიალურ ფაქტებს²², და მწვანელობას, რომელიც, მისი გაგებით, ფსიქიკურია.

რაკი ენა წმინდა ფორმაა, რომელიც არ შეიცავს სუბსტანციას, ამიტომ სოსიური ასკენის, რომ ენაში მხოლოდ განსხვავებები გვაქვს დადებით მომენტთა გარეშე. ეს ეხება როგორც აღსანიშნს, ისე აღმნიშვნელს: ენაში არ არსებობს არც იდეება,

¹⁵ Ф. де Соссюр, დასახ. ნაშრ., გვ. 39.

¹⁶ იქვე, გვ. 42.

¹⁷ იქვე.

¹⁸ იქვე, გვ. 34.

¹⁹ იქვე, გვ. 38.

²⁰ იქვე, გვ. 41.

²¹ იქვე, გვ. 120, 113.

²² იხ. მაგ., გვ. 42.

არც ბგერები, რომლებიც წინ უსწრებდნენ სისტემას, გვაქვს მხოლოდ კონცეპტუური განსხვავებები და ბგერითი განსხვავებები, რომლებიც წარმოიქმნებიან ენობრივი სისტემიდან. ნიშანში მოქცეულ იდებს და ბგერით მასალას ნაკლები მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე იმას, რაც მის გარშემოა სხვა ნიშნებში²³.

ენაში ყველაფერი უარყოფითია, თუ მხედველობაში მივიღებთ აღსანიშნავსა და აღმნიშვნელს ცალ-ცალკე. მაგრამ მათი ერთიანობა — ნიშანი დადებითია. ენობრივი სისტემა წარმოადგენს ბგერით განსხვავებათა მწკრივს, რომელიც კომბინირებულია იდეების განსხვავებათა მწკრივთან. ცალ-ცალკე აღსანიშნი და აღმნიშვნელი დიფერენციალური და უარყოფითი სიდიდეებია, მაგრამ მათი შეერთება დადებითი ფაქტია²⁴.

განასხვავებს რა ერთმანეთისაგან ენასა და მეტყველებას, სო-სიური იმასაც აღნიშნავს, რომ ისინი ერთმანეთთან არიან დაკავშირებული და ერთმანეთს გულისხმობენ: ენა აუცილებელია, რომ მეტყველება გასაგები იყოს, ხოლო მეტყველება აუცილებელია ენის დადგენისათვის. ისტორიულად მეტყველების ფაქტი ყოველთვის წინ უსწრებს ენას²⁵.

ენა არის განძი, მეტყველების აქტით დალექილი ყველაში, ვინც ეკუთვნის ერთსა და იმავე საზოგადოებრივ კოლექტივს²⁶.

ენა არის ერთდროულად მეტყველებას იარაღიც და პროდუქტიც²⁷.

ბოლოს, მეტყველება განაპირობებს ენის ევოლუციას. ყველაფერი დიაქრონიული ენაში ასეთია მეტყველების საშუალებით. მეტყველებაშია ყველა ცვლილებათა წყარო; ყოველი ცვლილება ჯერ მეტყველების ფაქტი იყო, რამდენიმე ინდივიდის მიერ იხმარებოდა და მხოლოდ შემდეგ, ხშირად გამეორების გამო, იქნა მიღებული კოლექტივის მიერ, ე. ი. იქცა ენის ფაქტად. მეტყველების ყველა სიახლეს არ იღებს კოლექტივი. და ისინი არც არის შესწავლის ღირსი²⁸.

მიუხედავად ამ კავშირისა, სოსიურს მიაჩნია, რომ ენა და მეტყველება ორი, სრულიად განსხვავებული საგანია²⁹.

²³ Ф. де Соссиу, დასახ. ნაშრ., გვ. 119.

²⁴ იქვე.

²⁵ იქვე, გვ. 42.

²⁶ იქვე, გვ. 38.

²⁷ იქვე, გვ. 42.

²⁸ იქვე, გვ. 102.

²⁹ იქვე, გვ. 42.

ენა იმდენად გამრცალკეეებულია, რომ ადამიანი, რომელიც კარგავს მეტყველების უნარს, ინარჩუნებს ენას, რამდენადაც მას ესმის გაგონილი ენობრივი ნიშნები³⁰.

მეტყველებსაგან გამოცალკეეებული ენა ცალკე შესწავლის საგანს წარმოადგენს. ჩვენ არ ვლაპარაკობთ მკვდარ ენებზე, მაგრამ შესანიშნავად შეგვიძლია დავეუფლოთ მათ ენობრივ ორგანიზმს. ენის შესახებ მეცნიერებას არა მხოლოდ შეუძლია გვერდი აუაროს სამეტყველო მოქმედების სხვა ელემენტებს, არამედ ის საერთოდ იმ შემთხვევაშია შესაძლებელი, თუ ეს სხვა ელემენტები მასთან არ იქნება შერეული³¹.

თუ ორ ობიექტთან გვაქვს საქმე, ბუნებრივია, ისინი სხვადასხვა მეცნიერებაში უნდა იქნენ შესწავლილი. სოსიური სწორედ ასე ფიქრობს:

სამეტყველო მოქმედების შესწავლა იყოფა ორ ნაწილად: ერთ მათგანს, ძირითადს, თავის საგნად აქვს ენა, ე. ი. რაღაც არსებითად სოციალური და ინდივიდისაგან დამოუკიდებელი; ესაა წმინდა ფსიქიკური მეცნიერება. მეორეს, — მეორეხარისხოვანს, საგნად აქვს სამეტყველო მოქმედების ინდივიდუალური მხარე, ე. ი. მეტყველება ლაპარაკის ჩათვლით. იგი ფსიქო-ფიზიკურია³².

უაზრობა იქნებოდა გაგვეერთიანებინა ერთი თვალსაზრისით ენა და მეტყველება. უნდა ავარჩიოთ ერთ-ერთი ამ ორი გზიდან, რომლებზედაც ერთდროულად სვლა არ არის შესაძლებელი, თითოეულ მათგანზე ცალ-ცალკე უნდა ვიაროთ³³.

უკიდურეს შემთხვევაში, ავტორის აზრით, შეიძლება შევინარჩუნოთ სახელწოდება ლინგვისტიკა ორივე ამ დისციპლინისათვის და ვილაპარაკოთ მეტყველების ლინგვისტიკაზე, მაგრამ ის არ უნდა ავრიოთ საკუთრივ ლინგვისტიკაში, რომლის ერთდერთი ობიექტია ენა³⁴.

ამგვარად, საკუთრივ ლინგვისტიკა მხოლოდ ენის ლინგვისტიკაა და სოსიური გვპირდება, რომ თავის შრომაში ის მხოლოდ ენას შეეხება და, თუმცა ზოგჯერ მოუხდება გამოიყენოს განმარტებები მეტყველების შესწავლიდან, მაგრამ შეეცდება არავითარ შემთხვევაში არ წაშალოს ზღვარი, რომელიც ამ ორ სფეროს ყოფს³⁵.

³⁰ Ф. де Соссюр, დასახ. ნაშრ., გვ. 39.

³¹ იქვე.

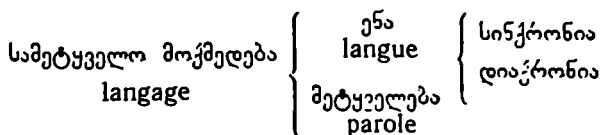
³² იქვე, გვ. 42.

³³ იქვე, გვ. 43.

³⁴ იქვე.

³⁵ იქვე, 43.

სოსიურის თვალსაზრისის შესაბამისად ლინგვისტური მეცნიერების სქემა ასეთ სახეს იღებს:

1.2. ფ. დე სოსიურის შეხედულებათა ანალიზი. სოსიურის შეხედულებები, როგორც საერთოდ, ისე ჩვენთვის საინტერესო საკითხებთან დაკავშირებით, არა ერთგზის ყოფილა კრიტიკული განხილვის საგანი. სოსიურის შეხედულებებს სხვადასხვა ავტორი სავსებით ერთნაირად არ ალაგებს. კერძოდ, გამოყოფენ სხვადასხვა რაოდენობის ნიშნებს ენისა და მეტყველების გასარჩევად. ჩვენ შევეცადეთ სრულად წარმოგვედგინა სოსიურის ნაშრომში მოყვანილი განსხვავებანი.

შეიძლება გარდა ზემოაღნიშნულისა ერთ-ერთ განმასხვავებელ ნიშნად მიგვეჩნია ნორმა, რამდენადაც სოსიური დასაწყისშივე წერს: „თავიდანვე უნდა დავდგეთ „ენის“ ნიადაგზე და იგი მივიჩნიოთ ნორმად სამეტყველო მოქმედების ყველა სხვა გამოვლენათათვის“³⁶. მაგრამ იგი შემდგომში აღარ განსაზღვრავს, თუ როგორ ესმის მას ნორმა. გარდა ამისა, ნორმა გამოყენებულია სამეტყველო მოქმედებისაგან ენის გამოსაყოფად, მაგრამრა ნიშანი ახასიათებს მეტყველებას ენის ნორმის საპირისპიროდ, აქვს შესახებაც ავტორი არაფერს გვეუბნება. ამიტომ, ჩვენი აზრით, სოსიურისათვის ეს ნიშანი არ იყო თავისთავადი და კონკრეტული ღირებულების მქონე ენისა და მეტყველების დაპირისპირების დროს. საფიქრებელია, რომ ის სოსიურის მიერ ჩამოთვლილ სხვა კონკრეტული ნიშნების ერთობლიობას წარმოადგენდეს ან არადა განაწილებული იყოს ამ ნიშნებს შორის.

რაც შეეხება ზემოჩამოთვლილ ძირითად ნიშნებს, პირველ რიგში უნდა შევეხოთ საკითხს: იმ განსხვავებებიდან, რომლებიც სოსიურმა საფუძვლად დაუდო ენისა და მეტყველების დაპირისპირებას, რომელია ანგარიშგასაწევი და რომელი — არა.

დავიწყოთ ბ) პუნქტით („ენა სოციალურია, მეტყველება კი ინდივიდუალურია“).

სამეცნიერო ლიტერატურაში სამართლიანადაა აღნიშნული, რომ თუ ენა გამოვლენას პოვებს ინდივიდთა სამეტყველო მოქმე-

³⁶ ფ. დე სოსიურ, დასაწ. ნაშრ., გვ. 34. ხაზი ჩვენია (თ. შ.).

დებაში და თუ ამასთანავე მეტყველების ფაქტი წინ უსწრებს ენას (ენა მეტყველების შედეგად დანალექი განძია), მაშინ არ შეიძლება ენა სოციალური იყოს, მეტყველება კი — ინდივიდუალური. ინდივიდში მოცემული, ინდივიდის მიერ შესრულებული არ გამოირჩევა სოციალურს, ინდივიდთა სამეტყველო აქტებში ყველაფერი როდია ინდივიდუალური, არამედ, გარკვეული მომენტები საერთოა მთელი ენობრივი კოლექტივისათვის, ე. ი. სოციალურია თავისი ხასიათით³⁷.

დამატებით შეიძლებოდა აღგვენიშნა შემდეგი: სოსიური მეტყველების დახასიათების დროს განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს ლაპარაკს, ე. ი. ინდივიდის მიერ სამეტყველო აქტის შესრულებას, განხორციელებას, მაგრამ მისივე მსჯელობიდან ჩანს, რომ ლაპარაკი მხოლოდ ერთ-ერთი მხარეა მეტყველებისა³⁸. მეტყველების სფეროს განეკუთვნება აგრეთვე მოსმენაც³⁹. მაგრამ თუ მოსმენაც მეტყველებაა, მაშინ მეტყველების აქტი ვერ ამოიწურება მოლაპარაკე ინდივიდის მოქმედებით. მოლაპარაკე იმიმართავს მსმენელს, მისთვის მეტყველებს, ერთი და იგივე აქტი ერთდროულად მოლაპარაკესთანაც არის დაკავშირებული და მსმენელთანაც (მოლაპარაკე წარმოთქვამს, მსმენელი — აღიქვამს). სწორედ ამიტომ მოლაპარაკე იძულებულია მსმენელისათვის გასაგებად ილაპარაკოს, ე. ი. ისე იმეტყველოს, როგორც ეს დამახასიათებელია მთელი ენობრივი კოლექტივისათვის. ყოველივე ეს კი იმას ნიშნავს, რომ თავისი ბუნებით სოსიურისეული მეტყველება არანაკლებ სოციალურია, ვიდრე ენა.

მაშასადამე, ეს დაპირისპირება იხსნება.

იგივე ითქმის გ) პუნქტში მოცემული დაპირისპირების შესახებ („ენა სისტემაა, მეტყველება არ არის სისტემა“). თუ ენა, როგორც სოსიური ამბობს, მეტყველების იარაღიც არის და პროდუ-

---

³⁷ ა რ ნ. ჩ ი ქ ბ ა ე ა, ზოგადი ენათმეცნიერება, II. ძირითადი პრობლემები. 1945, გვ. 81—82. შტრ. Проблемы языка как предмета лингвистики. М., 1959, გვ. 117—118.

³⁸ იხ. ფ. დ ე С о с с и у р, დასახ. ნაშრ., გვ. 42.

³⁹ როდესაც ენისა და მეტყველების მკიდრო ურთიერთობაზე მსჯელობს, სოსიური მიუთითებს, რომ მხოლოდ სხვების მ ო ს მ ე ნ ი ს (ხაზი ჩვენია — თ. შ.) შედეგად ვითვისებთ მშობლიურ ენას. თვით ენის ცვლილებებიც მეტყველებით არის გაპირობებული, ენობრივი ჩვევები იცვლება სხვების მ ო ს მ ე ნ ი ს ა ს მიღებულ შთაბეჭდილებათა გავლენით (იქვე, გვ. 42).

ქტიც, ამასთანავე, თუ მეტყველება ენის გამოვლენაა, შესრულებაა, მაშინ გაუგებარია, რომ ენა იყოს სისტემა, მეტყველება კი მოკლებული იყოს სისტემურობას. დღეს ძნელად თუ ვინმე დაიწყებს დაეას იმის შესახებ, რომ მეტყველების აქტებში მელანდებია სისტემურობა.

ამ ორი დაპირისპირების მოხსნის შემდეგ თავისთავად იხსნება ა) პუნქტში მოცემული დაპირისპირებაც („ენა არსებითია, მეტყველება — არა არსებითი“), ვინაიდან სოსიური ენის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას მეტყველებასთან შედარებით სწორედ იმაში ხედავდა, რომ ენა სოციალური მოვლენაა და სისტემას წარმოადგენს.

რაც შეეხება დ) პუნქტს („ენა ფსიქიკური მოვლენაა, მეტყველება — ფსიქო-ფიზიკური“), თანამედროვე ენათმეცნიერებაში ყველაზე მეტად სწორედ სოსიურის ამ დებულების წინააღმდეგ ილაშქრებენ თვით სოსიურის მიმდევრებიც. კერძოდ, უარყოფილია სოსიურის ფსიქოლოგიზმი, ე. ი. ენის მიჩნევა ფსიქიკურ მოვლენად, ენობრივი ნიშნის გამოცხადება ორმხრივ ფსიქიკურ მოვლენად⁴⁰.

შეიძლება ისიც დავსძინოთ, რომ სოსიურის დებულება „ენა ფსიქიკური მოვლენაა“ ეწინააღმდეგება მისსავე შეხედულებას, რომ ენა არის ფორმა და არა სუბსტანცია, ვინაიდან ფსიქიკური ფენომენი, სოსიურის გაგებით, სუბსტანციას წარმოადგენს.

თუ ენა არ არის ფსიქიკური მოვლენა, მაშინ საფუძველი ეცლება ამ დაპირისპირებასაც.

დაგვრჩა ორი უკანასკნელი დაპირისპირება. ჩვენი აზრით, ორივე ფასეულია. ეს არის ე) (განსხვავება პოტენციალურად არსებული ჩვევებისა, წესებისა და მათი რეალიზაციისა, განხორციელებისა) და ვ) (განსხვავება ფორმისა, ე. ი. ენობრივ ერთეულთა შორის არსებული მიმართებებისა და სუბსტანციებისა ანუ თვით იმ ერთეულებისა, — ბგერებისა და მნიშვნელობებისა. — რომელთა შორისაც მიმართებები მყარდება).

აღნიშნული განსხვავებები რეალურია, დასახელებულ ნიშანთა გარჩევა საჭიროა, მაგრამ ეს არ იძლევა საფუძველს იმისათვის,

⁴⁰ სოსიურის ფსიქოლოგიზმი ყველაზე ადრე უარყო პრადის სკოლამ, შემდეგ აგრეთვე კოპენჰაგენის სკოლამ. სოსიურის ფსიქოლოგიზმის კრიტიკული ანალიზი იხ. ა რ ნ. ჩ ი კ ბ ა ვ ა ს დასახელებულ ნაშრომებში: ქართ., გვ. 83—34; რუს., გვ. 119.

რომ ენობრივ მოქმედებაში ორი დამოუკიდებელი ობიექტი გამოვ-
ყოთ, როგორც სოსიური იქცევა.

ამ საკითხის გადაწყვეტისათვის არსებითია ის, თუ რა მიგვა-
ჩნია ენათმეცნიერების ამოცანად, რას სწავლობს ენათმეცნიერება.
თუ იგი შეისწავლის იმ ფენომენს, რომელიც ურთიერთობისა და
აზროვნების იარაღს წარმოადგენს, მაშინ უყოყმანოდ უნდა ვაღი-
აროთ, რომ ეს ფენომენი ერთიანია, მისი გაყოფა ორ დამოუკი-
დებელ ობიექტად, — ენად და მეტყველებად, — გაუმართლებელია.
გაუმართლებელია პოტენციის, წესების ან ფორმის შესწავლა ერთ
მეცნიერებაში, ხოლო რეალიზაციისა ან სუბსტანციებისა — სხვა
მეცნიერებაში. გაუმართლებელია რეალიზაციისა და სუბსტანციე-
ბის გამოარიცხვა ენის ლინგვისტიკიდან, ენაიდან რეალიზაციისა და
სუბსტანციების (ბგერათა და მნიშვნელობათა) გარეშე ენა ვერც
აზროვნების იარაღი იქნებოდა და ვერც ურთიერთობის საშუა-
ლებად⁴¹.

დასახელებული ნიშნების საფუძველზე ენისა და მეტყველების
ორ ობიექტად მიჩნევას, ჩვენი აზრით, ისიც უშლის ხელს, რომ
ნიშანთა ორი წყვილი არ ფარავს ერთმანეთს. არ იქნებოდნა გა-
მართლებული ჩვევები, წესები მიგვეკუთვნებინა ფორმისათვის,
ხოლო რეალიზაცია სუბსტანციისათვის. ჩვევები, წესები თანაბ-
რად მოიცავს როგორც ფორმას, ისე სუბსტანციებს. ასევე რეა-
ლიზაცია, მართალია, სუბსტანციების გარეშე წარმოუდგენელია,
მაგრამ ფორმის მანიფესტაციასაც წარმოადგენს. თუ ამოსავლად
ფორმასა და სუბსტანციას მივიჩნევთ, მაშინ აღმოჩნდება, რომ
ორივეს შეიძლება ახაიათებდეს წესებიც და რეალიზაციაც. ეს
იმას ნიშნავს, რომ ზღვარი ფორმასა და სუბსტანციას შორის
არ მიჰყვება წესებსა და რეალიზაციას შორის არსებულ მიჯნას.
მაშასადამე, არ მოხერხდება ერთდროულად ამ ორი წყვილი ნიშ-
ნის დადება საფუძველად ენისა და მეტყველების დაპირისპირები-
სათვის.

წესები და მათი რეალიზაცია, ფორმა და სუბსტანციები ორ
სხვადასხვა ობიექტს კი არ განეკუთვნებიან, არამედ ერთი მთლი-
ანის სხვადასხვა მხარეებს წარმოადგენენ. ერთი მეორის გარეშე არ

---

⁴¹ სოსიურის სიტყვები, ბგერებს, ე. ი. სუბსტანციებს პრაქტიკული მნიშვნელო-
ბა აქვთ, თეორიული კი არაერთგვაროვანი, არ არის მისაღები. როგორ შეიძლება თეორი-
ული მნიშვნელობა არ ჰქონდეს იმ მხარეს, რომლის გარეშე ენა თავის ფუნქციებს
ვერ შეასრულებდა, ე. ი. თავისთავადობას დაკარგავდა.

არსებობს⁴². მათი ერთმანეთისაგან აბსტრაქცია მხოლოდ ერთი მეცნიერების ფარგლებში მოხერხდება.

მართლაც, თუ ენისა და მეტყველების სახით ორი დამოუკიდებელი ობიექტი არა გვაქვს, ცხადია, არც ორი ლინგვისტიკა (ენის ლინგვისტიკა და მეტყველების ლინგვისტიკა) გვექნება. არსებობს ერთი ენათმეცნიერება, რომელიც შეისწავლის ენას როგორც მთლიან, თუმცა მრავალასპექტიან მოვლენას.

---

⁴² სოსიურის მაგალითები, თითქოს ენა რეალურადაც კი არსებობდეს მეტყველების გარეშე, არ ასახავს ფაქტობრივ ვითარებას. მეტყველების უნარდაკარგული ადამიანი იგებს სხვის ნათქვამს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მას ესმის სხვისი ნათქვამი ან სხვა რაიმე გზით აღიქვამს მოლაპარაკის მეტყველებას. ე. ი. აქ მეტყველება მთლიანად გამოირიცხული კი არაა, არამედ, მხოლოდ ნაწილობრივ (თვითონ წარმოთქმა არ შეუძლია, სხვისი ნათქვამი კი ესმის). რაც შეეხება მექლარ ენებს, მათი სისტემის დაუფლებას მხოლოდ იმ შემთხვევაში ვახერხებთ, თუ შემოგვჩა დაწერალობა, ე. ი. ისევ მეტყველების ნაირსახეობა.

2. ენისა და მატერიალების გარჩევის ცდები სოსიოგრაფიულ ენათმეცნიერებაში

2.1. ვილჰ. ჰუმბოლდტი. ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ ენისა და მეტყველების დაპირისპირება თანამედროვე ენათმეცნიერებაში სოსიურის კონცეფციის გავლენით გავრცელდა. მაგრამ სოსიურზე აღრე ენასა და მეტყველებას მეტ-ნაკლებად ზოგიერთი სხვა ავტორიც განასხვავებდა. ყველაზე აღრე ენათმეცნიერებაში ეს განსხვავება ვილჰ. ჰუმბოლდტთან უნდა იყოს მოცემული⁴³.

ჰუმბოლდტი ენისა და მეტყველების საკითხს საგანგებოდ კი არ განიხილავს, არამედ ენის ფორმის პრობლემასთან დაკავშირებით. ენის ფორმის რაობის გარკვევა კი მას სჭირდება ენათა სხვადასხვაგვარი წყობის შედარებისათვის, რაც მისი კვლევის ძირითად ამოცანას წარმოადგენდა.

ჰუმბოლდტი წერს: ენა სინამდვილეში არის რაღაც მუდმივად და ყოველ წუთს წარმავალი. თვით დამწერლობის საშუალებით მისი შეჩერება არასრულყოფილია, ესაა მუმიისმაგვარი შენახვა, რომელიც გათვალსაზიარებისათვის ცოცხალ წარმოქმას ეძიებს. ენა არის არა წარმონაქმნი, ერგონი (Ergon), არამედ წარმოქმნა, ენერგეია (Energeia). ამიტომ მისი განსაზღვრება მხოლოდ გენეზისური შეიძლება იყოს. ის არის გონის მუდამ განმეორებადი მოქ-

---

⁴³ იხ. H. A r e n s, Sprachwissenschaft. Der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart. 1955. გვ. 389. Э. К о с е р у, Синхрония, диахрония и история (проблема языкового изменения). «Новое в лингвистике», вып. III, 1963, гв. 151. А. С. Ч и к о б а в а, Проблема языка как предмета языкознания, гв. 117. გ. რ ა მ ი შ ე ი ლ ი, ვ. ჰუმბოლდტის ენის თეორიის ზოგი საკითხი. „თსუ შრომები“, 1959, ტ. 73. აღმოსავლეთმცოდნეობის სერია, I, გვ. 135. ჰუმბოლდტის მოძღვრებაში ენისა და მეტყველების ურთიერთობის საკითხი ჩვენ საგანგებოდ განვიხილეთ ნაშრომში „საენათმეცნიერო პრობლემები ვილჰ. ჰუმბოლდტთან“, რომელიც მოხსენდა საქ. სსრ მეცნ. აკად. ენათმეცნ. ინსტიტუტის ზოგადი ენათმეცნიერების განყოფილების ღია სხდომას 1946 წ. 29. IX.

მედება, რათა წარმოთქმული ბგერა აზრის გამოხატვის უნარის მქონედ აქციოს⁴⁴.

ამ დახასიათების შემდეგ ჰუმბოლდტი გვეუბნება: ზუსტად რომ ვთქვათ, ეს არის ყოველგვარი მეტყველების განსაზღვრებაო. ენისაგან (die Sprache) განსხვავებით მეტყველებას იგი აღნიშნავს ტერმინებით Sprechen, Rede. ხოლო მეტყველების ერთობლიობას ენად მიიჩნევს⁴⁵.

ავტორი იქვე დასძენს: სიტყვათა და წესთა იმ გაფანტულ ქაოსში, რომელსაც ჩვენ ჩვეულებრივ ენას (Sprache) ვუწოდებთ, არსებობს მხოლოდ მეტყველებით (Sprechen) შემოტანილი ცალკეული ელემენტები და ისინიც არასოდეს არაა სრულყოფილი, თანაც ჯერ მოითხოვენ ახალ შრომას იმისათვის, რომ აქედან ცოცხალი მეტყველების (Sprechen) რაობა გავიგოთ და ცოცხალი ენის (Sprache) სწორი სურათი გადმოვცეთ⁴⁶.

ამ განცალკევებულ ელემენტებში, გვეუბნება ჰუმბოლდტი, ვერ ხერხდება იმის გამოცნობა, რაც ენაში ყველაზე მაღალი და დახვეწილია. ეს შესაძლებელია მხოლოდ გაბმულ მეტყველებაში (verbundene Rede) იქნეს შეგრძნობილი, რაც ამტკიცებს, რომ საკუთრივ ენა მისი რეპროდუქციის (hervorbringen) აქტში მდგომარეობს. მხოლოდ ეს მეტყველება (Rede) უნდა გვქონდეს მხედველობაში, როგორც ნამდვილი და პირველადი, თუ ცოცხალი ენის არსის გარკვევა გვსურს. დაყოფა სიტყვებად და წესებად მხოლოდ მეცნიერული დანაწევრების მკვდარი პროდუქტია⁴⁷.

ამგვარად, ჰუმბოლდტი ორი თვალსაზრისით განასხვავებს ენას და მეტყველებას:

ა) მეტყველება ერთეული, წარმავალი აქტია, ენა კი მეტყველების აქტთა ერთობლიობას წარმოადგენს.

ბ) ენა სიტყვათა და წესთა კრებულაა, მეტყველება კი არის ცალკეული მოვლენა, რომელიც ყოველთვის ხელახლა წარმოიქმნება და წარმოითქმის კიდევაც. მაშასადამე, მეტყველება რეალიზაცია ყოფილა.

---

⁴⁴ W i l h. v o n H u m b o l d t, Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts. Die sprachphilosophischen Werke Wilhelm's von Humboldt. Herausgegeben und erklärt von Dr. H. Steinthal. Erste Hälfte. Berlin. 1883, გვ. 262—263.

⁴⁵ იქვე, გვ. 263.

⁴⁶ იქვე.

⁴⁷ იქვე.

საკუთრადღებოა, რომ ჰუმბოლდტი მეტყველებას ანიჭებს უპირატესობას. იგი გვეუბნება, ენა მეტყველების საშუალებით იქმნება. მეტყველება კი აზრის ან გრძნობის გამოხატულებაა⁴⁸.

მაგრამ ენისა და მეტყველების გარჩევა არ არის მკაცრად და თანმიმდევრულად გატარებული ჰუმბოლდტის კონცეფციაში⁴⁹. ეს ჩანს თვით ზემომოყვანილ ადგილებშიაც კი, სადაც საგანგებოდ არის მსჯელობა ამ საკითხზე. როგორც ვნახეთ, ავტორი ჯერ ენის შესახებ ლაპარაკობს, ხოლო შემდეგ კი გვეუბნება, რაც აქამდე ითქვა, ეს საკუთრივ მეტყველებას შეეხებოდაო. ეს სწორედ ის კონტექსტია, სადაც მოცემულია ჰუმბოლდტის ფართოდ გავრცელებული გამოთქმა, ენა არის არა წარმონაქმნი, პროდუქტი (Er-gon), არამედ წარმოქმნაო (Energeia). როგორც ირკვევა, აქ ის „მეტყველებას“ ვარაუდობს, თუმცა „ენას“ ხმარობს. ეს იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ ენისა და მეტყველების განსხვავებას ჰუმბოლდტი არ ანიჭებს დიდ მნიშვნელობას.

ეს ვითარება მკითხველისათვის საკმაო სიძნელეს ქმნის. ტერმინი „ენა“ ჰუმბოლდტის შრომაში სხვადასხვა მნიშვნელობით იხმარება. ერთი მხრივ, ის უპირისპირდება მეტყველებას და, მაშასადამე, განსხვავდება კიდევაც მისგან. მეორე მხრივ, ენა შეიძლება შეგვხვდეს თვით მეტყველების აღსანიშნავადაც. ამას ემატება მესამე შემთხვევა, როდესაც „ენა“ ჰუმბოლდტის სიტყვახმარებაში გაუდიფერენცირებელ მთლიან წარმოადგენს, ის არ იყოფა «ენა — მეტყველებად». შეესაბამება სოსიურის language-ს ანუ სამეტყველო მოქმედებას. ამ შემთხვევათა გარჩევა არც ისე ადვილია, ეს კი აუცილებელია ჰუმბოლდტის შეხედულებებში გარკვევისათვის. ერთი ტერმინის სხვადასხვა მნიშვნელობით ხმარება ზოგჯერ მოჩვენებითს წინააღმდეგობას ქმნის ჰუმბოლდტის ნაზრევში.

ასეთია, მაგ., ჰუმბოლდტის ზემომოყვანილი მსჯელობა იმის შესახებ, რომ ენა არაა მზა პროდუქტი, არამედ წარმოქმნა, ენერგეია. სხვა ადგილას კი ავტორი გვეუბნება, რომ ენაში გამოიყოფა ნაწილობრივ მყარი და ნაწილობრივ წარმავალი მხარე. ენა მის პროდუქტთა მასას წარმოადგენს და განსხვავდება ცალკეული ნალაპარაკებისაგან (Gesprochene)⁵⁰.

⁴⁸ Wilh. von Humboldt, დასახ. ნაშრ., გვ. 480. ⁴⁹

⁴⁹ ეს ფაქტი აღნიშნული აქვს გ. რამიშვილსაც. იხ. მისი საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეფერატი. Г. В. Р а м и ш в и л и, Некоторые вопросы лингвистической теории В. Гумбольдта (Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. филол. наук). 1960, გვ. 7—8.

⁵⁰ Wilh. Humboldt, დასახ. ნაშრ., გვ. 291.

თუ პირველ შემთხვევაში ჰუმბოლდტს „ენის“ ხმარებისას მხედველობაში აქვს მეტყველების აქტი, მეორეში — ის საკუთრივ ენას გულისხმობს. სწორედ ამ მეორე მნიშვნელობას ემყარება მომდევნო მსჯელობაც:

ენა ყველაფერს შეიცავს, რაც მისი საშუალებით ბგერად გარდაიქმნება... გაფორმებული ელემენტების გარდა ენაში მოცემულია მეთოდები, რომლებიც მიხედვითაც გონი მოქმედებას განაგრძობს. მტკიცედ გაფორმებული ელემენტები რამდენადმე მკვდარ მასას ქმნიან, მაგრამ ეს მასა ატარებს თავის თავში მუდამ დაუმთავრებელი განსაზღვრულობის (Bestimmtheit) ცოცხალ ჩანასახს⁵¹.

ენაში ნაწილობრივ მყარი და ნაწილობრივ წარმავალი მხარეების არსებობას ჰუმბოლდტი ენისა და მოლაპარაკეთა ურთიერთობით ხსნის. ენა, რომელსაც მრავალ თაობაში გამოუვლია, დამოუკიდებელ, ობიექტურ არსებობას იძენს. იგი არ მომდინარეობს სუბიექტისაგან, უცხო წარმოშობისაა მის მიმართ. ენის სიტყვათა მარაგი და წესთა სისტემა საუკუნეთა განმავლობაში დამოუკიდებელ ძალად იქცევა, თავისებურ ყოფიერებას წარმოშობს. ენა ერთდროულად გონისათვის უცხოა და მასაც ეკუთვნის, მისგან დამოუკიდებელია, ე. ი. ობიექტურად მოქმედი და მასზე დამოკიდებულიც, ე. ი. სუბიექტური⁵².

ამგვარად, როდესაც ენა არ იხმარება მეტყველების აღსანიშნავად (ან არ უპირისპირდება მეტყველებას), ირკვევა, რომ ის არა მხოლოდ წარმოქმნა ანუ ენერგია, არამედ აგრეთვე წარმონაქმნიც, პროდუქტიც, ერგონიც არის. ჰუმბოლდტი თვითონვე შენიშნავს, იმისათვის რომ ენა განვიხილოთ არა როგორც მკვდარი წარმონაქმნი (Erzeugtes), არამედ როგორც წარმოქმნა (Erzeugung), უნდა განყენება მოვახდინოთ იმისაგან, რასაც ენა როგორც საგანთა აღმნიშვნელი და როგორც ურთიერთობის საშუალება აკეთებს⁵³. სხვაგვარად ეს იმას ნიშნავს, რომ თუ ჩვენ ენას განვიხილავთ როგორც საგანთა აღმნიშვნელსა და ურთიერთობის საშუალებას, მაშინ ის ნაწილობრივ წარმონაქმნადაც მოგვევლინება. მართლაც, ენა ხომ საუკუნეთა განმავლობაში იქმნებოდა და იმუშავებოდა, სანამ ჩვენამდე მოაღწევდა. თვით ჰუმბოლდტის აზრით, გონის მოქმედების მიზანი არის გაგებინება. თითოეული ადამიანი ისე უნდა ელაპარაკოს სხვას, როგორც ეს უკანასკნელი თანაბარ პირობებში

⁵¹ W i l h. H u m b o l d t, დასახ. ნაშრ., გვ. 291.

⁵² იქვე, გვ. 292—293.

⁵³ იქვე, გვ. 260.

მას დაელაპარაკებოდა. გადაცემული მასალა ერთი და იგივეა და ამასთანავე იგი ენათესავენა გონის მიმართულებას⁵⁴.

ზემომოყვნილ ადგილებში თითქოს ხერხდებოდა შეგვენიშნა ენისა და მეტყველების გამიჯვნის ცდა. მაგრამ ქვემოთ ამ განსხვავების დანახვა კირს:

მყარი და გარდამავალი ნაწილები ენაში ერთმანეთს მოწყვეტილი არ არის, — აღნიშნავს ჰუმბოლდტი. არასოდეს, თვით დამწერლობაშიც კი ენა არ არის გაჩერებული. ვითომდა მკვდარი ნაწილი, რაც ენის ობიექტურ მხარეს ქმნის, ხელახლა უნდა აღორძინდეს აზროვნებაში, გაცოცხლდეს ლაპარაკის ან გაგების დროს და მთლიანად უნდა გადავიდეს სუბიექტში. ამ აღორძინებისას ენა ობიექტად უნდა იქცეს. ენა განიცდის ინდივიდის მოქმედებას, მაგრამ ეს მოქმედება შეზღუდულია თვით ენით. ენის დამახასიათებელი ამ წინააღმდეგობის ახსნას ავტორი ადამიანის ბუნებაში ეძიებს. იგი ასე მსჯელობს: რაც მისგან მომდინარეობს, ვინც ჩემნაირია, მასში სუბიექტისა და ობიექტის, დამოკიდებულისა და დამოუკიდებლის ცნებები ერთმანეთს ერწყმის. მართლაც, ენა მე მეკუთვნის, რადგანაც მე მას ისე წარმოექმნი, როგორც მე ვმოქმედებ. ეს ენის სუბიექტურ მხარეს ქმნის. მაგრამ ენა ამასთანავე მთელ კაცობრიობას ეკუთვნის, რადგან ენობრივი ურთიერთობისათვის ერთზე მეტი ადამიანია საჭირო, ამიტომ ჩემი მეტყველების საფუძველი მთელი კაცობრიობის მეტყველებაში და ნალაპარაკეშია. ამიტომ თვით ენისაგან განვიციდი მე შეზღუდვას⁵⁵.

აქ ისეთი შთაბეჭდილებაა, რომ ჰუმბოლდტს მხედველობაში აქვს ენობრივი მოქმედება (სოსიურის language), როგორც მთლიანი.

ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ ენა, ჰუმბოლდტის მიხედვით, სიტყვათა და წესთა კრებულია. სხვაგვარად ეს ენის სისტემურობას გულისხმობს. ეს აზრი არაერთგზის არის გამოთქმული ჰუმბოლდტის მიერ. ბგერები სისტემას ქმნიან, — გვეუბნება ის. ენის ბგერები ერთმანეთთან გარკვეულ მიმართებაში იმყოფებიან. ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს საერთოდ ენაშიც. ენას ავტორი ადარებს ქსოვილს, რომელშიაც თითოეული ნაწილი სხვაგვარად დაყოველი მთლიანთანაა დაკავშირებული მეტად ან ნაკლებ გამოსაცნობიერებელით⁵⁶. იმ შემთხვევაშიაც კი, როდესაც ავტორი გვეუბნება: ენა

⁵⁴ Wilh. Humboldt, დასახ. ნაშრ., გვ. 264.

⁵⁵ იქვე, გვ. 293—294.

⁵⁶ იქვე, გვ. 308.

ორგანიზმია, რომელშიაც არა მხოლოდ ნაწილებია გარჩეული, არამედ შექმნის წესებიც ანუ მიმართულებანი და მიდრეკილებანი, რომლებიც შეიძლება ფიზიოლოგიურ კანონებს შევადაროთ⁵⁷, ენა მართლაც ორგანიზმთან კი არ ჩანს გატოლებული, არამედ მეტაფორული გამოთქმა გვაქვს ენის მთლიანობის გასახსნავად.

ჩვენი საკითხისათვის არსებითია ჰუმბოლდტის შემდეგი მსჯელობა: სიტყვა თავისი ფორმით დაუბოლოებელი მთლიანის — ენის — ნაწილს წარმოადგენს. ამიტომ შესაძლებელია სიტყვათა ელემენტებისაგან განსაზღვრული წესების მიხედვით ვაწარმოოთ სხვა სიტყვათა განუსაზღვრელი რაოდენობა. ენა უნდა მივიჩნიოთ არა მოცემულ, მთლიანად დასრულებულ მასალად, არამედ მუდმივ წარმოქმნაში მყოფად. წარმოქმნის წესები განსაზღვრულია, ხოლო წარმოქმნის მოცულობა და სახეობა მთლიანად განუსაზღვრელი რჩება⁵⁸.

იმის მიხედვით, რაც ამ საკითხზე ზემოთ იყო ავტორის მიერ ნათქვამი, მოსალოდნელი იყო, რომ იგი ამ კონტექსტში დაიცავდა ენისა და მეტყველების განსხვავებას. რაკი ენას ის სისტემად, სიტყვებისა და წესების კრებულად თვლის, სწორედ ის უნდა ყოფილიყო მიჩნეული განსაზღვრულად, წარმოქმნილად, ხოლო მუდმივ წარმოქმნაში მყოფად კი მეტყველება უნდა იყოს დასახული, როგორც ამ წესების მიხედვით წარმოება ანუ მათი განხორციელება, რეალიზაცია. მაგრამ ჰუმბოლდტს ეს საკითხები აქ არა აქვს დასმული.

ენის ფორმის განსაზღვრისას გახსნულია მისი მუდმივობა: წარმოთქმული ბგერის მიერ აზრის გამოსახატავად მიმართულ გონის მუშაობაში მოცემული მუდმივი და ერთგვარი (Gleichförmige), გაგებული რაც შეიძლება სრულყოფილად მის კავშირში (Zusammenhang) და წარმოდგენილი სისტემატურად, ქმნის ენის ფორმას⁵⁹.

ფორმა უპირისპირდება მასალას (Stoff)⁶⁰.

ფორმა წარმოადგენს ცალკეულ, მის საპირისპიროდ მასალად მიჩნეულ ენობრივ ელემენტთა გონითს მთლიანობაში აღქმას. მხოლოდ გათიშული ელემენტებიდან ამ მთლიანობაზე გადასვლით შევიცნობთ ენის ნამდვილ ბუნებას⁶¹.

⁵⁷ W i l h. H u m b o l d t, დასახ. ნაშრ., გვ. 370.

⁵⁸ იქვე, გვ. 284—285.

⁵⁹ იქვე, გვ. 264.

⁶⁰ იქვე, გვ. 267.

⁶¹ იქვე, გვ. 269.

ენის ნამდვილი მასალა არის, ერთი მხრივ, საერთოდ ბგერა, მეორე მხრივ, გრძნობით შთაბეჭდილებათა და თვითმოქმედ გონით მოძრაობათა ერთობლიობა, რომლებიც წინ უსწრებენ ენის საშუალებით ცნების წარმოებას⁶².

ბუნებრივია, დაისვას კითხვა, ჰუმბოლდტი ფორმას ენას ხომ არ მიაკუთვნებს, ხოლო მასალას, სუბსტანციას კი — მეტყველებას? ეს მით უფრო საგარაუდო ჩანს, რომ ერთგან ავტორი ამბობს: ენას აქვს არა მატერიალური, არამედ იდეალური არსებობა ადამიანთა თავებში და სულებშიო (Gemüt)⁶³. მაშასადამე, ენა სწორედ ფორმა ყოფილა?!

ჰუმბოლდტი ასეთი დასკვნისათვის საფუძველს არ იძლევა. იგი გახზავს, რომ ენაში გაუფორმებელი მასალა არ არსებობს, რადგან მასში ყველაფერი განსაზღვრული მიზნისაკენ, აზრის გამოხატვისაკენ მიისწრაფვის, დაწყებული მისი პირველი ელემენტით, — დანაწევრებული ბგერით, რომელიც სწორედ გაფორმების წყალობით იქცევა დანაწევრებულად⁶⁴.

ჰუმბოლდტისათვის ფორმა და მასალა ერთი მთლიანის — ენის — ორ, ერთმანეთთან განუყრელად დაკავშირებულ მხარეს წარმოადგენს. მას ენისა და მეტყველების გარჩევა ფორმისა და მასალის გარჩევასთან არა აქვს დაკავშირებული.

საერთოდ, უნდა აღინიშნოს, რომ ბგერითი მხარის მნიშვნელობას ჰუმბოლდტი განსაკუთრებით გახზავს. გარეგანი, ბგერითი მხარე თვით ენის არსშია მოცემული. ავტორის განსაზღვრებით, ენა თითქოს ხალხის გონის გარეგანი გამოვლენაა. მისი ენა მისი გონია და მისი გონი მისი ენაა⁶⁵.

ბგერითი მხარის მნიშვნელობა განსაკუთრებით მკაფიოდ ვლინდება მსჯელობაში ენის ფუნქციების შესახებ. ჰუმბოლდტის გაგებით, ენა აზროვნებისა და ადამიანთა გაგებინების საშუალებაა. ორივე ამ ფუნქციის შესრულებისას ბგერით მასალას გადამწყვეტი როლი ენიჭება.

ენა აზრის შემქმნელი ორგანოა, წერს ჰუმბოლდტი. გონითი, შინაგანი, ინტელექტუალური მოქმედება, რომელიც უკვალოდ მიმდინარეობს, ბგერის საშუალებით გარეგანი და თვალსაჩინო ხდება გრძნობისათვის. ამიტომ აზროვნება და ენა განუყრელი და

⁶² Wilh. Humboldt, დასახ. ნაშრ., გვ. 268.

⁶³ იქვე, გვ. 461.

⁶⁴ იქვე, გვ. 268.

⁶⁵ იქვე, გვ. 254.

მთლიანია. აზროვნება აუცილებლობითაა დაკავშირებული ბგერებთან, მათ გარეშე იგი ვერ მიაღწევს გარკვეულობას⁶⁶.

ავტორი ენას აზრის ობიექტივაციის საშუალებად მიიჩნევს, ხოლო ობიექტივაცია სწორედ ბგერის წყალობით ხდება. ჰუმბოლდტს აქ ლაპარაკი აქვს წარმოდგენის შესახებ, რომელიც საგნისაგან გარედან მიღებული შეგრძნებისა და გონის შინაგანი მოქმედების კავშირისაგან წარმოიშობება. წარმოდგენა სუბიექტური ძალისაგან დაპირისპირებით ობიექტად იქცევა და როგორც ასეთი ხელახალი აღქმით კვლავ უბრუნდება სუბიექტურ ძალას. ობიექტად ქცევისას თავის აუცილებელია ენა. მისი საშუალებით გონითი მისწრაფება გზას ბაგეებიდან პოულობს, ხოლო მისი პროდუქტი უკან უბრუნდება საკუთარ ყურებს. ამგვარად, წარმოდგენა გადაიტანება ნამდვილ ობიექტურობაში ისე, რომ იგი არ ტოვებს სუბიექტურობას. ასე ხდება სიჩუმის დროსაც. და ამგვარად ენა ადამიანთა ურთიერთობას რომ არ ემსახურებოდეს, იმ შემთხვევაშიაც აუცილებელი იქნებოდა ინდივიდის აზროვნებისათვის მის მარტოობაში⁶⁷.

მაგრამ, ავტორის კონცეფციით, ენა ურთიერთობისთვისაცაა გამოყენებული. ენა მხოლოდ საზოგადოებაში ვითარდება და ადამიანს თავისი თავის მხოლოდ მაშინ ესმის, როდესაც მან შეამოწმა, რომ მისი სიტყვები სხვებისათვის გასაგებია. რადგანაც ობიექტურობა უფრო ჩანს, როდესაც შენს მიერ წარმოებული სიტყვა სხვისაგან ისმის. სუბიექტურობა კი ამით არაფერს კარგავს, რადგან ადამიანს თავისი თავი მუდამ სხვების მსგავსად მიაჩნია. იგი უფროც ძლიერდება, რადგან ენაში გარდაქმნილი წარმოდგენა არ ეკუთვნის მხოლოდ ერთ სუბიექტს, იგი ადამიანის მთელი გვარის საერთო კუთვნილებად იქცევა⁶⁸.

გაგებაც იმიტომ არის შესაძლებელი, რომ მსმენელშიც და მოლაპარაკეშიც ერთი და იგივე, მხოლოდ ინდივიდუალურად განსხვა-

---

⁶⁶ Wilh. Humboldt, დასახ. ნაშრ., გვ. 277.

⁶⁷ იქვე, გვ. 281. ჰუმბოლდტი ბგერით მხარის მნიშვნელობას მაშინაც კი არ ივიწყებს, როდესაც ის განიხილავს ენას, როგორც მსოფლმხედველობას. მისი აზრით, ბგერა საგანსა და ადამიანს აერთებს, მთელი ენა კი — ადამიანსა და მასზე მოქმედ ბუნებას. ბგერათა სამყარო ადამიანს საგნთა სამყაროს აღქმაში შეეღობა. იგი ისე აღიქვამს საგნებს, როგორც მას ენა წარმოუდგენს. ყოველი ენა თავისი ხალხის გარშემო ქმნის წრეს, რომლისაგანაც გამოსვლა იმდენადაა შესაძლებელი, რამდენადაც იმავედროულად სხვა ენის წრეში შევალო. ამიტომ ყოველი უცხო ენის შესწავლა მანამდე მსოფლმხედველობაში ახალი თვალსაზრისის მიღებას უნდა მოასწავებდეს (გვ. 287—288).

⁶⁸ იქვე, გვ. 281.

ვებული არსებაა, რის გამოც ნიშანი, დანაწევრებული ბგერა, მსმენელს და მთქმელს ერთნაირად აღაგზნებს⁶⁹.

„დანაწევრებული ბგერა ამოიფრქვევა მკერდიდან, რათა სხვა ინდივიდში ყურისაყენ დაბრუნებული გამოძახილი გააღვიძოს“⁷⁰.

შემდეგდროინდელ ენათმეცნიერებაში, თანამედროვე მიმდინარეობათა ჩათვლით, ცოტა გვეგულება ისეთი თეორია, რომელშიც ასე გარკვევით იყოს ნაჩვენები ბგერითი მასალის მნიშვნელობა ენის ფუნქციონირებისათვის. თეორია, რომელიც ბგერითს მხარეს მეორეხარისხოვნად არ თვლიდეს ენის არსისათვის.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხის თვალსაზრისით აქ ის იქცევს ყურადღებას, რომ ენის, როგორც აზროვნებისა და ურთიერთობის საშუალების, შესახებ მსჯელობისას ჰუმბოლდტი „ენას“ ფართო მნიშვნელობით ხმარობს. აქ არ ივარაუდება ენისა და მეტყველების დაპირისპირება.

როგორც დავრწმუნდით, ჰუმბოლდტი თუმცა არათანმიმდევრულად, მაგრამ მაინც გარკვევით განასხვავებს ენას მეტყველები-საგან. რიგ შემთხვევაში ამ საკითხზე სოსიურის მსჯელობა მოგვ-გონებს ჰუმბოლდტისას. ასე, მაგ., ორივე მკვლევარი მიუთითებს, რომ ენა წესების კრებულია, მეტყველება კი რეალიზაციას წარმოადგენს. ორივეს აზრით, ენა გარეგანია ინდივიდისათვის, თავზე მოხვეული. ენა მეტყველების შედეგად ყალიბდება, იგი სისტემას წარმოადგენს და ა. შ.

მსგავს შეხედულებათა გვერდით ამ ავტორებს შორის მნიშვნელოვანი განსხვავებებიც შეინიშნება. ჯერ ერთი, სოსიურისაგან განსხვავებით, ჰუმბოლდტის მიხედვით, ენა და მეტყველება არ ქმნიან ორ დამოუკიდებელ ობიექტს, ისინი ერთი მთლიანის ორ მხარეს შეადგენენ.

თვით განმასხვავებელი ნიშნებიც მხოლოდ ნაწილობრივ ემთხვევა ერთმანეთს. ასე, მაგ., ჰუმბოლდტი ახასიათებს ენას, როგორც მეტყველების აქტთა ერთობლიობას, მეტყველებას კი იგი ერთეულ აქტად მიიჩნევს. სოსიურისათვის ეს თვალსაზრისი ალბათ არ იქნებოდა გასაზიარებელი. ენა რომ მეტყველების აქტთა ერთობლიობა იყოს, მაშინ მოიხსნებოდა პრინციპული სხვაობა ენასა და მეტყველებას შორის. სოსიურის მიხედვით, თუ მეტყველება, ერთი მხრივ, ნებისყოფისა და გაგების ინდივიდუალური აქტია⁷¹, მეორე

⁶⁹ Wilh. Humboldt, დასახ. ნაშრ., გვ. 285—286.

⁷⁰ იქვე, 242.

⁷¹ Ф. де Коцхр, დასახ. ნაშრ., გვ. 38.

მხრივ, თვით ის წარმოდგენს ყველაფრის ჯამს, რასაც აღამიანე-ბი ლაპარაკობენ⁷².

ერთ-ერთ მნიშვნელოვან განსხვავებას დასახელებულ მეცნი-ერთა შორის ის ქმნის, რომ სოსიური არც ენის, არც მეტყვე-ლების მიმართ არ სვამს საკითხს იმის შესახებ, ერგონთან გვაქვს საქმე თუ ენერგიასთან (თვით დახასიათების მიხედვით ენა ერგონი უფროა, ვიდრე ენერგია), მაშინ როდესაც ჰუმბოლდტის ნააზრევ-ში ამ საკითხს დიდი ყურადღება ეთმობა. ამის შესახებ არნ. ჩიქო-ბავა წერს: ჯერ კიდევ ვ. ჰუმბოლდტი გახაზავდა, რომ ენა „მოქმე-დება“ (ენერგია) და არა „საქმე“ („ერგონი“, „მოქმედების პრო-დუქტი“). ეს განსხვავება ენასა როგორც „მოქმედებასა“ და რო-გორც „საქმეს“ შორის პრინციპულად წარმოდგენს პირველსახეს სოსიურის მიერ „მეტყველებისა“ და „ენის“ გარჩევისათვის (მაგ-რამ იმ არსებითი განსხვავებით, რომ ფ. დე სოსიურისათვის ვ.ჰუმბოლდტის საპირისპიროდ ენა „ერგონია“ და არა „ენერ-გია“)⁷³.

საყურადღებოა ისიც, რომ ჰუმბოლდტი ენისა და მეტყვე-ლების გარჩევას არ უკავშირებს არც ფორმისა და მასალის, არც სოციალურისა და ინდივიდუალურის დაპირისპირებას, მიუხედა-ვად იმისა, რომ დასახელებულ მხარეებზე იგი თავის ნაშ-რომში დაწვრილებით მსჯელობს. სოსიურისათვის კი სოციალუ-რისა და ინდივიდუალურის, ფორმისა და სუბსტანციის დაპირის-პირება ძირითადია ენისა და მეტყველების გარჩევისათვის.

რაც მთავარია, სოსიურმა ენა მიიჩნია არსებითად, მეტყველება — მეორეხარისხოვნად, ჰუმბოლდტის მიხედვით კი სწორედ მეტყვე-ლება იმსახურებს განსაკუთრებულ ყურადღებას.

ამგვარად, მთლიანად ჰუმბოლდტისა და სოსიურის კონცეფ-ციები ენისა და მეტყველების რაობის შესახებ, მიუხედავად ზოგი-ერთი მსგავსებისა, მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან ერთმანეთისა-გან. მთავარი, რაც სოსიურს შეეძლო უსესხა ჰუმბოლდტისაგან, ეს უნდა იყოს თვით იდეა ენისა და მეტყველების გარჩევისა.

2.2. ი. ბოდუენ დე კურტენე. 1870 წ. ბოდუენ დე კურტენემ პეტერბურგის უნივერსიტეტში წაკითხულ შესავალ ლექციაში, რო-მელიც გამოქვეყნდა სათაურით „ზოგიერთი ზოგადი შენიშვნა ენათ-მეცნიერებისა და ენის შესახებ“, განასხვავა ერთმანეთისაგან ენა

⁷² Ф. де Соссюр, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 42.

⁷³ А. С. Чикобава, *Проблема языка как предмета языкознания*. М., 1959, გვ. 117. იხ. აგრეთვე, გ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, ვ. ჰუმბოლდტის ენის თეორიის ზოგი საკითხი, გვ. 166.

როგორც პოტენციურად არსებული მთლიანობა და ენა როგორც აზროვნებისა და ურთიერთობის განხორციელების პროცესი.

ამ შრომაში ბოდუენ დე კურტენე განიხილავდა, ერთი მხრივ, ადამიანურ მეტყველებას, როგორც ოდესმე და სადმე არსებული ყველა ენის კრებულს ცალკეული ენების, კილოების, კილოკავებისა და, ბოლოს, ცალკეული ადამიანის ინდივიდუალური ენისაგან განსხვავებით, ხოლო, მეორე მხრივ, ენას როგორც ცნობილ შემადგენელ ნაწილთა და კატეგორიათა განსაზღვრულ კომპლექსს, რომელიც არსებობს მხოლოდ *in potentia* და ყველა ინდივიდუალური სახესხვაობის ერთობლიობაში, განსხვავებით ენისაგან, როგორც უწყვეტად გამეორებული პროცესისაგან, რომელიც ემყარება ადამიანის საზოგადოებრივ ბუნებას და მის მოთხოვნილებას განხორციელოს თავისი აზრები საკუთარი ორგანიზმის შეგრძნებად პროდუქტებში და შეატყობინოს ისინი თავის მსგავსს არსებებს, ე. ი. სხვა ადამიანებს (ენა — მეტყველება — ადამიანური სიტყვა)⁷⁴.

ამ გამონათქვამის მეორე ნაწილში გარკვევით უპირისპირდება ერთმანეთს პოტენციურად არსებული სისტემა და მისი რეალიზაცია, განხორციელება. ეს კი სოსიურის მოძღვრებაში ენისა და მეტყველების ერთ-ერთი ძირითადი განმასხვავებელი ნიშანია. ამ მსგავსებაზე 'მიუთითა ლ. შჩერბამ 1930 წ. ბოდუენ დე კურტენეს ნეკროლოგში. შჩერბას სიტყვით, სოსიურისეულმა განსხვავებამ «langue»-სა და «parole»-ს შორის მკაფიო გამოხატულება ჰპოვა უკვე ბოდუენის შრომაში „ზოგიერთი ზოგადი შენიშვნა“⁷⁵. შჩერბას შეხედულებას ბოლო ხანებში ბევრი ენათმეცნიერი იმეორებს⁷⁶. გამოითქვა მოსაზრება, რომ სავარაუდოა ბოდუენის უშუალო გავლენა სოსიურზე, ვინაიდან ამ მეცნიერებს პირადი ნაცნობობა ჰქონდათ და ერთმანეთთან მიმოწერას აწარმოებდნენ⁷⁷.

---

⁷⁴ И. А. Бодуэн де Куртене. Некоторые общие замечания о языковедении и языке „Избранные труды по общему языкознанию“, т. I, 83. 76—77.

⁷⁵ Л. Щерба, И. А. Бодуэн-де-Куртене. Некролог, «Известия по русскому языку и словесности АН СССР.» 1930, т. III, кн. I, 33. 317.

⁷⁶ А. А. Леонтьев, Общелингвистические взгляды И. А. Бодуэна де Куртене. ВЯ. 1959, № 6, 33. 116; В. В. Виноградов, И. А. Бодуэн де Куртене. შესავალი სტატია წიგნისა: И. А. Бодуэн де Куртене, «Избранные труды по общему языкознанию», т. I, 1963, 33. 12.

⁷⁷ В. В. Виноградов, დასახ. ნაშრ., 33. 12; Н. А. Слюсарев, Влияние идей Казанской школы на становление теории Ф. де Соссюра о соотношении синхронии и диахронии. Материалы всесоюзной конференции по общему языкознанию «Основные проблемы эволюции языка», ч. I. Самарканд. 1966, 33. 78-82.

ვ. ნ. ტობოროვი უფრო ფრთხილად წერს, ბოდუენის შრომებშიაც არის ერთგვარი მინიშნება ენისა და მეტყველების გარჩევა-ზე⁷⁸.

არ ვეხებით რა გავლენის საკითხს, შევნიშნავთ შემდეგს: ბოდუენთან მართლაც მხოლოდ მინიშნება გვაქვს ენისა და მეტყველების გარჩევაზე და არა მკაფიო და თანმიმდევრული გამიჯვნა ამ ცნებებისა. ამით აიხსნება ის, რომ ბოდუენი არ ცდილობს იხმაროს ორი ტერმინი. იგი თავის შრომებში ენას და მეტყველებას (უფრო ზუსტად: ადამიანურ მეტყველებას) ხშირად ერთმანეთის სინონიმებად ხმარობს⁷⁹. რაც მთავარია, შემდეგდროინდელ შრომებში ბოდუენი აღარ უბრუნდება ენისა და მეტყველების იმ განსხვავებას, რომელიც ზემოთ იყო განხილული, მაშინ როდესაც ენის რაობის შესახებ თავის ძირითად შეხედულებებს იგი სისტემატურად იმეორებს თავის შრომებში.

ბოდუენი თავის თეორიულ მსჯელობებში მნიშვნელოვან ადგილს უთმობს ზოგიერთ სხვა ნიშანს, რომლებიც სოსიურმა საფუძვლად დაუდო ენისა და მეტყველების გამიჯვნას. ასეთია პირველ ყოვლისა ენაში ინდივიდუალური და სოციალური, ფსიქიკური და ფიზიკური მხარეების გამოყოფის საკითხი. ჩვეულებრივ, მათ გამოიჯენას ავტორი არ უკავშირებს ორი ობიექტის (სოსიურისეული ენისა და მეტყველების) გამოყოფას. მაგრამ გვხვდება გამონაკლისიც. წერილში „ენათმეცნიერების ამოცანების შესახებ“, რომელიც 1889 წ. გამოქვეყნდა, ვკითხულობთ:

თითოეული არსების ენაში ჩვენ განვასხვავებთ შინაგან, ცენტრალურ მხარეს და გარეგან, პერიფერიულ მხარეს, ე. ი. განვასხვავებთ გონიოს ანუ ტვინის მხარეს და გრძნობად მხარეს ანუ ტვინის გარეთა ნერვების მხარეს; სხვაგვარად რომ ვთქვათ, განვასხვავებთ ენას და ლაბარაკს (язык и говорение)⁸⁰.

ავტორის შემდგომი განმარტებიდან ირკვევა, რომ გარეგანი მხარე ბგერებთან არის დაკავშირებული, შინაგანი მხარე კი ფს-

⁷⁸ В. Н. Т о п о р о в. И. А. Бодуэн де Куртене и развитие фонологии. კრებულში: «И. А. Бодуэн де Куртене. К 30-летию со дня смерти». 1960, გვ. 36.

⁷⁹ იხ. მაგ., ზემოდასახელებულ ნაშრომში, გვ. 62, 352. 27: язык (речь). აგრეთვე, ტ. I, გვ. 79, 348; ტ. II, გვ. 9, 69, 294—5. ამიტომ არ არის ნათელი, რისი თქმა სურს ბოდუენს ზემომოყვანილი ციტატის დასასრულს, როდესაც ფრჩხილებში წერს: ენა—მეტყველება—ადამიანური სიტყვა (язык—речь—слово человеческое). ეს სხვადასხვა მოვლენებია თუ ერთი და იგივე?

⁸⁰ И. А. Б о д у э н д е К у р т е н э, О задачах языкознания. Избр. тр., т. I, გვ. 212.

ქიკურია. პირველი მხარე ქმნის ფონაციას ანუ ლაპარაკს, ხოლო მეორე — ცერებრაციას ანუ საერთოდ მეტყველებას⁸¹.

ზემომოყვანილი ადგილიდან იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ბოდუენი ერთმანეთს უპირისპირებს არა „ენას“ და „მეტყველებას“ (речь), არამედ „ენას“ ანუ „მეტყველებას“ და „ლაპარაკს“ (говoreние). მაგრამ იმავე შრომის მომდევნო გვერდზე, სადაც ავტორი მსჯელობს საკითხზე, თუ გრამატიკის რომელი დარგების რომელ მხარეს შეისწავლის, იგი „ლაპარაკს“ „ენის“ მნიშვნელობით ხმარობს. იგი გვეუბნება: ენის გარეგან მხარეს ანუ ფონაციას სწავლობს ფონეტიკა, მოცემული ენის ცერებრაციას ანუ ცენტრალურ ლაპარაკს კი გრამატიკის დანარჩენი დარგები⁸².

ამგვარად, აქაც ისევ. როგორც 1870 წ. გექონდა, ბოდუენი კურტენე მკაცრად და თანმიმდევრულად არ განასხვავებს ერთმანეთისაგან ორ ტერმინს, რომლებიც სოსიურის langue-ისა და parole-ის შესატყვისი იქნებოდნენ. მიუხედავად ამისა, ზემომოყვანილ გამოთქმაშიც ჩანს მინიშნება ამ განსხვავებაზე და საყურადღებო ისაა, რომ ამ შემთხვევაში ბოდუენი განსხვავებას სხვა ნიშნის მიხედვით აშუარებს. ესაა ფსიქიკური და ფიზიკური მხარეების დაპირისპირება. სოსიურის მსგავსად ბოდუენსაც მიაჩნია, რომ ენის არსს ფსიქიკური მხარე ქმნის.

მისი სიტყვით, ყველაფერი, რაც ეხება ადამიანურ ენას როგორც ენას, თავმოყრილია ტვინში. ტვინის, სულის გარეშე შეიძლება არსებობდეს მანქანა, მაგრამ არა მოაზროვნე და საზოგადოებრივი ადამიანი, ხოლო აზროვნება და საზოგადოებრიობა რეალური ენის აუცილებელი პირობებია⁸³.

შეიძლებოდა მოგვეყვანა ზოგიერთი სხვა გამონათქვამიც ბოდუენისა და სოსიურის იდეათა მსგავსების საილუსტრაციოდ. ასე, მაგ., ბოდუენს ენა სისტემად მიაჩნია⁸⁴. ენის არსი მდგომარეობს გარეუბნობრივ წარმოდგენათა ასოციაციაში ენობრივ წარმოდგე-

---

⁸¹ И. А. Бодуэн де Куртенэ, О задачах языкознания. Избр. тр., т. I, гл. 212.

⁸² იქვე, გვ. 213. ხაზი ჩვენია—თ. შ.

⁸³ იქვე, გვ. 212.

⁸⁴ И. А. Бодуэн де Куртенэ, Язык и языки. Избр. тр., т. II, гл. 70. ბოდუენი წერს: ფსიქოლოგისათვის ენა არის წარმოდგენათა სისტემატიზებული, მოწესრიგებული ერთობლიობა, მაშასადამე, მხოლოდ ფსიქიკური მოვლენა, თუმცა, მეორე მხრივ, უდავოა, რომ მხოლოდ ფიზიკური საშუალებებით შეგვიძლია შევეცადოთ ერთმანეთს იმ ენობრივ წარმოდგენათა არსებობის შესახებ, რომლებიც ასოციირებული არიან გარეუბნობრივ წარმოდგენებთან.

ნებთან⁸⁵. ენა შეიძლება გავიგოთ, როგორც ლაპარაკის უნარი. აქედან გამომდინარეობს, რომ მხოლოდ ცალმხრივი და ზერელე განხილვისას შეიძლება მივიჩნიოთ ენა „აზრების ხმამაღლა გამოხატულებად“ ანუ „ბგერათა საშუალებით აზრების გამოხატულებად“⁸⁶. ენა, რომელიც თავისებურ ცოდნად მიიჩნევა, შეიძლება წარმოგვიდგეს, ერთი მხრივ, როგორც მოქმედი ენა, საქმე, ხოლო, მეორე მხრივ, — როგორც გარე სამყაროს საგანი, ნივთი⁸⁷.

ყველა ეს შეხვედრა ძალიან საინტერესოა ლოსიურის შეხედულებათა გენეზისის კვლევისათვის. მაგრამ ჩვენ ამჟამად ეს საკითხი არ გვაინტერესებს. ჩვენი ყურადღების ცენტრშია ენისა და მეტყველების დაპირისპირება ბოლუენის შრომებში. ამ თვალსაზრისით შეიძლება დავასკვნათ, რომ ბოლუენთან გვხვდება ამ დაპირისპირებაზე ერთგვარი მითითებები, მაგრამ მკაცრად ჩამოყალიბებული და გატარებული მის შრომებში იგი ჯერ კიდევ არ არის.

2. ვ. პ. პაული. სპეციალურ ლიტერატურაში (ა. ჩიქობავა, ე. კოსერიუ...) აღნიშნულია, რომ ნეოგრამატიკოსთა თეორეტიკოსის ვ. პაულის მოძღვრებაში დასმულია ის პრობლემა, რომელიც ლოსიურმა ენისა და მეტყველების დაპირისპირებას დაუდო საფუძველად. მხედველობაში აქვთ პაულის მიერ ინდივიდუალურობისა და უზუალურობის დაპირისპირება.

პაული განასხვავებს ერთმანეთისაგან სამეტყველო მოქმედების ფსიქიკურსა და ფიზიკურ მხარეებს. იცავს რა ისტორიზმის პრინციპს, პაულს ენათმეცნიერების ობიექტად ფსიქიკურ წარმოდგენათა ორგანიზმები მიაჩნია, რამდენადაც, ავტორის აზრით, მხოლოდ ისინი არიან ისტორიული განვითარების მატარებელნი. სამეტყველო მოქმედების აკუსტიკურ-ფიზიოლოგიური მხარე კი მოკლებულია ისტორიას, რადგან იგი წარმოთქმისთანავე ქრება.

პაული ინდივიდუალისტური ფსიქოლოგიის პოზიციებზე დგას. ამიტომ ფსიქიკურ წარმოდგენათა ორგანიზმების სახით მოცემულ ენას ინდივიდუალურ მოვლენად თვლის. მაგრამ მას არც საერთო ენის არსებობა გამოარჩენია მხედველობიდან. ეს საერთო პაულმა აღნიშნა ტერმინით „უზუსი“.

რაკი პაულის გაგებით ენა ინდივიდუალური მოვლენაა, მას ენის მდგომარეობის აღწერისათვის იდეალურად მიაჩნია საზოგადო-

⁸⁵ И. А. Бодуэн де Куртене, Язык и языкн. Избр. тр. т. II.

გვ. 70.

⁸⁶ იქვე, გვ. 71.

⁸⁷ იქვე, გვ. 81. ამ შემთხვევაში ჰუმბოლდტის ერგონ-ისა და ენერგიის ანა-რეკლი უნდა გვექონდეს. საერთოდ, ბოლუენი ხშირად იმეორებს ჰუმბოლდტს.

დოების თითოეული წევრის წარმოდგენათა ერთობლიობის შესწავლა. მაგრამ ეს იდეალი პრაქტიკულად განუხორციელებელია. ჩვენ იძულებული ვართ დავეყვანოთ იდეალს რამდენიმე ინდივიდის ენობრივ ორგანიზმებზე დაკვირვებით. ცალკეულ ენობრივ ორგანიზმთა შედარება შესაძლებლობას გვაძლევს გამოვავლინოთ მათ შორის საშუალო, რის საფუძველზედაც განისაზღვრება ენაში არსებული ხმარების ნორმები, ენობრივი უზუსი... უზუსი, რომლის აღწერაც ჩვეულებრივ წარმოადგენს გრამატიკის მკვლევრის ძირითად ამოცანას, მხოლოდ გარკვეულ ზომამდე მართავს ინდივიდის ენას, სადაც უზუალურთან ერთად გვხვდება ბევრი ისეთი რამ, რაც არ არის დამოკიდებული უზუსზე და პირდაპირ ეწინააღმდეგება კიდევაც მას⁸⁸.

მიუხედავად თავისი ინდივიდუალისტური თვალსაზრისისა, პაული ენათმეცნიერების ამოცანად ჰწოდებდა უზუალურის, ე. ი. სოციალურის შესწავლას თვლის. ეს ზემომოყვანილი ადგილებიდანაც ჩანს, მაგრამ კიდევ უფრო მკაფიოდ არის გამოხატული ავტორის მიერ ფილოლოგიისა და ენათმეცნიერების დაპირისპირებაში. ენათმეცნიერება, გვეუბნება პაული, სწავლობს საერთო, უზუალურად განმტკიცებულ ენობრივ მიმართებებს, ფილოლოგია კი მათ ინდივიდუალურ გამოყენებას⁸⁹.

ენის ისტორიის პრინციპთმოდგრების ძირითადი საკითხი, პაულის მიხედვით, შემდეგია: რა მიმართებაშია ენობრივი უზუსი სამეტყველო მოქმედებასთან? როგორ განისაზღვრება ეს უკანასკნელი პირველი და როგორ ახდენს გავლენას თავის მხრივ მასზე⁹⁰.

სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ეს არის ინდივიდუალურისა და სოციალურის ურთიერთობის საკითხი და ამიტომაც წერს არნ. ჩიქობავა:

«ენობრივი უზუსისა» და ინდივიდუალური ენის ურთიერთობის საკითხს პ. პაული განიხილავს როგორც ენის განვითარების თეორიის ცენტრალურ საკითხს. ამით ინდივიდუალისტურმა ფსიქოლოგიზმმა წამოაყენა გენეზისურ ასპექტში «ენისა» და «მეტყველების» (მეტყველების აქტის) ურთიერთობის საკითხი, რომელიც წარ-

---

⁸⁸ H. Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte. Vierte Auflage. 1909, გვ. 29.

⁸⁹ იქვე, გვ. 33, შუა.

⁹⁰ იქვე.

მოადგენს ძირითად საკითხს სოსიურთან ენის რაობის სტატიკური ანალიზის ასპექტში⁹¹.

კოსერიუ უფრო ყრუდ მიუთითებს: პაულთანაც კი შეიძლება ვიპოვოთ ენისა და მეტყველების რამდენადმე ანალოგიური გარჩევა უზუალურსა და ოკაზიონალურს შორის⁹².

მიუხედავად იმისა, რომ პაულს საერთოდ გამიჯნული არა აქვს ენისა და მეტყველების ცნებები, ის ზემომოყვანილ კონტექსტებში ხმარობს, ერთი მხრივ, ენას (Sprache), ხოლო, მეორე მხრივ, სა-მეტყველო მოქმედებას (Sprachtätigkeit)⁹³. ეს სიტყვები მის მიერ იხმარება არა როგორც დაპირისპირებულ ცნებათა აღმნიშვნელი ტერმინები, არამედ ყოველდღიურ ცხოვრებაში მქონე ნიუანსებით.

არსებითი ისაა, რომ პაული ერთმანეთს უპირისპირებდა ინდივიდუალურსა და სოციალურს ენაში. ეს არის ის ნიშანი, რომელიც სოსიურმა ენისა და მეტყველების ერთ-ერთ ძირითად განმასხვავებლად მიიჩნია.

თუ ენისა და მეტყველების შესახებ სოსიურის კონცეფციიდან აშოვალთ და ამ თვალთ შევხედავთ პაულის მოძღვრებას, მაშინ ინდივიდუალურისა და სოციალურის დაპირისპირებაზე არანაკლებ საყურადღებოდ უნდა მივიჩნიოთ ფსიქიკური და ფიზიკური მხარეების დაპირისპირება. როგორც ზემოთ იყო ნაჩვენები, პაულო ფსიქიკურ მხარეს ანიჭებს უპირატესობას, მას თვლის ენის არსის მატარებლად, ფიზიკური, ბგერითი მხარე კი ენის გარეთ რჩება. ანალოგიური თვალსაზრისი, თუმცა სხვა არგუმენტებით დასაბუთებული, სოსიურის მოძღვრებაშიც არის მოცემული და ფსიქიკურისა და ფსიქო-ფიზიკურის განსხვავებაც, სოსიურის მიხედვით, ერთ-ერთი არსებითი ნიშანია ენისა და მეტყველების გასარჩევად.

ამგვარად, თუმცა პაულს არ გაუმიჯნავს ერთმანეთისაგან ენა და მეტყველება⁹⁴, მან ყურადღება გაამახვილა ზოგიერთ მხარეზე (ინდივიდუალური და უზუალური, ფსიქიკური და ფიზიკური), რომლებიც შემდგომში სოსიურმა საფუძვლად დაუდო ენისა და მეტყველების დაპირისპირებას.

⁹¹ А. С. Ч н к о б а в а, Проблема языка как предмета языкознания, გვ. 84.

⁹² Э. К о с е р и у, Синхрония, диахрония и история. «Новое в лингвистике», вып. III, 1963, гв. 151 (ესპანურად გამოქვეყნდა 1958 წ.).

⁹³ H. P a u l, დასახ. ნაშრ., გვ. 24—33. გვ. 29-ზე გვხვდება გამოთქმა: die einzelnen Akten der Sprachtätigkeit.

⁹⁴ არც უღია განსხვავებინა ისინი. ამ მხრივ პაული არა მხოლოდ სოსიური-საგან განსხვავდება, არამედ ჰუმბოლდტისა და ბოდუენ დე კურტენესაგანც.

2.4. გ. ფონ დერ გაბელენცი. სოსიურის წინამორბედთა შორის ბოლო ხანებში განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს გ. ფონ დერ გაბელენცი.

გაბელენცის ნაშრომში „ენათმეცნიერება“⁹⁵, რომელიც გასული საუკუნის დასასრულს გამოქვეყნდა, გამოთქმულია რიგი შეხედულება, რომლებსაც თანხვდება სოსიურის კონცეფციის ძირითადი დებულებები. ერთგვარი მსგავსება შენიშნულია ენისა და მეტყველების საკითხშიაც.

გაბელენცი განასხვავებს სამ ცნებას: მეტყველებას (die Rede), კონკრეტულ ენას (Einzelsprache) და ენობრივ უნარს (Sprachvermögen). სამივე ენის ნაირსახეობებს წარმოადგენს.

გაბელენცი განსაზღვრავს ადამიანურ ენას, როგორც ბგერის საშუალებით აზრის დანაწევრებულ გამოხატვას.

ეს განსაზღვრება, გვეუბნება ავტორი, რამდენიმე მხარეს შეიცავს. ჯერ ერთი, ენა წარმოადგენს ფენომენს (Erscheinung), აზრის გამოხატვის საშუალებას, ე. ი. მეტყველებას (Rede).

მეორე მხრივ, ენა გვევლინება ნებისმიერი აზრისათვის ასეთ გამოხატვის საშუალებათა ერთგვაროვან ერთობლიობად. ამ გაგებით ჩვენ ვლაპარაკობთ ხალხის, კლასის, მწერლის და ა. შ. ენის შესახებ⁹⁶.

ამ გაგებით ენა წარმოადგენს არა იმდენად ხალხის, კლასის, ინდივიდის ყველა მეტყველების ერთობლიობას, არამედ ბევრად უფრო იმ ნიჭისა და მიდრეკილებათა ერთობლიობას, რომლებიც ამ საგნობრივი წარმოდგენების ფორმას, მეტყველების მასალას განსაზღვრავენ.

ბოლოს, მესამე მხრივ, ენას, ისევე როგორც სამართალსა და რელიგიას, უწოდებენ ადამიანთა საზოგადო საკუთრებას (Gemeingut). აქ იგულისხმება ენობრივი უნარი, ე. ი. ყველა ხალხის დამახასიათებელი ნიჭი ენის საშუალებით აზრის გამოხატვისა⁹⁷.

---

⁹⁵ ამ ნაშრომის სრული სათაურია Georg von der Gabelentz, Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse. Leipzig. (I გამოც. 1891, II გამოც. 1901. ჩვენ ხელთ გვქონდა I გამოც. ზოგერთი აღგილი II გამოცემიდან, რომლებიც საყურადღებოა ჩვენი საკითხისათვის, მოგვყავს კოსერიუს სტატიიდან Eugenio Coseriu, Georg von der Gabelentz et la linguistique synchronique. „Word“, Linguistic Studies Presented to André Martinet. P. I, General Linguistics. 1967, v. 23, № 1—2.

⁹⁶ G. von der Gabelentz. Die Sprachwissenschaft, გვ. 3.

⁹⁷ იქვე, გვ. 4. ხაზი ავტორისა—თ. შ.

რამდენადაც „ენა“ ამ სამი ნაირსახეობის გამაერთიანებელი ტერმინია, გაბელენცი მას ხან კონკრეტულ ენას უტოლებს, ხან მეტყველებას, ხან კი — ენობრივ უნარს. იგი გახაზავს მეტყველების მნიშვნელობას, რამდენადაც ეს უკანასკნელი მანიფესტაციას, გარეგან გამოვლენას წარმოადგენს. ავტორი წერს:

ენის ცოცხალი გამოხატულება, უფრო სწორად თვით ენა, რომელიც მხოლოდ ცოცხალ გამოხატულებას წარმოადგენს, — არის მეტყველება, რომელიც უშუალოდ ადამიანის სულიდან გადმოჩქევს⁹⁸.

სხვაგან ვკითხულობთ: ენა არის მეტყველება, არის აზრის გამოხატულება, არის წინადადება. აზროვნება ეწოდება წარმოდგენათა დაკავშირებას. მეტყველება არის ამ წარმოდგენათა დაკავშირების გამოხატულება, ამგვარად, ისაა როგორც დაკავშირებული წარმოდგენების, ისე მათი კავშირების გამოხატულება⁹⁹.

გაბელენცი კონკრეტულ ენას, როგორც გამოხატვის საშუალებათა ერთობლიობას, და მეტყველებას, როგორც ამ საშუალებათა გამოხატულებას, ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირში განიხილავს. მისი აზრით, მეტყველება არის ცალკეული ადამიანის გამოხატულება, ამგვარად, მისი შემქმნელი ძალა პირველ ყოვლისა ინდივიდს ეკუთვნის. მაგრამ მეტყველება გაგებული უნდა იქნეს და იგი შეიძლება გაგებულ იქნეს მხოლოდ მაშინ, როდესაც მისი წარმომქმნელი ძალა მსმენელშიაც მოქმედებს. სწორედ ეს ძალა, რომელიც მასალისა და ფორმების აპარატს წარმოადგენს, — არის კონკრეტული ენა¹⁰⁰.

გაბელენცი მის მიერ გამოყოფილ (კონკრეტული ენის, მეტყველებისა და ენობრივი უნარის) ცნებებს საფუძვლად უდებს მსჯელობას ენათმეცნიერების ამოცანების, ენათმეცნიერების დარგებისა და ამ დარგებში ენობრივი მასალის განაწილების შესახებ.

ენათმეცნიერების მიზანია შეიცნოს ენა თავისთავად, — გვეუბნება გაბელენცი. ენათმეცნიერებამ ენა ყოველმხრივ უნდა გაითვალისწინოს¹⁰¹. ავტორის აზრით, საკვლევია სამი მხარე: კონკრეტული ენები, ენის ისტორია და ენობრივი უნარი. შესაბამისად გვექნება: კონკრეტულ-ენობრივი კვლევა, გენეალოგიური-ისტორიული კვლევა და ზოგადი ენათმეცნიერება.

⁹⁸ G. von der Gabelntz. Die Sprachwissenschaft, გვ. 10.

⁹⁹ იქვე, გვ. 308.

¹⁰⁰ დასახ. ნაშრ., II გამოც. გვ. 59 (იხ. E. Coseriu, Gabelentz et la linguistique synchronique. გვ. 77).

¹⁰¹ G. von der Gabelentz, დასახ. ნაშრ., გვ. 9.

კონკრეტულ-ენობრივ კვლევაში აღწერითი ენათმეცნიერება იგულისხმება. ამიტომ ეს უკანასკნელი და გენეალოგიურ-ისტორიული კვლევა ერთმანეთისაგან ობიექტებით კი არ განსხვავდება, არამედ თვალსაზრისით. ორივე კონკრეტულ ენებს სწავლობს, — ცალკეულს ან მონათესავე ენათა ჯგუფებს, — ოღონდ პირველი აღწერს მათ, მეორე კი მათ ისტორიას ითვალისწინებს წერილობითი ძეგლების, დიალექტთა კვლევისა და მონათესავე ენათა შედარების გზით. ავტორი თვლის, რომ კონკრეტული ენების შემეცნება არასოდეს არ იქნება სრულყოფილი მათი წარსულის ცოდნის გარეშე¹⁰².

ზოგადი ენათმეცნიერების შესწავლის საგანია ადამიანის ენობრივი უნარი, რომელიც საფუძვლად უდევს კონკრეტულ ენებსა და ენათა ოჯახებს¹⁰³.

გაბელენტის მოძღვრებაში ენათმეცნიერების დაყოფა სამ დისციპლინად არ მიჰყვება ზემოგამოყოფილ სამ ენობრივ ცნებას, თუმცა კი ითვალისწინებს მათ.

როგორც აღნიშნული იყო, კონკრეტულ ენათა კვლევას და გენეალოგიურ-ისტორიულ კვლევას ობიექტად აქვთ კონკრეტული ენები, მაგრამ კონკრეტული ენები, ავტორის მიხედვით, მეტყველებაში, ე. ი. ენობრივ გამოხატულებებში შეიცნობა. ამიტომ აუცილებელი ხდება გათვალისწინებული იქნეს მეტყველება და აგრეთვე ენობრივი უნარიც, ვინაიდან კონკრეტული ენა ამ უნარის გამოვლენას წარმოადგენს. აი, სათანადო ადგილიც:

კონკრეტული ენა წარმოადგენს უნარს, რომელიც თავისი გამოხატულებებიდან უნდა იქნეს გაგებული და დადასტურებული. ამ ამოცანას ისახავს კონკრეტული ენის კვლევა და მან ეს უნარი თავის ფარგლებში უნდა განიხილოს, როგორც არსებითად უცვლელი (gleichbleibendes)...

ამგვარად, კონკრეტული ენის მკვლევარმა უნდა შეიცნოს, აღწეროს ეს უნარი და მისგან ახსნას კონკრეტული ენის გამოხატულებები. მაგრამ სინამდვილეში ეს უნარი არის წარმოქმნილი და მუდმივად ქმნადობაში მყოფი, ცვალებადი და მოძრავი და ესეც უნდა აიხსნას: რა ცვლილებათა შედეგად მიიღწია ენამ თავის ამჟამინდელ მდგომარეობას? და რამდენადაც შესაძლებელია ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა: რატომ გახდა ენა სწორედ ასეთი და არა სხვაგვარი? ყოველივე ამას კონკრეტული ენის კვლევა თავი-

¹⁰² G. von der Gabelentz, დას.ხ. ნაშრ., გვ. 59—60.

¹⁰³ იქვე, გვ. 12.

სი თვალსაზრისიდან ამოსვლით და თავისი საშუალებებით ვერ უპასუხებს; აქ ჩვენ ვიმყოფებით ენის ისტორიის სფეროში¹⁰⁴.

„ენათმეცნიერების“ მეორე გამოცემაში უფრო ნათლად არის თქმული:

კონკრეტული ენის კვლევის საგანია ენა როგორც მეტყველება: იგი უნდა აიხსნას ნაციონალური ენობრივი უნარით, მას შემდეგ, რაც ეს უკანასკნელი ინდუქციურად იქნა გამოვლენილი მისგან (მეტყველებისგან — თ. შ.). ცალკეული ენის კვლევა ვერ ახსნის ამ უნარის წარმოშობას, — ეს ზოგადი ენათმეცნიერების საქმეა, — ვერც მის დროში ცვლილებებს გაითვალისწინებს, — ეს ენის ისტორიას განეკუთვნება, — არამედ მან უნდა აღმოაჩინოს ეს უნარი, როგორც ის ამჟამად არსებობს, აღწეროს და ბოლომდე გამოიკვლიოს იგი¹⁰⁵.

როგორც ვხედავთ, კონკრეტული ენის შესწავლა მოითხოვს როგორც მეტყველების, ისე ენობრივი უნარის გათვალისწინებას. მეორე მხრივ, ზოგადი ენათმეცნიერების ობიექტად გაბელენცი თვით ადამიანის ენობრივ უნარს მიიჩნევს. აქ ისმის საკითხები: როგორ წარმოიშვა ადამიანური ენა? რატომ არის ენები ასე მრავალგვარი? რა მონაწილეობას იღებენ ისინი ხალხთა გონითს განვითარებაში? რას ემყარება მათი სხვადასხვაგვარი ლირებულება? ¹⁰⁶ მაგრამ ზოგადი ენათმეცნიერებაც არის დაკავშირებული კონკრეტული ენისა და მეტყველების შესწავლასთან. იგი ეხება ისეთ საკითხებს, რომელთაც მნიშვნელობა აქვთ არა ამა თუ იმ კერძო ენის ან ენათა ოჯახის, არამედ ყველა ენის აღწერის ან ისტორიულ-გენეალოგიური შესწავლის თვალსაზრისით¹⁰⁷.

ამგვარად, სამივე დისციპლინა სხვადასხვაგვარად და სხვადასხვა თვალსაზრისით იკვლევს ენასაც, მეტყველებასაც და ენობრივ უნარსაც. ამიტომ სადავოდ დგევჩვენება კოსერიუს მოსაზრება, თითქოს ენის სამ ძირითად ფორმას შორის განსხვავება, გაბელენცის მიხედვით, აზუსტებდეს სამ ლინგვისტურ დისციპლი-

---

¹⁰⁴ G. von der Gabelentz, დასახ. ნაშრ., გვ. 148—149. შდრ. საგანთა საძიებელში: ენობრივი უნარი, რამდენადაც ის თავისი თავის იგივეობრივი რჩება, წარმოადგენს კონკრეტულ-ენობრივი კვლევის საგანს, ხოლო რამდენადაც იცვლება, ისტორიული კვლევის საგანს (იქვე, გვ. 495).

¹⁰⁵ G. von der Gabelentz, დასახ. ნაშრ., II გამოც., გვ. 76 (იხ. E. Coseriu, Gabelentz et la linguistique synchronique, გვ. 81).

¹⁰⁶ G. von der Gabelentz, დასახ. ნაშრ., გვ. 292—3.

¹⁰⁷ იქვე, გვ. 292. ამიტომ არის, რომ გაბელენცი ზოგად ენათმეცნიერებაში ფართოდ განიხილავს მეტყველებასთან დაკავშირებულ ზოგად საკითხებს.

ნას, რომელთაც შესაბამისად ობიექტებად აქვთ მეტყველება, კონკრეტული ენა და ენობრივი უნარი¹⁰⁸.

გაბელენცი მეტად საინტერესო შეხედულებებს გამოთქვამს ენის საზოგადოებრივი ბუნების, ენის როგორც სისტემის, მეტყველების მასალისა და ფორმის შესახებ. მათ შესწავლას მნიშვნელობა აქვს ლინგვისტურ იდეათა ისტორიის დადგენის თვალსაზრისით, მაგრამ უშუალოდ ენისა და მეტყველების დაპირისპირებას ამ საკითხებს ავტორი არ უკავშირებს. ამიტომ მათზე აქ არ შეეჩერდებით.

რა დასკვნები შეიძლება გავაკეთოთ გაბელენცის ნაშრომში ენისა და მეტყველების ფარჩევის შესახებ? — აშკარაა, რომ გაბელენცი მიჭნავს ერთმანეთისაგან ამ ცნებებს და ამ გამოიჭნას იგი ანგარიშს უწევს მთელი თავისი შრომის მანძილზე. ამ მხრივ გაბელენცი მნიშვნელოვნად განსხვავდება ბოდუენ დე კურტენესაგან, რომელთანაც მხოლოდ ცალკეული გამონათქვამები გვხვდება ენისა და მეტყველების სხვაობის შესახებ.

რაც შეეხება ენისა და მეტყველების განმასხვავებელ ნიშნებს, აქ გაბელენცის მსჯელობას გარკვეულობა აკლია. მართალია, ავტორი აღნიშნავს, რომ მეტყველება გამოხატულება, ე. ი. რეალიზაცია, მანიფესტაცია არისო, მაგრამ ასევე ნათელი არაა კონკრეტული ენის საკითხი. რას წარმოადგენს, რა სახით არსებობს იგი? გაბელენცი კონკრეტულ ენას არ მიიჩნევს არც ფსიქიკურ მოვლენად (მას საერთოდ არ ახასიათებს ფსიქოლოგიზმი), არც ზოგად მოვლენად, არც წესების, კანონების ერთობლიობად, არც ცოდნად. მისი სიტყვით, კონკრეტული ენა ეროვნულ ენას, დიალექტს, თვით ინდივიდის ენას ემთხვევა. მით უფრო საჭირო იყო ზღვარის დადება კონკრეტულ ენასა და მეტყველებას შორის.

მართალია, ავტორი წერს, რომ კონკრეტული ენა გამოხატვის საშუალებათა ერთობლიობაა, მაგრამ აქ არ უნდა იგულისხმებოდეს გამოხატვის საშუალებათა მატერიალური მხარე, თორემ ამ შემთხვევაში ენა მეტყველებას დაემთხვეოდა. გაბელენცი კი გვაფრთხილებს, რომ ენა არ არის მეტყველების ერთობლიობა¹⁰⁹.

¹⁰⁸ E. Coseriu, დასახ. ნაშრ., გვ. 79. კოსერიუ იქვე განმარტავს, რომ ობიექტის ეს გულისხმობს იმას, რასაც უშუალოდ უყვირდება და ახსნის ეს მეცნიერება. მაგრამ ეს, ვფიქრობთ, არსებითად არაფერს ცვლის. მით უმეტეს, რომ უშუალოდ დაკვირება გაბელენცის სამი ობიექტიდან მხოლოდ მეტყველებაზე შეიძლება.

¹⁰⁹ ამ მხრივ გაბელენცის თვალსაზრისი არსებითად განსხვავდება ჰუმბოლდტის შეხედულებისაგან. როგორც ზემოთ ვნახეთ, ამ უკანასკნელის მიხედვით, ენა სწორედ მეტყველების აქტთა ერთობლიობას წარმოადგენს.

ენის ერთადერთი დადებითი დახასიათება, რასაც გაბელენცი ვტოვავოზობს, ეს არის ნიჭისა და მიდრეკილებათა ერთობლიობა. მაგრამ ეს დახასიათება არ გვაძლევს საკმარის წარმოდგენას კონკრეტული ენის რაობის შესახებ.

კოსერიუ გაბელენცსა და სოსიურს შორის განსხვავებას იმაში ხედავს, რომ პირველი ენისა და მეტყველების გამოიყენებს ერთობლიობაში (კონკრეტული ფენომენი: ძალა, ე. ი. რეალიზაცია: ტექნიკა¹¹⁰) ამყარებს, სოსიური კი ამის გარდა ითვალისწინებს მეორე ოპოზიციასაც — ინდივიდი: საზოგადოება. კოსერიუს მიაჩნია, რომ მიმართებები ენასა და მეტყველებას შორის გაბელენცთან ბევრად უფრო ნათელია და უკეთ დაფუძნებული, ვიდრე სოსიურთან¹¹¹.

ამ შეხედულების გაზიარება ძნელია. ჯერ ერთი, სოსიური ოპოზიციის კი არ იყენებს ენისა და მეტყველების გასარჩევად. არამედ მეტს (ფსიქიკური: ფსიქოფიზიკური, პისტემა: არასისტემა, ფორმა: სუბსტანცია). მეორეცა და გაბელენცთან ენისა და მეტყველების სხვაობა არ არის გარკვევით დადგენილი.

კოსერიუ მართებულად შენიშნავს, რომ ის ოპოზიციები, რომელთაც სოსიური უდებს საფუძვლად ენის და მეტყველებას გამოიყენებს, ერთმანეთს არ მისდევს და წინააღმდეგობებს ქმნის სოსიურის კონცეფციაში, მაგრამ სოსიურის თავისებურება ისაა, რომ ოპოზიციები არ უნდა ავიღოთ, თითოეული მათგანი მკვეთრად უპირისპირებს ერთმანეთს ორ განსხვავებულ მოვლენას, თუნდაც რომ ასეთი დაპირისპირების საჭიროება ენათმეცნიერებისათვის სადავო იყოს. გაბელენცთან კი თვით ეს დაპირისპირება არის საკმარის ბუნდოვანი კონკრეტული ენის რაობის გაურკვევლობის გამო, მიუხედავად იმისა, რომ ის მხოლოდ ერთ ოპოზიციას ემყარება.

თუ გაბელენცის Einzelsprache და Rede პარალელს პოუვებენ სოსიურის langue-თან და Parole-თან, იგივე არ ითქმის გაბელენცის Sprachvermögen-ისა და სოსიურის langage-ის შესახებ.

Langage ენისა და მეტყველების გამაერთიანებელი ტერმინია, იგი, სოსიურის მიხედვით, ენისა და მეტყველების ჯამია და პეტი

¹¹⁰ E. Coseriu, დასახ. ნაშრ., გვ. 78. სხვა ადგილას კოსერიუ იმავე ოპოზიციას გამოხატავს სიტყვებით: რეალიზაცია: სისტემა (გვ. 92). გასარკვევია, არის თუ არა ერთი და იგივე: ძალა—ტექნიკა—სისტემა? ამასთან ისიც მხედველობაშია მისაღები, რომ გაბელენცი სისტემად მიიჩნევს ენას მთლიანად, იგი არსად არ მიუთითებს, რომ ეს ნიშანი დახასიათებს კონკრეტულ ენას მეტყველებისაგან განსხვავებით.

¹¹¹ იქვე, გვ. 92.

არაფერი (მოვიგონოთ სოსიურის სიტყვები, თუ სამეტყველო მოქმედებას (langage-ს) გამოვკლებთ მეტყველებას, დაგვრება ენაო¹¹²). Sprachvermögen კი გვერდით უდგას ენას და მეტყველებას, როგორც მათი ტოლფასოვანი ცნების აღმნიშვნელი ტერმინი. გაბელენცის თეორიაში გვარეობით ცნებას Sprache წარმოადგენს.

ამგვარად, ერთ მნიშვნელოვან განსხვავებას სოსიურსა და გაბელენცს შორის ისიც ქმნის, რომ თუ სოსიური ორ ცნებას უპირისპირებს ერთმანეთს, გაბელენცთან სამი ცნება გამოიყოფა ენის შიგნით. ამიტომაც, რომ გაბელენცს Sprachvermögen თავისთავად ცალკე დისციპლინის საგნადაც კი მიაჩნია, მაშინ როდესაც სოსიურის მოძღვრებაში ენის ლინგვისტიკისა და მეტყველების ლინგვისტიკის მიღმა აღარაფერი რჩება საკვლევი, გაპოროცხულია langage-ის შემსწავლელი მეცნიერება.

სოსიურის langage-ის შესატყვისი გაბელენცთან Sprachvermögen კი არ არის, როგორც კოსერიუ ფიქრობს¹¹³, არამედ Sprache. კოსერიუ თვითონ წარმოგვიდგენს გაბელენცის სქემას¹¹⁴:

Sprache	{	Rede
		Einzelssprache
		Sprachvermögen

თუ ამას შევადარებთ სოსიურის სქემას,

langage	{	langue
		parole

ნათელი გახდება მათ შორის არსებული განსხვავება.

ბოლოს, უნდა მივუთითოთ კიდევ ერთ განსხვავებაზე გაბელენცსა და სოსიურს შორის. სოსიურისათვის ენასა და მეტყველებას შორის განსხვავება იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ ეს ორი საგანი ერთი მეცნიერების ფარგლებში ვერ შეისწავლება. გაბელენცის მიხედვით კი კონკრეტული ენა, მეტყველება და ენობრივი უნარი ერთი ობიექტის — ენის — სხვადასხვა მხარეს ქმნიან. ამიტომაც, რომ გაბელენცი არ თვლის აუცილებლად თითოეული მათგანის ცალკე დისციპლინაში შესწავლას.

კოსერიუმ ერთ-ერთმა პირველთაგანმა მიუთითა ენისა და მეტყველების ურთიერთობის საკითხში სოსიურისა და გაბელენცის

¹¹² Ф. де Соссюр, Курс..., გვ. 86.

¹¹³ E. Coseriu, დასახ. ნაშრ., გვ. 76.

¹¹⁴ იქვე, გვ. 77.

შეხედულებათა მსგავსებაზე¹¹⁵. ეს მსგავსება სხვა ავტორებსაც აღუნიშნავთ უფრო ადრეც¹¹⁶.

მაგრამ ნაშრომში „გაბელენცი და სინქრონიული ენათმეცნიერება“ კოსერიუსს აღარ აკმაყოფილებს მსგავსების დადასტურება. იგი ცდილობს დაამტკიცოს, რომ სოსიური გაბელენცის უშუალო და ძლიერ გავლენას განიცდიდა. ამისათვის კოსერიუსს აღარებს ერთმანეთს გაბელენცისა და სოსიურის შეხედულებებს არა მხოლოდ ენისა და მეტყველების შესახებ, არამედ აღწერიითი ენათმეცნიერების რიგ სხვა საკითხებაც და ამ უკანასკნელ ზეფროში მართლაც მეტად საყურადღებო დამოხვევებს ავლენს ორი ენათმეცნიერის თვალსაზრისებში.

რაც შეეხება საკუთრივ ენისა და მეტყველების ურთიერთობის საკითხს, აქ, როგორც შევეცადეთ გვეჩვენებინა, სოსიურის შეხედულებები საკმაოდ განსხვავდება გაბელენცის მოსაზრებათაგან. ვფიქრობთ, გაჭირდება იმის მტკიცება, თითქმის გაბელენცის ჰირდაპირ მოეხდასოს გავლენა სოსიურზე. მით უმეტეს, რომ ენასა და მეტყველებას გაბელენცის გარდა სოსიურამდე სხვა ენათმეცნიერებიც განასხვავებდნენ.

2.5. ფ. ფინკი. გარდა ზემოგანხილული ავტორებისა, ენასა და მეტყველებას განასხვავებს აგრეთვე ფ. ფინკი ნაშრომში „ენათ-

¹¹⁵ Э. Косериу, Синхрония, диахрония и история. «Новое в лингвистике», вып. III, 1963, гл. 151.

¹¹⁶ კოსერიუს ასახელებს შემდეგ ავტორებს: L. Spitzer, Aufsätze zur romanischen Syntax und Stilistik (Halle, 1918), გვ. 345; I. Iordan, An Introduction to Romance Linguistics. Its Schools and Scholars (London, 1937), გვ. 283, S. Silva Neto, Lingua, cultura e civilização (Rio de Janeiro, 1960), გვ. 29. F. Kainz, Psychologie der Sprache. I. (Stuttgart, 1941), გვ. 20—21 (E. Coseriu, დასახ. ნაშრ., გვ. 75—76).

ჩამდნადაც კოსერიუსს და მის მიერ დასახელებული ავტორებიც ემყარებიან სემსსა და ბალის მიერ გამოკემულ სოსიურის „კურსს“, ჩვენი მსჯელობაც ამ კურსის ფარგლებში წარმოებს. გაბელენცთან მიმართების თვალსაზრისით უფრო საინტერესო ჩანს სოსიურის მიერ წაკითხული „კურსის“ მეორე და მესამე ვარიანტები. როგორც სოსიურის „კურსის“ ხელნაწერთა გამოკემული და კომენტატორი, შეიეცარიელი ენათმეცნიერი რ. გოდელი ამტკიცებს, ამ ვარიანტებში langue-ისა და parole-ის გარდა სოსიური გამოყოფდა მესამე ცნებას—„ენობრივ უნარს“ faculté du langage (R. Godel, Les sources manuscrites de Cours de linguistique générale de F. de Saussure. Geneva, 1957, გვ. 147—149). ე. ი. ცნებას, რომელიც ერთგვარად მოგვაგონებს გაბელენცის Sprachvermögen-ს. თუმცა ეს ჯერ კიდევ არ ნიშნავს არც ამ ცნებათა იგივეობას დასახელებულ ავტორებთან, არც იმას რომ სოსიურს იგი უეჭველად გაბელენცის გავლენით ჩამოუყალიბდა. საინტერესოა, რომ გოდელი ამ შემთხვევაში უიტჩის გავლენას ვარაუდობს (დასახ. ნაშრ., გვ. 142, 143).

მეცნიერების ამოცანა და დარგებად დაყოფა, რომელიც 1905 წ. გამოქვეყნდა.

ფინკის მიხედვით, ენა (Sprache) წარმოადგენს გამოხატვის საშუალებათა ერთგვაროვან ერთობლიობას. მეტყველება (Sprechen) არის მოქმედება (Tätigkeit). გამოხატვის საშუალებათა მოჩვენებითი ობიექტური ერთობლიობა სინამდვილეში წარმოადგენს ადრინდელი მეტყველების გახსენებას, ამგვარად ისიც სუბიექტურია. არ არსებობს ცნობიერებისაგან დამოუკიდებელი, თავისთავადი წარმოდგენები, არც ადამიანური გონის მიმართ თავისუფლად დაპირისპირებული ენა. ენათმეცნიერების საკუთრად ობიექტს წარმოადგენს მხოლოდ მეტყველება. მეტყველება გამომხატველობითი მოძრაობაა. ესაა გონის მიერ შენიშნულ გაფორმებულ შთაბეჭდილებათა გამოხატვა, ხელოვნება. ამგვარად მეტყველება ხელოვნების აქტია (künstlerischer Akt)¹¹⁷.

როგორც ვხედავთ, ფინკის თვალსაზრისით, ისევე როგორც ეს გაბელენცთან იყო, ენისა და მეტყველების დაპირისპირებას საფუძვლად უდევს ოპოზიცია: გამოხატვის საშუალებები — რეალიზაცია. ოღონდ გაბელენცის ნაშრომში ენისა და მეტყველების გვერდით მესამე მხარეც — ენობრივი უნარი — იყო გამოყოფილი. ფინკი კი ბინარული დაპირისპირებით კმაყოფილდება. ფინკთან ორიგინალურია დებულება იმის შესახებ, რომ მეტყველება, როგორც გამომხატველობითი მოძრაობა, ხელოვნებას წარმოადგენს.

2.6. დასკვნა. როგორც ზემოთ დავრწმუნდით, ენისა და მეტყველების დაპირისპირება სოსიურამდეც გვხვდებოდა ენათმეცნიერებაში. იგი მოცემული იყო ჯერ კიდევ ჰუმბოლდტის ნააზრევში. შემდგომშიც (იგივე ენათმეცნიერება (ბოდუენ დე კურტენე, ფონ დერ გაბელენცი, ფინკი) ცადა თავისებურად დაესაბუთებინა განსხვავება ენისა და მეტყველებას შორის.

ის ენათმეცნიერებიც კი, რომლებიც ამ ორ ცნებას გარკვევით არ განასხვავებდნენ ერთმანეთისაგან, მაინც ამახვილებდნენ ყურადღებას იმ ოპოზიციებზე, რომლებიც შემდგომში სოსიურამ დაუდო საფუძვლად ენისა და მეტყველების დაპირისპირებას (ასე, მაგ., პაული განასხვავებდა ინდივიდუალურსა და უზუალურს, ფსიქიკურსა და ფიზიკურს).

---

¹¹⁷ F. F i n k, Die Aufgabe und Gliederung der Sprachwissenschaft, 1905 (მოგვეყვას არენსის მიხედვით: H. A r e n s, Sprachwissenschaft, გვ. 359—360).

უნდა ვივარაუდოთ, რომ ზემოგანხილული ავტორებით არ ამოიწერება იმ მკვლევართა სია, რომლებიც ენასა და მეტყველებას მიჰნავდნენ ერთმანეთისაგან. ენათმეცნიერების ისტორიის უკეთ შესწავლა ალბათ ახალ ავტორებს გამოავლენს. ამიტომ ჯერ ნაადრევად ჩანს ლაპარაკი იმის შესახებ, სახელდობრ, ვინ და როგორი გავლენა მოახდინა სოსიურზე. აშკარად დაბეჭითებით მხოლოდ იმის მტკიცება შეიძლება, რომ სოსიური არ ყოფილა პირველი, ვინც ენა და მეტყველება დაუპირისპირა ერთმანეთს. მეორე მხრივ, ისიც უდავოა, რომ როგორი გავლენაც არ უნდა მოეხდინათ წინამორბედებს სოსიურზე, ამ უკანასკნელმა შექმნა ორიგინალური თეორია ენისა და მეტყველების ურთიერთობის შესახებ. ეს თეორია ორგანულად არის ჩაქსოვილი მის ზოგადლინგვისტურ მოძღვრებაში, უფრო მეტი, იგი ამ მოძღვრების საფუძველს ქმნის. ამის გამოა, რომ ვინც სოსიურის მოძღვრებას განიხილავს, ის გვერდს ვერ აუღვლის ენისა და მეტყველების ურთიერთობის საკითხს. უფრო ადრინდელ ენათმეცნიერებთან კი მხოლოდ ცალკეული გამონათქვამები, საინტერესო მოსაზრებები გვხვდება, მაგრამ არა თავიდან ბოლომდე გააზრებული და თანმიმდევრულად დამუშავებული შეხედულებათა სისტემა. ალბათ ეს იყო იმის მთავარი მიზეზი, რომ ამ ავტორებთან ენისა და მეტყველების გამიჯვნამ ვერ მიიქცია თავის დროზე სათანადო ყურადღება, მაშინ როდესაც სოსიური ა თეორიამ ამავე საკითხზე დიდი გავლენა მოახდინა შემდეგდროინდელ ენათმეცნიერებაზე. თვითონ სოსიურის წინამორბედთა შრომებშიაც ენისა და მეტყველების გამიჯვნის ცდები შენიშნული იქნა სოსიურის თეორიის სინათლეზე ამ უკანასკნელთან შეპირისპირების გზით¹¹⁸.

მხედველობაშია მისაღები ის გარემოებაც, რომ ენათმეცნიერებისაგან დამოუკიდებლად და მასზე უფრო ადრე ენასა და მეტყველებას ფილოსოფოსები განასხვავებდნენ. მაგ., ცნობილია, რომ დასახელებულ ორ ობიექტს შორის განსხვავებას ამყარებდა

¹¹⁸ როგორც ჩანს, თვით სოსიურის იდეებიც განიცდიდნენ გარკვეულ ცვლილებებს, მაგრამ ვინაიდან თანამედროვე ენათმეცნიერების განვითარებაზე გავლენა მოახდინა სოსიურის ნაშრომმა იმ სახით, როგორც იგი ა. სეშემ და შ. ბალომ გამოსცეს, ჩვენ აღარ შევჩერდებით რ. გოდელის მიერ გამოცემულ ხელნაწერებში წარმოდგენილ ვითარებაზე.

ეს ხელნაწერები საინტერესო მასალას იძლევა იმის გასათვალისწინებლად, თუ როგორ თანდათანობით ყალიბდებოდა და რა ევოლუციას განიცდიდა სოსიურის შეხედულებები ენისა და მეტყველების გამიჯვნის საკითხებისა და მათი ურთიერთობის შესახებ. ირკვევა, რომ იდეები, რომლებიც სოსიურის კონცეფციაში ლოგიკურად ერთიმეორისაგან გამომდინარეობენ, ასეთივე თანმიმდევრობით არ წარმოშობილან მკვლევრის ცნობიერებაში.

ჰეგელი, ხოლო მოგვიანებით ა. მარტი¹¹⁹. ამ თვალსაზრისითაც საკითხის ისტორიას შესწავლა ესაჭიროება.

როგორც ზემომოყვანილი მიმოხილვიდან ჩანდა, იმ ენათმეცნიერთა შეხედულებები, რომლებიც მიჯნავენ ერთმანეთისგან ენასა და მეტყველებას, მნიშვნელოვნად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. სხვაობა იქამდე მიდის, რომ თუ მეტწილად ბინარული დაპირისპირება გვაქვს (ენა — მეტყველება), გაბელენტთან ტრიპტომია დასტურდება (კონკრეტული ენა — მეტყველება — ენობრივი უნარი). შეხედულებათა სხვაობა თვალში საცემია ენის დაქსიათებისასაც.

მაგრამ განსხვავებებთან ერთად ამ ავტორთა შეხედულებებში ზოგიერთი საერთო ტენდენციაც იჩენს თავს. საერთოა ერთი ის, რომ ყველა ამახვილებს ყურადღებას მეტყველებაზე, რომელიც უშუალოდაა მოცემული დაკვირვებისათვის. მსგავსება გვაქვს მეტყველების რაობის გაგებაშიც. ესაა მოქმედება, აქტი, ენის რეალიზაცია.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ზემოგანხილული მკვლევრები ენასა და მეტყველებას მრავალრიცხოვანი ნიშნებით კი არ უპირისპირებენ ერთმანეთს, არამედ ერთი-ორი ნიშნით. კერძოდ, ისინი ამ პრობლემას არ უკავშირებენ არც ინდივიდუალურისა და სოციალურის, არც ფსიქიკურისა და ფიზიკური მხარეების დაპირისპირებას.

ბოლოს, ყველა ზემოხსენებული ავტორისათვის ენა და მეტყველება ერთი ობიექტის ორ მხარეს წარმოადგენს და არა ორ სრულიად დამოუკიდებელ ობიექტს.

თითქმის ყველა ზემოჩამოთვლილ პუნქტში სოსიურის შეხედულებები უპირისპირდება მათ შეხედულებებს. როგორც ნაჩვენებია იყო (თ. 1), სოსიურის გაგებით, ძირითადია ენა და არა მეტყველება, სოსიური ენას და მეტყველებას მიჯნავს ერთმანეთისაგან რამდენიმე ნიშნის მიხედვით. მათ შორის ის იყენებს ისეთ ოპოზიციებსაც, როგორიცაა სოციალური — ინდივიდუალური, ფსიქიკური — ფსიქო-ფიზიკური. სოსიური ენას და მეტყველებას ორ არსებითად განსხვავებულ ობიექტად მიიჩნევს და ამიტომ მათ შესწავლას ორ სხვადასხვა მეცნიერებაში მოითხოვს.

სოსიურს აახლოვებს ზემოგანხილულ ენათმეცნიერებთან მეტყველების გაგება. მეტყველების ერთ-ერთი (მაგრამ არა ერთადერთი და არც ყველაზე მნიშვნელოვანი!) დამახასიათებელი ნიშანი სოსიურის მიხედვითაც ისაა, რომ იგი ენის რეალიზაციას, განხორციელებას წარმოადგენს.

¹¹⁹ Э. К о с е р н у, Синхрония, диахрония и история, гл. 151.

3. ენისა და მეტყველების დაპირისპირება სოსიურის შემდგომდროინდელ ენათმეცნიერებაში

3.0. ენისა და მეტყველების დაპირისპირება ყველაზე მკაფიოდ ვლინდება იმ საენათმეცნიერო მიმდინარეობებში ან იმ მკვლევართა თეორიებში, რომლებიც საერთოდ სოსიურის მოძღვრებას ემყარებიან. ასეთია, ჟენევის, პრალის, კოპენჰაგენის სკოლები... მაგრამ დასახელებულ ანტინომიას არა მხოლოდ სოსიურიანელები აღიარებენ.

ქვემოთ განვიხილავთ ენისა და მეტყველების შესახებ რამდენიმე ცნობილი ენათმეცნიერის შეხედულებებს და შევეცდებით ვუჩვენოთ, თუ რა მიმართებაშია ეს შეხედულებები სოსიურის კონცეფციასთან. ასეთი მიმოხილვა შესაძლებლობას მოგვცემს გავარკვიოთ, როგორ დგას ჩვენთვის საინტერესო პრობლემა თანამედროვე ენათმეცნიერებაში, რა ტენდენციები იჩენს თავს მისი სხვადასხვაგვარად გადაწყვეტის დროს.

3. 1.1. ალან გარდინერი. ერთ-ერთი იმათგანი, ვინც ყველაზე ადრე გამოეხმაურა ენისა და მეტყველების სოსიურისეულ დაპირისპირებას და თავისებურად იანავითარა სოსიურის შეხედულებები ამ საკითხზე, იყო ინგლისელი ენათმეცნიერი ალან გარდინერი.

გარდინერმა 1932 წ. გამოაქვეყნა მონოგრაფია „მეტყველებისა და ენის თეორია“¹²⁰, ხოლო 1935 წ. ენათმეცნიერთა III საერთაშორისო კონგრესზე წაიკითხა მოხსენება „განსხვავება «მეტყველებისა» და «ენის» შორის“¹²¹.

¹²⁰ Alan Gardiner, The Theory of Speech and Language. 1963 წ. (გალაშქრდა პირველი გამოცემა — 1951. I გამოც. — 1932).

¹²¹ А. Гарднер, Различие между «речью» и «языком». წიგნში: В. А. Звегинцев, «История языкознания XIX—XX веков в очерках и извлечениях». т. II, М., 1964.

გარდინერის მიხედვით, ლინგვისტური მასალის მთელი სახეცვლილებითი ერთობლიობა არის ენა. ენას კმნის ნებისმიერი ლექსიკონი და სინტაქსური მოდულების ნებისმიერი ერთობლიობა. ენა წარმოადგენს ლინგვისტური მასალის ძირითად კაპიტალს, რომელსაც ფლობს თითოეული პირი, როდესაც ახორციელებს «მეტყველების» მოქმედებას¹²². ენა არის კრებითი ტერმინი და მოიცავს ყველა იმ მოვლენას, რომელთა ცოდნა შესაძლებლობას აძლევს მოლაპარაკეს ეფექტურად გამოიყენოს სიტყვიერი ინჟინერი¹²³.

ენას მიეკუთვნება გრამატიკული სქემები, რომლებსაც ავლენენ კონკრეტული ენები¹²⁴.

ენა არის ლინგვისტურ ჩვევათა ერთობლიობა¹²⁵.

მეტყველება არის ხანმოკლე, ისტორიულად განუმეორებელი მოქმედება, რომელიც იყენებს სიტყვებს. მეტყველებას ადგილი აქვს, როდესაც ადამიანი აკეთებს შენიშვნას ან იწერს წინადადებას. აქტი განუმეორებელია, თავის თავში დამთავრებული, მხოლოდ ერთხელ ხდება და ამით დიამეტრულად უპირისპირდება ნებისმიერ ენას¹²⁶.

მეტყველება კონკრეტულად აღნიშნავს იმას, რასაც ფილოლოგები უწოდებენ „ტექსტს“ ანუ ყველაფერს, რაც დაწერილია და თქმულა¹²⁷.

ჩვენ უნდა გამოვიყენოთ სახელწოდება „ენა“ ყოველივე იმის მიმართ, რაც ტრადიციული და ორგანულია სიტყვებში და შესიტყვებებში, ხოლო „მეტყველება“ — ყოველივე იმის მიმართ, რაც გაპირობებულია კონკრეტული პირობებით, „მნიშვნელობისა“ და მოლაპარაკის „განზრახვის“ მიმართ, — წერს გარდინერი¹²⁸.

სხვაგან ავტორი ამბობს, რომ მეტყველება არის აქტიობა, ხოლო ენა — ცოდნა (science)¹²⁹. ლათინური ენის ნიშნულად გარდინერი ასახელებს ყველა სიტყვას, რომელიც ლექსიკონშია მოცემული პლუს ყველა ბრუნება, უღვლილება და სინტაქსური კანონები, რომლებიც შეიძლება ვიპოვოთ კარგ სასკოლო გრამატიკებში. ხო-

¹²² A. Gardiner, Различие между «речью» и «языком», გვ. 15.

¹²³ A. Gardiner, The Theory of Speech and Language, გვ. 88.

¹²⁴ A. Gardiner, Различие между «речью» и «языком», გვ. 17.

¹²⁵ იქვე, გვ. 16.

¹²⁶ იქვე, გვ. 15.

¹²⁷ იქვე, გვ. 16.

¹²⁸ იქვე, გვ. 16—17.

¹²⁹ A. Gardiner, The Theory of Speech and Language, გვ. 62, 328.

ლო კონკრეტული მეტყველების ნიმუშს წარმოადგენს ენეიდის ტექსტი. მეტყველება ენის მანიფესტაციაა, რამდენადაც ლექსი-კონის სიტყვები და გრამატიკები შეიძლება გამოვლინდნენ ვი-ზუალურად დაბეჭდილში ან წარმოითქვან წინადადებათა სახით. 'ენა' ეკუთვნის მოლაპარაკის ნაშთს, მეტყველება ანუ 'ტექსტი' კი მის აწმყოსო, — დასძენს ავტორი¹³⁰.

ენა მუდმივია, მეტყველება ფუნქციებთან არის დაკავშირებული¹³¹.

გარდინერს მიაჩნია, რომ ენა და მეტყველება სრულიად შეუთავსებადი არიან¹³².

მათი ურთიერთობა მკვლევარს შემდეგნაირად წარმოუდგენია: მეტყველება, როგორც აქტიობა, იყენებს ენას, როგორც ცოდნას¹³³. მაგრამ თვითონ ენა მეტყველების პროდუქტია¹³⁴.

ენა გამოიყენება მეტყველებაში, ის ფუნქციობს მეტყველებაში და ძირითადად ამ მიზნისათვის არსებობს. გარკვეული მოვლენები ტექსტში ეკუთვნიან „მეტყველებას“ და არა „ენას“, რაც იმას ნიშნავს, რომ თუ გამოვრიცხავთ ტექსტიდან ყველა იმ ტრადიციულ ელემენტს, რომლებსაც უნდა ეწოდოს ენის ელემენტები, მივიღებთ ნაშთს, რომლისთვისაც მოლაპარაკე სრულ პასუხისმგებლობას კისრულობს. სწორედ ეს ნაშთი წარმოადგენს იმას, რაც „მეტყველების ფაქტებად“ არის მიჩნეული¹³⁵.

მეტყველებისა და ენის გარჩევას, გარდინერის აზრით, პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა აქვს გრამატიკოსებისათვის, ვინაიდან „ენა“ და „მეტყველება“ ქმნიან ძირითად დიქტომიას გრამატიკულ ტერმინებში. თვით მოკლე წინადადებაშიაც კი ზოგი გრამატიკული ტერმინი ენას განეკუთვნება, ზოგიც — მეტყველებას.

სანიმუშოდ ავტორი განიხილავს ვოლტერის წინადადებას *Il faut cultiver notre jardin* 'საჭიროა გავაშენოთ ჩვენი ბაღი', რომელიც მეტყველების მაგალითს წარმოადგენს. აქ გამოიყოფა ორი რიგის მოვლენები. ასეთია სიტყვები, რომლებიც ვოლტერს არ შეუქმნია, და გრამატიკული სქემა, განხორციელებული წინადადებაში: ინფინიტივის ხმარება *il faut*-ს შემდეგ, ხოლო ინფინი-

¹³⁰ A. Gardiner, *The Theory of Speech and Language*, გვ. 329.

¹³¹ A. Гардинер, Различие между «речью» и «языком», გვ. 18

¹³² იქვე, გვ. 16.

¹³³ A. Gardiner, *The Theory...*, გვ. 62.

¹³⁴ იქვე, გვ. 110.

¹³⁵ A. Гардинер, Различие между «речью» и «языком», გვ. 17.

ტივის მომდევნოდ — ობიექტი. ესენი „ენის“ ფაქტებია. ისინი ეკუთვნიან ვოლტერის ენას, მისი ღროის ენას, მისი საზოგადოების ენას, ფრანგულ ენას. მაგრამ ის კონკრეტული მტკიცება, რაც აქ არის მოცემული, კონკრეტული ინფინიტივი *cultiver*, რომელიც *il faut*-ს მოსდევს, კონკრეტული შეხამება *il faut* და ა. შ. ვოლტერის „მეტყველების“, მისი მიზანდასახული აზრის პროდუქტებია¹³⁶.

ამგვარად, გაირჩევა ორი რიგის ტერმინები: ჯერ ერთი, სიტყვათა ის განსაზღვრებანი, რომლებიც მუდმივად ახასიათებს მათ, შეიძლება დადგენილ იქნენ კონტექსტისაგან დამოუკიდებლად და შესაბამისად წარმოადგენენ მათი სტრუქტურის ნაწილს, როგორც ის გაპირობებულია ენით. ასე, *cultiver* არის ინფინიტივი, *notre* — ნაცვალსახელური ზედსართავი, *jardin* — არსებითი სახელი. ჩულ სხვაგვარია „მეტყველების“ ფაქტები და ის დახასიათებები, რომლებიც მიერთვის სიტყვებს და შესიტყვებებს თითოეული კონკრეტული მოლაპარაკის მიერ. სწორედ ვოლტერმა აქცია *notre jardin—cultiver*-ს ობიექტად, ხოლო *notre—jardin*-ის ეპითეტად¹³⁷.

გამოდის, რომ ტერმინი „ეპითეტი“ უფრო „მეტყველებას“ ეკუთვნის, ვიდრე „ენას“. ამ მოჩვენებით წინააღმდეგობას გარდინერი შემდეგნაირად განმარტავს: ტერმინები „ობიექტი“, „ეპითეტი“, „ოპოზიცია“, „წინადადება“ და ა. შ. გრამატიკული ტერმინებია და რამდენადაც ისინი გვხვდებიან ინგლისურ გრამატიკაში, რომელიც ინგლისურ ენაში არსებულ ლინგვისტურ პირობათა და ჩვევათა აღწერას წარმოადგენს, ისინი აუცილებელი არიან ინგლისურის, ისევე როგორც სხვა ენათა აღწერისათვის. მაგრამ იმდენად არიან ენის ტერმინები, რამდენადაც ისინი ტერმინებია ზოგადი სქემებისა, ლინგვისტური მოდელებისა, რომლებიც შეიძლება გამოხატულ იქნენ ალგებრული ჰიმბოლოებით და რომლებიც ენაში არ არიან დაკავშირებული გარკვეულ სიტყვებთან. ტერმინი „ეპითეტი“ იმდენად ეკუთვნის ენას, რამდენადაც მას მხედველობაში აქვს ყველა ინგლისური ზედსართავი, მოთავსებული არტიკლსა და არსებით სახელს შორის, ხოლო მეტყველებას — იმდენად, რამდენადაც ის ეკუთვნის კონკრეტულ სიტყვას, რომლის რეალიზაცია ხდება მხოლოდ მეტყველებაში, როგორც, მაგ., შესიტყვებაში *a good man* 'კარგი კაცი'¹³⁸.

¹³⁶ А. Г а р д и н е р, Различие между «речью» и «языком», გვ. 16.

¹³⁷ იქვე.

¹³⁸ იქვე, გვ. 17.

ამგვარად, ენისა და გრამატიკის ტერმინებს, რომლებიც ენის ფაქტებს ეკუთვნიან, წარმოადგენენ ისეთები, რომელთაც საჭმე აქვთ სიტყვათა მუდმივ აგებულებასთან და, შესაბამისად, „მეტყველების“ ტერმინები ისეთებია, რომლებიც ეკუთვნიან ad hoc სიტყვათა ფუნქციებს, განპირობებულებს თითოეული მოლაპარაკის ახირებით ცალკე. „ზედსართავი“, „მრავლობითი რიცხვი“, „პირობითი კილო“, „ბრალდებითი ბრუნვა“ შეიძლება განისაზღვრონ როგორც „ენის ტერმინები“, ხოლო „პრედიკატი“, „ობიექტი“, „აწმყო ისტორიული“, „წინადადება“, როგორც „მეტყველების ტერმინები“¹³⁹.

ეს იმიტომ, რომ ტერმინი „წინადადება“, ა. გარდინერის აზრით, მიმართებაშია ფაქტობრივ ფუნქციასთან მეტყველებაში. ის უნდა ვიხმაროთ მხოლოდ მაშინ, როდესაც მოლაპარაკე მართლაც რაიმეს ამტკიცებს, კითხულობს, მოითხოვს ან წამოიჭახებს. ამიტომ მას წინადადებად მიაჩნია ისეთი სიტყვები და გამოთქმები, როგორიცაა *Ci course!* ‘ცხადია!’ *Really?* ‘მართლა?’ *Attention* ‘ყურადღება!’ და არ მიაჩნია წინადადებად *Mary has a new hat* ‘მარის აქვს ახალი ქული’ შეკითხვაში *Are you sure that Mary has a new hat?* ‘დარწმუნებული ხართ, რომ მარის ახალი ქული აქვს?’

გარდინერი ეკამათება იმ გრამატიკოსებს, რომლებიც თვლიან, რომ წინადადება არის შესიტყვება, რომელსაც აქვს სუბიექტი და პრედიკატი ან პირიანი ზმნა, ვინაიდან ამ შემთხვევაში მხედველობაშია შესიტყვების მუდმივი თვისებები და, მაშასადამე, წინადადება „ენის“ ფაქტი გამოვიდოდა!¹⁴⁰

რაც შეეხება ბრუნვას, გარდინერის აზრით, იგი ბერძნულსა და ლათინურში ენის კატეგორია იყო. ბრუნვები გამოხატული იყო სიტყვების ფორმათა მუდმივი და ძირითადი განსხვავებებით, რაც კონტექსტს არსაპირობდა იმის დასადგენად, თუ რომელ ბრუნვასთან გვაქვს საქმე. ფრანგულსა და ინგლისურ არსებით სახელებს არა აქვთ ბრუნვა, რამდენადაც სიტყვა კონტექსტის გარეშე განიხილება. სიტყვა *chapeau* ‘ქული’ წინადადებაში *Elle a acheté un chapeau* ‘მან იყიდა ქული’ წარმოადგენს არა ბრალდებით ბრუნვას, არამედ *acheté* ზმნის ობიექტია. მოლაპარაკემ ის ობიექტად აქცია, მაგრამ მას არ ძალუძს მისი ქცევა ბრალდებით ბრუნვად. ტერმინი

¹³⁹ A. Гардинер. დასახ. ნაშრ., გვ. 17. შდრ. გვ. 18, სადაც ერთხელ კიდევ გახაზულია, რომ ყოველი ზუსტი გრამატიკული ტერმინი ან „მეტყველების“ ტერმინი უნდა იყოს, ან „ენისა“.

¹⁴⁰ იქვე, გვ. 18—19.

„ობიექტი“ — „მეტყველების“ ტერმინია, „ბრალდებითი ბრუნვა“ კი — ენის ტერმინი¹⁴¹.

გარდინერი არა მხოლოდ გრამატიკულ ტერმინებს ანაწილებს ენასა და მეტყველებას შორის, არამედ ლინგვისტურ ერთეულებსაც. მისი აზრით, მეტყველების ერთეულს წარმოადგენს წინადადება, ენის ერთეულს კი — სიტყვა¹⁴². ამ განსხვავებას ემყარება მის მონოგრაფიაში მოძღვრება ენისა და მეტყველების შესახებ.

8.1.2. ა. გარდინერის შეხედულებათა ანალიზი. თუმცა ა. გარდინერი ძირითადად ფ. დე სოსიურს ემყარება, მთლიანად მის შეხედულებათა სისტემა მნიშვნელოვნად განსხვავდება სოსიურის კონცეფციისაგან. აღსანიშნავია, რომ გარდინერი თვითონვე შენიშნავს, არ შემძლია მივაწერო სოსიურს ყველა დასკვნა, რომელიც გავაკეთე წიგნში „მეტყველებისა და ენის თეორია“¹⁴³.

იმისათვის, რომ შევადაროთ ერთმანეთს გარდინერისა და სოსიურის შეხედულებანი, მიზანშეწონილია გამოვყოთ ის დამახასიათებელი ნიშნები, რომლებიც, პირველი მათგანის აზრით, განასხვავებს ერთმანეთისაგან ენასა და მეტყველებას. ეს ნიშნები შემდეგნაირად წარმოგვიდგება:

ა) ენა არის ლექსიკონი და გრამატიკული მოდელების ერთობლიობა, მეტყველება კი აქტიობაა. ტექსტია (წერილობითი ან ზეპირი), მანიფესტაციაა.

ბ) ენა არის ცოდნა, ის წარმოადგენს ლინგვისტურ ჩვევათა ერთობლიობას, რომელსაც ფლობს თითოეული პირი, როცა ახორციელებს მეტყველების მოქმედებას.

გ) ენა მუდმივი, ტრადიციული და ორგანულია, მეტყველება კი ერთეული და ისტორიულად განუმეორებელია, იგი გაპირობებულია კონკრეტული პირობებით, მოლაპარაკის განზრახვით.

ცალკე უნდა დაისვას საკითხი იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა გვესმოდეს გარდინერის გამოთქმა, ენა არის ლინგვისტური მასალის ერთობლიობაო. ეს დებულება ავტორს არა აქვს დაზუსტებული. თუ ლინგვისტურ მასალაში ენობრივ ჭეუბტანციებს ვიგულისხმებთ, მაშინ იგი ენობრივი აქტის იდენტური აღმოჩნდებოდა და ენა მეტყველების აქტების ერთობლიობად მოგვევლინებოდა.

¹⁴¹ A. Gardiner, დასახ. ნაშრ., გვ. 19—20.

¹⁴² A. Gardiner, The Theory..., გვ. 63.

¹⁴³ A. Gardiner, დასახ. ნაშრ., გვ. 14. გარდინერის შესახებ იხ. ი. რაძე-შვილი, ენისა და მეტყველების ურთიერთობის საკითხი ალან გარდინერის თეორიაში. „ივე“, 1962, ტ. XIII.

ამ შემთხვევაში ენა პრინციპულად არ დაუპირისპირდებოდა მეტყველებას. ასეთი თვალსაზრისი რომ შეუძლებელი არ არის, ამაში ჰუმბოლდტის კონცეფციის განხილვისას დავრწმუნდით. მაგრამ გარდინერისათვის ასეთი შეხედულება უცხო ჩანს. იგი ცდილობს თვისობრივად გაარჩიოს ერთმანეთისაგან ენა და მეტყველება, თითოეულს თავისი ერთეულები დაუძებნოს. უფრო სავარაუდოა, რომ ლინგვისტურ მასალაში გარდინერი გულისხმობს ისევ სიტყვებს, როგორც ერთმანეთთან დაუკავშირებელ ერთეულებს, და გრამატიკულ მოდულებს, რომლებშიაც უნდა მოექცნენ სიტყვები მეტყველების ერთეულთა — წინადადებათა — შესაქმნელად. თუ ეს ასეა, მაშინ ზემოთ გამოყოფილი ა) ნიშანი იმასაც მოიცავს, რაც ლინგვისტურ მასალაში იგულისხმება და მისი ცალკე გამოყოფა მიზანშეწონილი არ არის.

რა არის საერთო სოსიურსა და გარდინერს შორის? ენისა და მეტყველების განსხვავებათა ჩამოთვლისას? — ორი პუნქტი: პირველი (ა) და მეორე (ბ).

დაგვჩა მესამე (გ) პუნქტი (ენა მუდმივი, ტრადიციული და ორგანულია, მეტყველება კი ერთეული და ისტორიულად განუყოფელია, იგი კონკრეტული პირობებით არის განსაზღვრული). ეს ნიშანი, მართალია, სოსიურს საგანგებოდ არა აქვს გამოყოფილი, მაგრამ მოყვანილი გამონათქვამი სავსებით ეგუება სოსიურის მთლიან თვალსაზრისს.

ამგვარად, გარდინერისა და სოსიურის მიერ ენისა და მეტყველების განსასხვავებლად მოყვანილი ნიშნების შედარებამ გვიჩვენა, რომ გარდინერი სოსიურს ემყარება. ამ ავტორებს შორის არსებული განსხვავება თვალსაჩინო გახდება, თუ ამოწავლად სოსიურის მიერ მითითებულ ნიშნებს მივიჩნევთ და ვნახავთ, თუ როგორაა ისინი წარმოდგენილი გარდინერის შრომებში.

ასეთი შეპირისპირება ნათელყოფს, რომ ენისა და მეტყველების განმასხვავებელი ზოგი ნიშანი, რომლებსაც სოსიურის შრომაში პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა ენიჭება, გარდინერს საერთოდ არა აქვს მოხსენიებული. ასეთია დაპირისპირება ფორმისა და სუბსტანციისა, აგრეთვე ფსიქიკურისა და ფსიქო-ფიზიკურისა. მათ შესახებ გარდინერი საერთოდ არ მსჯელობს. ამათგან მეორე დაპირისპირება ჩვენ არარელევანტურად მივიჩნიეთ. პირველი კი ფასეულია და მისი გაუთვალისწინებლობა არ არის გამართლებული.

ზოგი სოსიურისეული დაპირისპირება მოხსნილია გარდინერის მიერ. ასე, მაგ., თუ სოსიურის მიხედვით ენა სოციალურია, ხო-

ლო მეტყველება — ინდივიდუალური, გარდინერს მეტყველება ერთდროულად ინდივიდუალურ მოვლენადაც მიაჩნია და სოციალურადაც. სოციალურია, რამდენადაც მეტყველების აქტი ორ პირს მაინც მოითხოვს (მოლაპარაკესა და მსმენელს), სინამდვილეში კი ერთზე მეტ მსმენელს მოიცავს, ზოლო ინდივიდუალურია, რამდენადაც მეტყველისაგან მომდინარეობს, ერთი მოლაპარაკის მიერ სრულდება¹⁴⁴.

გარდინერის დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს მეტყველების სოციალურობის აღიარება. ასეთ შედეგამდე იგი მიიყვანა მსმენელის როლის გათვალისწინებამ. გარდინერი სამეტყველო წრებრუნვის სოსიურისეულ სქემას იყენებს¹⁴⁵, მაგრამ სოსიურისაგან განსხვავებით მას მეტყველების აუცილებელ მონაწილედ მსმენელიც მიაჩნია¹⁴⁶. ამით მეტყველება კარგავს ინდივიდუალურ ხასიათს და სოციალურ მოვლენად გვევლინება.

მეტყველების სოციალურობის აღიარებით გარდინერმა მოხსნა ენისა და მეტყველების განმასხვავებელი ერთ-ერთი ნიშანი, რომელიც ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო სოსიურისათვის.

გარდინერი არც იმას გახზავს, რომ ენა სისტემაა, მეტყველება კი არ წარმოადგენს სისტემას. მართალია, ეს საკითხი მას არა აქვს საგანგებოდ განხილული, მაგრამ რამდენადაც ის ლაპარაკობს მეტყველების გრამატიკული ტერმინების შესახებ, ეს იმის მაჩვენებელი უნდა იყოს, რომ, მისი გაგებით, მეტყველება სისტემაა.

გარდინერისა და სოსიურის შეხედულებები ერთმანეთს არ ემთხვევა არა მხოლოდ ენისა და მეტყველების განმასხვავებელი ნიშნების ჩამოთვლისას, არამედ თვით ენისა და მეტყველების ხვედრითი წონის გაგების საკითხშიაც. თუ სოსიური ენის თვალსაზრისზე დადგომას მოითხოვდა, ზოლო მეტყველებას არ ანიჭებდა დიდ მნიშვნელობას, გარდინერის მონოგრაფია „მეტყველებისა და ენის თეორია“ ძირითადად და არსებითად მეტყველებისადმი მიძღვნილი. ავტორს აინტერესებს მეტყველების მექანიზმი, მეტყველების მოქმედება. არ არის შემთხვევითი, რომ ამ დიქტომომაზე მსჯელობისას გარდინერი სოსიურის საპირისპიროდ მეტყველებას პირველ ადგილზე ათავსებს, ენას კი — მეორეზე. ეს თავს

¹⁴⁴ A. Gardiner, The Theory of Speech and Language, გვ. 21—22, 64—65. შტრ. ენისა და მეტყველების იესპერსენისეული ინტერპრეტაციის კრიტიკა გარდინერის მიერ ნაშრომში Различие между «речью» и «языком», გვ. 14—15.

¹⁴⁵ A. Gardiner, The Theory of Speech and Language, გვ. 59.

¹⁴⁶ იქვე, გვ. 20, 63.

იჩენს მის შრომათა სათაურებშიაც. ამგვარად, გარდინერმა მთელი ყურადღება მეტყველებაზე გადაიტანა, მაშინ როდესაც სოსიურისათვის მეტყველების ლინგვისტიკა არა მხოლოდ მეორეხარისხოვანი იყო, არამედ საერთოდ არ შემოდიოდა საკუთრივ ლინგვისტიკაში.

განასხევავა რა ერთმანეთისაგან ენა და მეტყველება, სოსიური ამტკიცებდა, რომ ისინი ორ დამოუკიდებელ ობიექტს წარმოადგენენ და სხვადასხვა მეცნიერებამ უნდა შეისწავლოს. ეს შეხედულებები გაზიარებული ჩანს გარდინერის მიერაც. ამის დამადასტურებელია მისი სიტყვები: მეტყველება და ენა ერთმანეთთან შეუთავსებადი არიანო. სწორედ იმიტომ, რომ ენა და მეტყველება ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ ობიექტებად მიაჩნია, გარდინერი ცდილობს განსხვავებული ერთეულები დაუძებნოს მათ. იგი იმასაც ვარაუდობს, რომ ეს განსხვავებული ობიექტები სხვადასხვა ტერმინებით აიწერება და, მაშასადამე, სხვადასხვა მეცნიერებას შეეკმის. ჩვენი აზრით, ორივე ეს ცდა უშედეგოა.

დავიწყოთ ერთეულებით. როდესაც გარდინერი წინადადებას მეტყველების ერთეულად აცხადებს, იგი ემყარება სოსიურის შეხედულებას, რომ ფრაზა მეტყველებას განეკუთვნება. სოსიურს მიაჩნდა, რომ ენაში საქმე გვაქვს უკვე ჩამოყალიბებულ, მზამზარეულ ერთეულებთან, რომლებსაც ადამიანი პასიურად ითვისებს და მეხსიერების საშუალებით ხელახლა იყენებს ხოლმე. ასეთი ერთეულის ნიმუშია სიტყვა. მეტყველებაში კი მოლაპარაკეს ენიჭება თავისუფლება თვითონ მოახდინოს ელემენტთა კომბინირება. ფრაზა სწორედ ამ გზით წარმოიქმნება¹⁴⁷.

სოსიურის ეს მსჯელობა ვერ არის დამაჯერებელი. ფრაზები, ისევე როგორც სიტყვები, ენის გრამატიკულ კანონებს ექვემდებარებიან. მეორე მხრივ, სიტყვათა რეპროდუქციაც არ წარმოადგენს მხოლოდ მზამზარეულ ფაქტთა მეხსიერებაში აღდგენას, შემოქმედებითი მომენტი არც სიტყვათა ხმარებისას არის გამორიცხული. რა თქმა უნდა, სიტყვა და ფრაზა განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან იმით, რომ სიტყვის აგების წესები ბევრად უფრო შეზღუდულია, ვიდრე ფრაზისა, მოლაპარაკეს მეტი შესაძლებლობა ეძლევა სხვადასხვაგვარად აავოს ფრაზები ერთი და იმავე აზრის გამოსახატავად, ვიდრე ეს სიტყვათა შერჩევისას ხდება. მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, თითქოს იგი ნებისმიერი იყოს. ფაქტობრივად არ მართლდება სოსიურის შეხედულება, თითქოს ფრაზები იმდენად განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან, რომ მათში

სხვაობა სკარბობდეს მსგავსებას¹⁴⁸, ე. ი. თითქოს აქ არ გვექონდეს ერთგვარად აგებული ტიპები.

სოსიური თვითონვე აღნიშნავს, რომ არსებობს მუდმივი გამოთქმები, რომლებიც გარკვეული შაბლონების მიხედვით იწარმოება. ასეთი გამოთქმები ენაში უნდა შევიდეს. ამგვარად, გამოდის, რომ ზოგი ფრაზა ენას განეკუთვნება, ზოგი კი — მეტყველებას. ამიტომ ავტორი შენიშნავს, სინტაგმების სფეროში არ არსებობს მკაფიო ზღვარი ენისა და მეტყველების ფაქტებს შორისო¹⁴⁹. ეს იმის აღიარებას უდრის, რომ არ ხერხდება ენისა და მეტყველების ერთეულთა გამოჩენა.

ამ საკითხთან დაკავშირებით სოსიურის მსჯელობაში არსებულ წინააღმდეგობაზე მიუთითებს რ. გოდელი. იგი მართებულად აღნიშნავს, რომ წინადადებათა წარმოთქმისას ადამიანები იყენებენ პარადიგმატულ და სინტაგმატურ კანონებს. რადგან ერთი და იმავე ენობრივი საზოგადოების ყველა წევრი წარმოქმნის მსგავს წინადადებებს, უნდა დავასკვნათ, რომ ისინი ექვემდებარებიან ერთსა და იმავე კანონებს. სხვა სიტყვებით, მათი მეხსიერება აწვდის მათ მსგავს მასალას: პარადიგმებს და სინტაგმურ მოდელებს¹⁵⁰.

ვერც გარდინერი მიჩნავს მკაფიოდ ერთმანეთისაგან მეტყველებისა და ენის ერთეულებს. მისი მსჯელობა ამ საკითხზე უფრო ზუნდოვანია, ვიდრე სოსიურის მსჯელობა იყო. ახალი საბუთები კი იმის დასამტკიცებლად, რომ სიტყვა ენის ერთეულია, ხოლო წინადადება — მეტყველებისა, ავტორს არ მოჰყავს.

სიტყვებს გარდა გარდინერი ენას მიაკუთვნებს ყალიბებს და კანონებს, როგორც მორფოლოგიურს, ისე სინტაქსურს. მაშინ გამოდის, რომ წინადადება მთლიანად მეტყველების კუთვნილება კი არ ყოფილა, არამედ წინადადების მოდელი ენაში შედის, კონკრეტული წინადადება კი — მეტყველებაში! მაგრამ ზუსტად ასევე შეიძლებოდა დასმულიყო საკითხი სიტყვების მიმართაც.

მეტყველების ნიშნულად გარდინერი ტექსტს ასახელებს. მაგრამ ტექსტი ხომ წინადადებებთან ერთად სიტყვებსაც მოიცავს. თვით ტექსტის ანალიზის დროს გარდინერი გამოყოფს მასში ტრადიციულ მოვლენებს, რომლებიც არაა მოლაპარაკის მიერ შექმნილი, რომლებიც ნამყოს განეკუთვნებიან, და კონკრეტულ ფაქტებს, რომ-

¹⁴⁸ Ф. де Соссюр, Курс..., გვ. 108.

¹⁴⁹ იქვე გვ. 122—123.

¹⁵⁰ Robert Godel, F. de Saussure's Theory of Language, «Current Trends in Linguistics, 3. Theoretical Foundations», The Hague—Paris, 1966, გვ. 490—491.

დესაც ესა თუ ის მასალა გამოყენებულია მოლაპარაკის განზრახვის შესაბამისად. ეს ორი მხარე მართლაც შეიძლება განვასწავოთ ერთმანეთისაგან, მაგრამ ისინი ცალ-ცალკე კი არ არიან მოცემული, სხვადასხვა ობიექტის სახით, არამედ ყოველი ენობრივი მოვლენა ერთდროულად წარსულის ნამემკვიდრევეც არის და მოლაპარაკის შემოქმედების ნაყოფიც, ანუ, როგორც ჰუმბოლდტი იტყოდა, „ერგონსაც“ წარმოადგენს და „ენერგეიასაც“. სწორედ ამიტომ არ ხერხდება ასეთ ნიშნებზე დამყარებით ენისა და მეტყველების მიჩნევა ერთმანეთისაგან ჭათაშულ ობიექტებად.

რაც შეეხება ორ მეცნიერებას, ფიქრობთ, ამ იდეას ემსახურება გარდინერის ცდა — გამოყოფს ორი რიგის გრამატიკული ტერმინები, რომელთაგან ერთნი ენას აღწერენ, მეორენი — მეტყველებას. ეს არის ცდა — შეიქმნას ორი გრამატიკა — მეტყველების გრამატიკა და ენის გრამატიკა, რაც კარგად ეხმაურება სოპიურის დებულებას ორი ლინგვისტიკის აუცილებლობის შესახებ.

გარდინერის ეს ცდა წინააღმდეგობებს შეიცავს. ერთი მხრივ, ავტორი გვეუბნება, რომ ტერმინები „ობიექტი“, „ეპიუტი“, „წინადადება“, „ამდენადაც ენის სქემას, გრამატიკულ მოდელს ახასიათებენ, ენის კუთვნილებას წარმოადგენენ, მაგრამ იგივე ტერმინები, კონკრეტული მასალის მიმართ ხმარებულნი, მეტყველებას განეკუთვნებიან. მეორე მხრივ კი ის ანაწილებს გრამატიკულ ტერმინებს ენასა და მეტყველებას შორის („ზედსართავი“, „მრავლობითი რიცხვი“, „ბრალდებითი ბრუნვა“ ენის ტერმინებია, „პრედიკატი“ „ობიექტი“, „წინადადება“ — მეტყველების ტერმინები). ეს ანაწილება არ გვეჩვენება დამაჯერებლად. თუ სტრუქტურა, სისტემა ენას განეკუთვნება, მაშინ გრამატიკა მთლიანად ერთი შეიძლება იყოს და ეს იქნება ენის გრამატიკა, რომელიც სწორედ სტრუქტურას, მოდელს აღწერს. წინადადებას ისევე ახასიათებს გარკვეული სქემები, როგორც ენის სხვა ერთეულებს. ამიტომ წინადადებასთან დაკავშირებული ტერმინების გადატანა „მეტყველების გრამატიკაში“ გაუმართლებელი ჩანს. უფრო მისაღებად გვეჩვენება გარდინერის პირველი მოსაზრება, რომ გრამატიკის ზოგადი ტერმინები მეტყველების კონკრეტული ფაქტების აღწერისათვის გამოიყენება. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ რა-ვითარი ორი გრამატიკა არ არსებობს.

საერთოდ, ენას როგორც სქემას გარდინერი მეტყველების კონკრეტულ ფაქტებში პოევს. ამიტომ მისი გამონათქვამი, მეტყველება და ენა შეუთავსებადი არიანო, ნაკლებ ეგუება თვით მისი წრომის ახსიათს. უფრო თანმიმდევრული იქნებოდა ავტორის ელა-

პარაკნა ერთი მოვლენის ორ მხარეზე. მაშინ ენისა და მეტყველების ანტინომიაც მოიხსნებოდა და ორი გრამატიკის საკითხიც აღარ დადგებოდა.

3.2. ჟენევის სკოლა

3. 2. 1. ა. სეშე. ჟენევის სკოლა, რომელსაც სოსიურის უშუალო მოწაფეებიც მიეკუთვნებიან, ბუნებრივია, რომ ყველაზე მეტ ერთულებას იჩენდეს სოსიურის იდეათა მიმართ. მიუხედავად ამისა ენისა და მეტყველების ურთიერთობის გაგებაში ამ სკოლის წარმომადგენლებმაც (შ. ბალიმ, ა. სეშემ) შეიტანეს ცვლილებები. ჩვენ აქ განვიხილავთ ა. სეშეს შეხედულებებს, წარმოდგენილს მის წერილში „სოსიურისეული სამი ლინგვისტიკა“¹⁵¹.

სეშე მიუთითებს სოსიურის მიერ დამყარებულ ორ განსხვავებაზე, რომლებიც მას თანაბრად ნაყოფიერად მიაჩნია. ესაა, ერთი მხრივ, განსხვავება ენასა და მეტყველებას შორის, ხოლო, მეორე მხრივ, სინქრონიასა და დიაქრონიას შორის.

ენა წარმოადგენს ნებისმიერ ნიშანთა სისტემას. ენის ნიშანთა ერთობლიობა ქმნის უზუსტს რომელიმე გარკვეულ მომენტში მოცემულ საზოგადოებაში, ხოლო მეტყველება არის მოლაპარაკის მიერ ენის გამოყენების კერძო და კონკრეტული აქტი ან გაგების ან სხვისი გაგებინების მიზნით¹⁵².

სოსიურის მიხედვით, წერს სეშე, ძირითადია, რომ ენა არის სოციოლოგიური და სემიოლოგიური ფენომენი, ნებისმიერ ნიშანთა სისტემა, მოვლენა *sui generis*, რომელიც არ უნდა ავრიოთ გამოხატულების სხვა ფორმებში, რომლებიც მხოლოდ ფსიქიკის სფეროს განეკუთვნებიან¹⁵³.

ენის ფაქტის არსებობა, სეშეს მიხედვით, თეორიულად ვარაუდობს ორ პირობას, რომლებიც მხოლოდ ინაწილობრივ არიან დაკმაყოფილებული; ესაა: 1) „ერთგვაროვნობის პრინციპი“, რომლის თანახმადაც აუცილებელია, რომ ენის ფაქტი წარმოადგენდეს საერთო ჩვევას ამა თუ იმ სოციალური ჯგუფის ყველა წევრისათვის და თავისი თავის მკაცრად იდენტურს ყოველ მოლაპარაკეს-

¹⁵¹ A. Sechehay e, Les trois linguistiques saussuriennes. «Vox Romantica», v. V, 1940. რუს. შემოკლებული თარგმანი: А. Сеш е, Три сосюрровские лингвистики. წიგნში: В. А. Звегинцев, «История языкознания XIX—XX веков в очерках и извлечениях», ч. II, 1965.—ქვემოთ მითითებები რუსულ თარგმანზეა.

¹⁵² А. Сеш е, დასახ. ნაშრ., გვ. 61—62.

¹⁵³ იქვე, გვ. 64. რუსულ თარგმანში ნაცვლად ფენომენ-ისა დაბეჭდილია фактор (შდრ. ფრანგ. დედანი, გვ. 10).

თან. 2) სისტემურობის პრინციპი, რომლის მიხედვითაც აუცილებელია, რომ ენის ფაქტი შედიოდეს ყველა მოლაპარაკის ენობრივ მდგომარეობაში სხვა ჩვევებთან ან ენობრივ ფაქტებთან ერთად. რომლებიც დაკავშირებული არიან რთული ურთიერთობით და ქმნიან საფუძვლად გარკვეულ გრამატიკულ სისტემას, ე. ი. კონკრეტულ ენას¹⁵⁴.

რადგანაც სინქრონიისა და დიაქრონიის განსხვავება ეხება მხოლოდ ენას და არა მეტყველებას, ამიტომ ეს ორი გარჩევა ქმნის არა ოთხ, არამედ სამ საენათმეცნიერო დისციპლინას, — წერა სეშე. ეს დისციპლინებია სინქრონიული ანუ სტატიკური ენათმეცნიერება, ისტორიული ანუ ევოლუციური ენათმეცნიერება და მეტყველების ლინგვისტიკა, რომელიც პირველ ორს შორის არის მოქცეული და სწავლობს სინქრონიასა და დიაქრონიას შორის გარდამავალ მოვლენებს¹⁵⁵.

მეტყველების აქტებში ადგილი აქვს უმნიშვნელო ცვლილებებს, რომელთა დაგროვებას შეუძლია გამოიწვიოს ცვლილებები ენის წყობაში. აქედან სეშე ასკვნის, რომ მეტყველებას მიმართება აქვს ერთდროულად სინქრონიასთანაც. რადგანაც ის ემყარება გარკვეულ ენობრივ მდგომარეობას, და დიაქრონიასთანაც, რადგან მეტყველება უკვე შეიცავს ჩანასახში ყველა შესაძლებელ ცვლილებებს¹⁵⁶.

სტატიკური ლინგვისტიკა, მეტყველების ლინგვისტიკა და დიაქრონიული ლინგვისტიკა¹⁵⁷, გვეუბნება ავტორი, წარმოადგენენ დახშულ ციკლს, რომელიც თანმიმდევრულად შეისწავლის ენის ყველა შესაძლებელ ასპექტებს: ენობრივ მდგომარეობას, ენის ფუნქციონირებას და მის განვითარებას¹⁵⁸.

იმისათვის, რომ გაარკვიოს ამ დისციპლინათა და მათი ობიექტთა ურთიერთობა, სეშე იმოწმებს სოსიურის სიტყვებს: „ენა და მეტყველება — ესაა ორი ობიექტი, რომელთა შორის არსებობს ურთიერთდამოკიდებულების, ე. ი. ურთიერთგანპირობებულობის მიმართებები. ენა აუცილებელია, რომ მეტყველებამ შეასრულოს

¹⁵⁴ А. Сеше, დასახ. ნაშრ., გვ. 66.

¹⁵⁵ იქვე. გვ. 62.

¹⁵⁶ იქვე.

¹⁵⁷ რუსულ თარგმანში აქაც კორექტურული შეცდომაა. აქ წერია: статическая лингвистика речи и диахронная лингвистика (დასახ. ნაშრ., გვ. 62), თითქოს ორი დისციპლინა გვექონდეს. უნდა იყოს: статическая лингвистика, лингвистика речи и диахронная лингвистика (შდრ. ფრანგ. დედანი, გვ. 7).

¹⁵⁸ იქვე.

თავისი როლი, ხოლო მეტყველება აუცილებელია, რომ არსებობდეს ენა. ეს უკანასკნელი ერთდროულად პირველის იარაღიცაა და პროდუქტიც“.

ეს მტკიცება სეშეს თუმცა სამართლიანად მიიჩნია, მაგრამ მას ურთიერთგანპირობებულობის გაგება გამარტივებულად ეჩვენება. სოსიურმა აქ შეცდომა დაუშვაო, — წერს იგი. ეს შეცდომა ავტორის აზრით, იმაში მდგომარეობს, რომ სოსიური ენას ცენტრალურ და დომინირებულ მდგომარეობას ანიჭებდა, რამაც მას ზედიზემ შეუშალა განეხილა ენა, როგორც რაღაც დაქვემდებარებული. მან ვერ გადაწყვიტა გაეკეთებინა დასკვნა, რომ ენა დამოკიდებულია მეტყველებაზე. მაშინ მას მოუხდებოდა ენასა და მეტყველებას შორის უბრალო კოორდინაციის მიმართება დაემყარებინა. ამის შედეგად მივიღეთ ერთგვარად არამყარი კონცეფცია¹⁵⁹.

სინამდვილეში მეტყველება ლოგიკურად და ხშირად პრაქტიკულადაც წინ უსწრებს ენას ამ ტერმინის სოსიურისეული გაგებით, — განაგრძობს სეშე. თუ ენა წარმოიქმნება მეტყველების მიერ, მეტყველება არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება მთლიანად წარმოიქმნას ენის მიერ; მათ შორის არ არსებობს ურთიერთგანპირობებულობის მიმართება. მეტყველება ორგანიზდება მეტად ან ნაკლებად ენის კანონების მიერ, მაგრამ ეს ენა მან (ე. ი. მეტყველებამ — თ. შ.) თვითონ შექმნა, რომ უფრო ცხადი და მოქმედი ყოფილიყო. მეტყველება შეიძლება მოგვეჩვენოს უბრალოდ ენის ფუნქციონირების შედეგად, და მიუხედავად ამისა, ის ყოველთვის რაღაც უფრო მეტია. ის რჩება შესრულებული აქტის მოძრავ და წარმმართველ ელემენტად. მისგანაა ყველა არასიზუსტეც. „პირველითგან იყო მეტყველებათ (parole)“, — დასძენს სეშე¹⁶⁰.

მეტყველების საშუალებით ენა აწყარებს მუდმივ კონტაქტს თავის საკუთარ წყაროსთან, მხოლოდ ამის წყალობით ცხოვრობს და განახლდება ენა¹⁶¹.

სეშე მეტყველებას უპირატესობას ანიჭებს ენასთან შედარებით. ამის საფუძველი ისაა, რომ მეტყველება დაკავშირებულია ადამიანებთან და მათ ცხოვრებასთან, ენაში კი მოცემულია აგრეთვე ინტელექტუალური და სოციოლოგიური აბსტრაქციის ფაქტორი. სწორედ ეს უპირატესობა ანიჭებს მეტყველების ლინგვისტიკას გარდამავალ მდგომარეობას სტატიკურ და დიაქრო-

¹⁵⁹ A. Сеше, დასახ. ნაშრ., გვ. 62.

¹⁶⁰ იქვე, გვ. 63.

¹⁶¹ იქვე, გვ. 64.

ნიულ ენათმეცნიერებას შორის. ავტორი ენათმეცნიერების ასეთ სქემას გვთავაზობს¹⁶²:

მეცნიერება საკუთრივ მეტყველების შესახებ (გრამატიკამდელი გამოხატულება)	
ლინგვისტიკა (მეცნიერება ენის შესახებ)	
1. სტატიკური ლინგვისტიკა	
—	
2. ორგანიზებული მეტყველება ¹⁶³	3. ევოლუციური ლინგვისტიკა

აქვე სამივე ლინგვისტიკის საკითხებს განიხილავს. ჩვენი პრობლემისათვის მნიშვნელოვანია მისი მსჯელობა ორგანიზებული მეტყველების ლინგვისტიკის შესახებ.

ავტორის აზრით, სოსიური მეტყველების ლინგვისტიკაში აწორედ ორგანიზებული მეტყველების ლინგვისტიკას გულისხმობდა¹⁶⁴. სოსიურს ჰქონდა ცნება ორგანიზებული მეტყველების ლინგვისტიკისა, თუმცა მან დაუქვეშავებლად დატოვა ყველაფერი, რაც ამ უკანასკნელის პროგრამას შეეხებოდა. სოსიურმა მიუჩინა მეტყველების ლინგვისტიკას კუთვნილი ადგილი სტატიკურ და დიაქრონიულ ლინგვისტიკას შორის¹⁶⁵.

სეშეს განსაზღვრებით, მეტყველების ლინგვისტიკა სწავლობს ენის ფუნქციონირებას ადამიანთა საზოგადოების ცხოვრების პირობებში¹⁶⁶.

ორგანიზებული ლინგვისტიკის სპეციფიკას ავტორი ავლენს, ერთი მხრივ, სტატიკურ, ხოლო, მეორე მხრივ, დინამიკურ ლინგვისტიკასთან მიბი მიმართების ფარგლებით.

სტატიკურ ლინგვისტიკას საქმე აქვს აუცილებლად საერთო მოვლენებთან, რომლებიც მიიღებიან აბსტრაქტიზებისა და აპროქსიმაციის შედეგად. ორგანიზებული მეტყველების ლინგვისტიკას, პირუკუ, საქმე აქვს იმ აქტებთან, რომლებიც აზროვნებას ემსახურებიან, ე. ი. ენის იმ გამოვლენებთან, რომლებიც შეადგენენ

¹⁶² А. С е и е, დასახ. ნაშრ., გვ. 64. ჩვენ აქ არ ვეხებით საკითხს გრამატიკამდელი მეტყველების შესახებ, ვინაიდან თვით ავტორს იგი სხვა შრომაში აქვს განხილული და აქ მასზე საგანგებოდ არ ჩერდება.

¹⁶³ ალბათ უნდა იყოს ორგანიზებული მეტყველების ლინგვისტიკა.

¹⁶⁴ იქვე.

¹⁶⁵ იქვე, გვ. 74.

¹⁶⁶ იქვე, გვ. 64.

ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებულ შემთხვევით მოვლენებს. თითოეულ ამ გამოვლენას აქვს გარკვეული ადგილი და დრო, ის წარმოებს მოსაუბრეებს შორის, რომელთაც საკუთარი ინდივიდუალობა აქვთ, და გარკვეული პირობების ერთობლიობის დროს. მეტყველების აქტი გულისხმობს მოლაპარაკეს და მსმენელს, რომელიც აღიქვამს ნათქვამს და აანალიზებს მას, ახდენს ინტერპრეტაციას¹⁶⁷.

მეტყველების ფაქტები უნდა გაანალიზდეს ფსიქოლოგიური და ლინგვისტური თვალსაზრისით იმ მონაცემთა შუქზე, რომლებიც ჩვენ გვაქვს ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში¹⁶⁸.

მეტყველების ლინგვისტიკამ ფონოლოგიაში უნდა შეისწავლოს ფონემათა არტიკულაციის ვარიანტულობა, ჰემანტიკაში — ენის ერთეულთა, ჰიტყვათა ან გრამატიკულ საშუალებათა შერჩევა მათი ღირებულების შესაბამისად¹⁶⁹.

რაც შეეხება დიაქრონიულ ლინგვისტიკასთან მიმართებას, ავტორი გვეუბნება: გადავდივართ რა ორგანიზებული მეტყველების ლინგვისტიკიდან დიაქრონიულ ლინგვისტიკაზე, ჩვენ გადავდივართ, კონკრეტულიდან აბსტრაქტულზე. მეცნიერება ენის ევოლუციის შესახებ, ისევე როგორც მეცნიერება ენობრივი მდგომარეობის შესახებ, მხოლოდ მიახლოებით შეიცნობს თავის ობიექტს, ფლობს რა ზოგად კეშმარიტებებს, რომლებიც გამომდინარეობენ ფაქტებიდან და წარმოადგენენ მათ გამარტივებულ ასახვას. ისევე, როგორც შეუძლებელია ზუსტად მოვახდინოთ ენის მდგომარეობის ფიქსირება მთელი მისი სირთულით, შეუძლებელია აღვწეროთ ენის ისტორიაც მეტყველების ყველა სხვადასხვაგვარი თავისებურების გათვალისწინებით, რომლებიც შეადგენენ მას კონკრეტულად. მხოლოდ ორგანიზებული მეტყველების ლინგვისტიკა ინარჩუნებს უშუალო კავშირს რეალურ სინამდვილესთან, რადგან ის შემოიფარგლება მეტყველების ერთი კერძო აქტის ვიწრო ჩარჩოებით¹⁷⁰.

ორგანიზებული მეტყველების ლინგვისტიკა მიმართებაშია დიაქრონიულ ლინგვისტიკასთან ცვლილებათა ახსნისას და მათ პირველ მიზეზთა დადგენისას¹⁷¹.

¹⁶⁷ A. C e ш e, დასახ. ნაშრ., გვ. 68.

¹⁶⁸ იქვე, გვ. 69.

¹⁶⁹ იქვე.

¹⁷⁰ იქვე, გვ. 77.

¹⁷¹ იქვე, გვ. 78.

სეშე აღნიშნავს, რომ ორგანიზებული მეტყველების ლინგვისტიკა ჯერ არ ჩამოყალიბებულა როგორც ავტონომიური დისციპლინა. აქამდე მას იყენებდნენ მხოლოდ დროდადრო სულ სხვა ამოცანებთან დაკავშირებით (სტილის კვლევისას, ბავშვის მეტყველების შესწავლისას) და თითქმის არასოდეს არ უწოდებდნენ მას ნამდვილ სახელს.

ენათმეცნიერულ შრომებშიაც სხვა საკითხებთან ერთად გვხვდება მრავალრიცხოვანი და დიდი მონაკვეთები, რომლებიც განეკუთვნებიან ორგანიზებული მეტყველების ლინგვისტიკას¹⁷².

ჩვეულებრივ, ბევრ რამეს იქიდან, რაც თავისი ბუნებით განეკუთვნება მეცნიერებას ენის ფუნქციონირების, ე. ი. ორგანიზებული მეტყველების შესახებ, მიაკუთვნებენ ენის ისტორიას. სოსიურმაც კი თავის „კურსში“ ვერ აიცილია ეს შეცდომა, რომელიც ნეოგრამატიკოსებიდან მომდინარეობსო, — წერს სეშე და შემდეგნაირად განმარტავს თავის აზრს:

აღიარა რა მეტყველების ლინგვისტიკისათვის უფლება იარსებოს დამოუკიდებელი დისციპლინის სახით, სოსიური არა მხოლოდ არ გვაძლევს ცოტათი მაინც დამაკმაყოფილებელ მითითებებს, თუ როგორი უნდა იყოს მისი პროგრამა, არამედ დიექრონიის სასარგებლოდ იტაცებს იმას, რაც ლოგიკურად განეკუთვნება მეცნიერებას ორგანიზებული მეტყველების შესახებ. ავტორი მიუთითებს იმ თავებზე, რომლებიც მიძღვნილია ანალოგიისადმი, ხალხური ეტიმოლოგიისადმი, აგლუტინაციისადმი¹⁷³.

სხვაგან ნათქვამია: შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ნეოგრამატიკული სკოლის ტრადიციის გავლენით, რომელი სკოლის ერთ-ერთი ბრწყინვალე წარმომადგენელიც ის იყო, სოსიური განიხილავდა მეტყველების ლინგვისტიკას, როგორც წმინდა ემპირიულს, რომელიც შემოფარგლულია ფაქტებზე დაკვირვებებით. იგი განიხილავდა დიექრონიის მოვლენებს, როგორც მეტყველების აქტების შედეგს¹⁷⁴.

8.2.2. ა. სეშეს შეხედულებათა ანალიზი. როგორც ვნახეთ, ენის (და ნაწილობრივ აგრეთვე მეტყველების) დახასიათებისას სეშე სისტემატურად იმოწმებს სოსიურს. სეშესათვის ფასეულია სოსიურის კონცეფციის შემდეგი დებულებები: ენა არის ნებისმიერ ნიშანთა სისტემა, ის სოციალური და სემიოლოგიური მოვ-

¹⁷² A. C e ш e, დასახ. ნაშრ., გვ. 71.

¹⁷³ იქვე, გვ. 72.

¹⁷⁴ იქვე, გვ. 74.

ლენაა. უზუსტეს ქმნის. ფსიქიკის სფეროს განეკუთვნება; ჩვევთა ერთობლიობას წარმოადგენს.

მეტყველება კი კერძო, კონკრეტული აქტია, ენის გამოვლენაა.

სეშე არ ასახელებს მთელ რიგ ნიშნებს, რომლებიც სოსიურს ენისა და მეტყველების განსასხვავებლად მოჰყავს. კერძოდ, სეშე არც იმას ამტკიცებს, რომ მეტყველება ენის საპირისპიროდ არასოციალური, ინდივიდუალური მოვლენაა, არც იმას, რომ ის არ წარმოადგენს სისტემას. შეიძლება ვიგულისხმოთ, რომ სეშეს აზრით, მეტყველება არ უნდა იყოს ინდივიდუალური მოვლენა (თუმცა, როგორც ავტორი ამბობს, ინდივიდს მასში შეაქვს რაღაც თავისი), რამდენადაც მეტყველების აქტი გულისხმობს არა მხოლოდ მოლაპარაკეს, არამედ მსმენელსაც. მსმენელის გათვალისწინება სეშეს არანაკლებ მნიშვნელოვნად მიაჩნია, ვიდრე მოლაპარაკის თვალსაზრისით მეტყველების პროცესის განხილვა. ამგვარად, სოსიურისაგან განსხვავებით, სოციალურობა და სისტემურობა სეშეს კონცეფციაში არ ქმნიან დაპირისპირებას ენასა და მეტყველებას შორის.

სეშე სრულიად არ ახსენებს სოსიურის დებულებას — ენა ფორმაა და არა სუბსტანციაო.

როგორც ჩანს, სეშეს არ მიაჩნია მიუღებლად სოსიურის დებულება, რომ ენა ფსიქიკური მოვლენაა. უფრო მეტი, ის გაბაზნავს თვით მეტყველების ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით შეუწავლეს აუცილებლობასაც. ასე რომ, ვერც ეს ნიშანი გამოდგება ენისა და მეტყველების დასაპირისპირებლად.

ძირითადი განსხვავება, რომელსაც სეშე იცავს, ისაა, რომ მეტყველება არის კონკრეტული აქტი, ენის ფუნქციონირება (ეს უკანასკნელი გამოთქმა სეშეს ეკუთვნის და არა სოსიურს). ამ განსხვავების საფუძველზე არ იყო მოსალოდნელი ენისა და მეტყველების პრინციპული დაპირისპირება.

მიუხედავად ამისა, სეშე იმეორებს სოსიურის შეხედულებას, რომ ენა და მეტყველება ორი სხვადასხვა ობიექტია.

ყველაზე მნიშვნელოვანი შესწორება, რომელიც სეშეს შეაქვს სოსიურის თეორიაში, ეხება მეტყველებას როგორც და მეტყველების ლინგვისტიკის მნიშვნელობას.

სოსიურის იმ შეხედულების საწინააღმდეგოდ, რომ ენა არსებითია, მეტყველება კი მფორმებისა, სეშე აყენებს დებულებას მეტყველების პრიმატის შესახებ.

სეშე შეცდომად უთვლის სოსიურს იმას, რომ მან ენასა და

მეტყველებას შორის ურთიერთდამოკიდებულების (ინტერდეპენდენციის) მიმართება ალიარა. ამ შეცდომის მიზეზს სწორედ იმაში ხედავს, რომ სოსიურმა ენას მიანიჭა უპირატესობა, მაშინ როდესაც სინამდვილეში ენა მეტყველების პროდუქტია (და იარაღიც). სინამდვილეში, სეშეს მიხედვით, ენა დაპოკიდებულია მეტყველებაზე. მეტყველების პრიმატი იმაში მდგომარეობს, რომ სწორედ ის არის დაკავშირებული ადამიანებთან და მათ ცხოვრებასთან, მაშინ როდესაც ენა (როგორც სინქრონიული, ისე დიაქრონიული თვალსაზრისით) აბსტრაქციას წარმოადგენს.

სეშეს ეს მსჯელობა ძალზე საყურადღებოა. მართალია, ავტორი ამ საკითხს ფართოდ არ განიხილავს, მაგრამ აშკარად იგრძნობა, რომ ადამიანთა ურთიერთობის საშუალება მისთვის მეტყველების აქტია მთელი მისი თავისებურებებით.

სწორედ მეტყველების როლის წინ წამოწევა მოითხოვს სეშესაგან ორგანიზებული მეტყველების ლინგვისტიკისათვის კუთვნილი ადგილის მიჩენას ენის შესახებ მეცნიერებაში. სეშე სამართლიანად აღნიშნავს, რომ მეტყველების ლინგვისტიკა სოსიურს გამოყოფილი ჰქონდა. მაგრამ ისიც ქეშმარიტებაა, რომ მეტყველების ლინგვისტიკა სოსიურმა მოწყვეტა ენის ლინგვისტიკას. არა მხოლოდ მისი პროგრამა არ დაუსახავს, როგორც სენე აღნიშნავს, არამედ საერთოდ არ მიიჩნია საჭიროდ მასზე შეჩერება. ეს ბუნებრივად გამომდინარეობდა იმ მეორეხარისხოვანი როლიდან, რასაც სოსიური მეტყველებას ანიჭებდა. სეშე ამ საკითხში საწინააღმდეგო პოზიციაზე დადგა და ამიტომაც მან მეტყველების ლინგვისტიკა ენის ლინგვისტიკის გვერდით მოათავსა. ამით მან არსებითი ზასიათის ცვლილება შეიტანა სოსიურის თვალსაზრისში.

რაც შეეხება მეტყველების ლინგვისტიკის ადგილს, ცოტა არ იყოს უცნაურად გამოიყურება ის, რომ მეტყველების ლინგვისტიკა სინქრონიულ და დიაქრონიულ ენათმეცნიერებას შორის არის მოთავსებული. სეშე ეთანხმება სოსიურს, რომ სინქრონია და დიაქრონია ენის ლინგვისტიკის შემადგენლებია, ამგვარად გამოდის, რომ ორგანიზებული მეტყველების ლინგვისტიკა ორ ნაწილად ყოფს ენის ლინგვისტიკას.

სეშე ამით გახზავს ორგანიზებული მეტყველების ლინგვისტიკის კავშირს როგორც სტატიკურ, ისე ევოლუციურ ენათმეცნიერებასთან. ვფიქრობთ, მეტყველების ლინგვისტიკის შექრა სინქრონიულ და დიაქრონიულ ენათმეცნიერებას შორის ლოკა-

კურად აუცილებელი არ იყო თვით სეშეს პოზიციის თვალსაზრისით. იქნებ უფრო გამართლებულიც ყოფილიყო ორგანიზებული მეტყველების ლინგვისტიკის მოთავსება პირველ ადგილზე, არა მხოლოდ იმიტომ, რომ სეშესათვის მეტყველება უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე ენა, არამედ კვლევის თანმიმდევრობის თვალსაზრისითაც, რამდენადაც როგორც სტატიკურ ისე ევოლუციურ ლინგვისტიკას, ავტორის თვალსაზრისით, აბსტრაქციურობიდან, ფაქტების გამარტივებულ მიახლოებით შესწავლასთან აქვს საქმე. შესწავლა კი მეტყველების აქტებიდან უნდა იწყებოდეს.

სეშე უსაყვედურებს სოსიურს, მეტყველების ლინგვისტიკის ფაქტებს დიაქრონიულ ენათმეცნიერებაში განიხილავდაო. ჩვენი აზრით, ეს საყვედური არ არის სამართლიანი. მართალია, სოსიური ენის ცვალებადობის სათავეს ინდივიდის მეტყველებაში ხედავდა, მაგრამ დიაქრონიულ ენათმეცნიერებაში ის განიხილავდა არა ყოველგვარ ინდივიდუალურ ცვლილებებს, არამედ მხოლოდ ისეთებს, რომელთაც კოლექტივის სანქცია მიიღეს, ე. ი. ენის კუთვნილებად იქცნენ. სეშე არ განმარტავს, რატომ უნდა მიეკუთვნებოდეს ანალოგია, ხალხური ეტიმოლოგია და აგლუტინაცია მეტყველების და არა ენის დიაქრონიულ ენათმეცნიერებას?

მთლად ნათელი არ არის სეშეს თვალსაზრისი იმის შესახებ, ერთი მეცნიერების ნაწილებად მიაჩნია მას სტატიკური ენათმეცნიერება, მეტყველების ენათმეცნიერება და დიაქრონიული ენათმეცნიერება, თუ დამოუკიდებელ დისციპლინებად? სქემა თითქოს არავითარ ეჭვს არ ბადებს, რომ ესენი ენის შესახებ მეცნიერების ნაწილებია. მაგრამ ავტორის ზოგიერთი გამონათქვამი, რომლებიც სოსიურის კონცეფციიდანაა აღებული (რომ ენა და მეტყველება ორი განსხვავებული ობიექტია, რომ მეტყველების ლინგვისტიკა ავტონომიურია), აძნელებს ასეთი დასკვნის დაბეჭითებით გაკეთებას. მთლიანად სეშეს განხილული წერილი მაინც უფრო ისეთ შთაბეჭდილებას ტოვებს, რომ, მისი გაგებით, დასახელებული სამი ლინგვისტიკა ერთ მეცნიერებას ქმნის, ვინაიდან მეტყველების ლინგვისტიკის გარეშე სეშეს ენის შესახებ მეცნიერება არ წარმოუდგენია. ამასთან, მეტყველების ლინგვისტიკას ემყარება ენის ლინგვისტიკა — როგორც სინქრონიული, ისე დიაქრონიული.

ასეთ გაგებას მხარს უჭერს სეშეს გამონათქვამი, რომ მდგომარეობა, ფუნქციონირება (ე. ი. მეტყველება) და განვითარება

ენის სამ ასპექტს ქმნიან. სწორედ ამ სამ ასპექტს შეისწავლის სამი ლინგვისტიკა.

ამგვარად, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ სოსიურის კონცეფციის ზემომოყვანილ დებულებათა სიტყვასიტყვით გამეორებას, სეშეს სტატიიდან ლოგოცურად ის დასკვნა უნდა გაკეთდეს, რომ ენა და მეტყველება არ წარმოადგენს ორ შეუთავსებელ ობიექტს, რომლებიც სხვადასხვა მეცნიერებაში უნდა იქნენ შესწავლილი.

3.8. პრალის სკოლა

3.8.1. ნ. ტრუბეცკოი. პრალის სკოლის წარმომადგენელთაგან ენისა და მეტყველების ურთიერთობის საკითხი ვრცლად აქვს განხილული ნ. ტრუბეცკოის ნაშრომში „ფონოლოგიის საფუძვლები“¹⁷⁵. ტრუბეცკოი ამ საკითხს განიხილავს ფონოლოგიის პრობლემებთან, უფრო ზუსტად, ფონეტიკისა და ფონოლოგიის გაშიჯენასთან დაკავშირებით.

მისი სიტყვით, ყოველთვის, როდესაც ერთი ადამიანი ეუბნება რაიმეს მეორეს, ჩვენ საქმე გვაქვს მეტყველების აქტთან ანუ მეტყველებასთან. მეტყველება ყოველთვის კონკრეტულია, ის შეფარდებულია გარკვეულ ადგილთან და დროსთან. მამენელმა რომ გაუგოს მოსაუბრეს, ორივე უნდა ფლობდეს ერთსა და იმავე ენას; ენობრივი კოლექტივის თითოეული წევრის ცნობიერებაში ერთიანი ენის არსებობა წარმოადგენს ნებისმიერი სამეტყველო აქტის წინამძღვარს. სამეტყველო აქტის ერთგზისი ხასიათის აპირისპიროდ ენა წარმოადგენს რაღაცას ზოგადსა და მუდმივს. ენა არსებობს მოცემული ენობრივი კოლექტივის ყველა წევრის ცნობიერებაში და საფუძვლად უდევს კონკრეტული სამეტყველო აქტების უსასრულო რაოდენობას. მაგრამ, მეორე მხრივ, ენის არსებობა ვამართლებულია იმდენად, რამდენადაც ის ხელს უწყობს სამეტყველო აქტების განხორციელებას; ის მხოლოდ იმდენად არსებობს, რამდენადაც მასთან მიმართებაშია კონკრეტული სამეტყველო აქტები, სხვაგვარად, რამდენადაც იგი რეალიზდება ამ კონკრეტულ სამეტყველო აქტებში. კონკრეტული სამეტყველო აქტების გარეშე ენა არ იქნებოდა. ამგვარად, მეტყველება და ენა ურთიერთს ვარაუდობენ. ისინი განუყრელად არიან დაკავშირებული ერთმანეთთან და შეიძლება განხილულ იქნენ,

¹⁷⁵ N. S. Trubetzkoy, Grundzüge der Phonologie, I გამოც., 1939 წ. რუს. თარგმანი Н. С. Трубецкой, Основы фонологии, Москва, 1960.

როგორც ერთი და იმავე მოვლენის «სამეტყველო მოქმედების» ორი ურთიერთმეკავშირებული მხარე, მაგრამ თავიანთი არსებით ესაა სრულიად განსხვავებული მოვლენები, ამიტომ ისინი განხილულ უნდა იქნენ ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად¹⁷⁶.

ენისა და მეტყველების ურთიერთობის საკითხს ტრუბეცკოი უკავშირებს აღსანიშნისა და აღმნიშვნელის გამოყოფას. ტრუბეცკოის აზრით, სოსიური აღსანიშნისა და აღმნიშვნელს მიიჩნევდა მთელი სამეტყველო მოქმედების, ე. ი. როგორც ენის, ისე მეტყველების ორ მხარედ. ამის შესაბამისად იგი ცდილობს განასხვაოს ერთმანეთისაგან აღსანიშნი და აღმნიშვნელი ენასა და მეტყველებაში.

აღსანიშნი მეტყველებაში წარმოადგენს კონკრეტულ შეტყობინებას, რომელსაც აზრი აქვს როგორც მთლიანს. პირუკუ, აღსანიშნი ენაში წარმოადგენს აბსტრაქტულ წესებს: სინტაქსურს, ფრაზეოლოგიურს, მორფოლოგიურსა და ლექსიკურს. თვით სიტყვათა მნიშვნელობებიც, რამდენადაც ისინი მოცემულია ენაში. წარმოადგენენ მხოლოდ აბსტრაქტულ წესებს, ცნებითს სქემებს. რომლებიც ამოტივტივდებიან მეტყველებაში¹⁷⁷. სხვაგვარად, აღსანიშნი ენაში არის ის წესები, რომელთა მიხედვითაც მნიშვნელობათა მთელი სფერო ნაწევრდება შემადგენელ ნაწილებად, რომლებიც სათანადოდ არიან მოწესრიგებულნი¹⁷⁸.

აღმნიშვნელი მეტყველებაში არის კონკრეტული ბგერითი ნაკადი — ფონეტიკური მოვლენა, რომელიც სმენით აღიქმის. აღმნიშვნელი ენაში კი არის ისეთი წესები, რომელთა მიხედვითაც წესრიგდება სამეტყველო აქტის ბგერითი მხარე¹⁷⁹.

სამეტყველო აქტებში შეიძლება აღნიშნულ იქნეს კონკრეტულ წარმოდგენათა და აზრთა ურიცხვი რაოდენობა. ენაში არსებულ ლექსიკურ მნიშვნელობათა რაოდენობა კი განსაზღვრულია. ენის სემანტიკურ და გრამატიკულ საშუალებათა ეს განსაზღვრული რაოდენობა შესაძლებლობას იძლევა გამოვხატოთ ყველა კონკრეტული წარმოდგენები, აზრები და მათი კავშირები. ასეთივე ვითარებაა აღმნიშვნელის სფეროშიაც: არტიკულატორული მოძრაობები და მათი შესაბამისი ბგერადობები, რომლებიც მეტყველებაში წარმოიქმნება, უსასრულოდ მრავალფეროვანია, ხოლო ბგერითი ნორმები, რომელთაგანაც შედგება აღმნიშვნელის

¹⁷⁶ Н. С. Трубейский, Основы фонологии, гл. 7.

¹⁷⁷ იქვე, გვ. 8.

¹⁷⁸ იქვე.

¹⁷⁹ იქვე.

ერთეულები, სასრულია, თვლადია, ჩაოდენობრივად განსაზღვრულია¹⁸⁰.

ტრუბეცკოი გახაზავს ენის სისტემურობას და მეტყველების არა სისტემურ ხასიათს. რამდენადაც ენა შედგება წესებისაგან ანუ ნორმებისაგან, ის მეტყველების საპირისპიროდ წარმოადგენს სისტემას ანუ, უკეთ რომ ვთქვათ, მრავალ კერძო სისტემას. გრამატიკული კატეგორიები ქმნიან გრამატიკულ სისტემას, სემანტიკური კატეგორიები — სხვადასხვაგვარ სემანტიკურ სისტემებს. ყველა სისტემა სავსებით მოწესრიგებულია ისე, რომ მათი ნაწილები ერთმანეთს განაპირობებენ, ერთმანეთს ავსებენ, ერთმანეთთან არიან დაკავშირებული. მხოლოდ ამიტომ შეიძლება დავუკავშიროთ წარმოდგენათა და აზრთა მრავალფეროვნება, რომლებიც მეტყველებაში ამოტივტივდება, ენის სისტემის ელემენტებს. ასევეა ალმნიშვნელის შემთხვევაშიც. მეტყველების ბგერითი ნაკადი წარმოადგენს ერთმანეთში გარდამავალი ბგერების უწყვეტ, პირველი შეხედვით მოუწესრიგებელ თანმიმდევრობას. ამის საპირისპიროდ ალმნიშვნელის ელემენტები ენაში ქმნიან მოწესრიგებულ სისტემას და მხოლოდ იმის წყალობით, რომ ცალკეული ელემენტები ანუ მომენტები ბგერათნაკადისა, რომელიც სამეტყველო აქტში ვლინდება, შეიძლება შეესაბამებოდნენ ამ სისტემის ცალკეულ წევრებს, ბგერით ნაკადში შეიტანება წესრიგი¹⁸¹.

ტრუბეცკოი ეთანხმება სოსიურს, რომ ენაში ალმნიშვნელი არამატერიალურია. ალმნიშვნელი ენაში შედგება ელემენტთა გარკვეული რაოდენობისაგან, რომელთა არსი იმაში მდგომარეობს, რომ ისინი განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. ყოველი სიტყვა უნდა განსხვავდებოდეს იმავე ენის ყველა სხვა სიტყვისაგან. მაგრამ ენა იცნობს ასეთ განმასხვავებელ საშუალებათა განსაზღვრულ რაოდენობას და რადგან ეს რაოდენობა ბევრად ნაკლებია, ვიდრე სიტყვათა რაოდენობა, ამიტომ სიტყვები აუცილებლობით შედგებიან განმასხვავებელ ელემენტთა (ე. ბიულერის [Male]) კომბინაციებისაგან¹⁸².

ენა როგორც სოციალური ინსტიტუტი, გვეუბნება ნ. ტრუბეცკოი, განეკუთვნება მიმართებათა, ფუნქციათა, ღირებულებათა სფეროს. მაშინ როდესაც მეტყველება განეკუთვნება ემპირიულ მოვლენათა სფეროს. აუცილებელია გამოვყოთ სოციალური ინს-

¹⁸⁰ Н. С. Трубекко, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 8—9.

¹⁸¹ იქვე, გვ. 9.

¹⁸² იქვე, გვ. 17.

ტიტუტი, როგორც ასეთი, კონკრეტული აქტებისაგან, რომლებშიაც ის, ანუ ვთქვათ, რეალიზდება და რომლებიც მის გარეშე არ იქნებოდნენ შესაძლებელი. ამასთან, სოციალური ინსტიტუტი უნდა შევისწავლოთ მიმართებათა, ფუნქციათა თვალსაზრისით, ხოლო მათთან თანადობაში მყოფი კონკრეტული აქტები — ფენომენოლოგიური თვალსაზრისით¹⁸³.

რადგანაც ენა და მეტყველება ორ განსხვავებულ ობიექტს წარმოადგენს, ისინი სხვადასხვა მეცნიერებაშიც უნდა იქნენ შესწავლილი. ტრუბეცკოი ამ საკითხს ბგერათა მიმართ განიხილავს და შესაბამისად მოითხოვს ორ „მეცნიერებას ბგერათა შესახებ“. ერთი იქნება ფონეტიკა, რომელიც მეტყველების ბგერებს შეისწავლის, ხოლო მეორე — ფონოლოგია, რომლის ობიექტი ენის ბგერები იქნება¹⁸⁴.

ამ ორი მეცნიერების მეთოდები, ტრუბეცკოის მიხედვით, განსხვავებულია: მეტყველების ბგერათა შესახებ მოძღვრება, რომელსაც საქმე აქვს კონკრეტულ ფიზიკურ მოვლენებთან, უნდა სარგებლობდეს საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა მეთოდებით, ხოლო მოძღვრება ენის ბგერათა შესახებ ამის საპირისპიროდ — წმინდა ლინგვისტური მეთოდებით (უფრო ფართოდ, — საზოგადოებრივ ანუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა მეთოდებით)¹⁸⁵.

ფონეტიკა, რომელსაც ავტორი უწოდებს მეცნიერებას ადამიანური მეტყველების მატერიალური მხარის (ბგერების) შესახებ, არ ითვალისწინებს მნიშვნელობას. ფონოლოგიამ კი უნდა გამოიკვლიოს, თუ რა ბგერითი განსხვავებები არის დაკავშირებული მოცემულ ენაში მნიშვნელობის განსხვავებებთან, როგორია განმასხვავებელ ელემენტთა მიმართებები და რა წესებით ეხამებიან ერთმანეთს ისინი სიტყვებში (და შესაბამისად წინადადებებში). სხვაგვარად, ფონოლოგი შეისწავლის ენის ბგერებს ფუნქციონალური თვალსაზრისით, ის ითვალისწინებს ბგერათა იმ თვისებებს, რომლებიც გარკვეულ ფუნქციას ატარებენ ენის სისტემაში. აზისათვის ფონოლოგიამ უნდა ისარგებლოს იმ მეთოდებით, რომლებიც გამოიყენება ენის გრამატიკული სისტემის კვლევისას¹⁸⁶.

ბგერითი ღირებულებები, რომლებიც გამოკვლეულ უნდა იქნენ ფონოლოგიაში, აბსტრაქტულია. ასეთი ღირებულებებია მი-

¹⁸³ Н. С. Трубеек о и, დასახ. ნაშრ., გვ. 19.

¹⁸⁴ იქვე, გვ. 9.

¹⁸⁵ იქვე.

¹⁸⁶ იქვე, გვ. 17—18. შდრ. გვ. 19.

მართებები, ოპოზიციები და ა. შ. — სრულიად არამატერიალური მოვლენები, რომლებიც არ შეიძლება აღვიქვათ და ვიკვლიოთ არც სმენის, არც შეხების საშუალებით¹⁸⁷.

ფონეტიკისა და ფონოლოგიის მკაცრი გამოიჯნა, რაც ტრუბეცკოს აუცილებლად და პრაქტიკულად განსახორციელებლად მიაჩნია, არ ეწინააღმდეგება იმას, რომ თითოეული ამ მეცნიერებათაგანი სარგებლობდეს მეორის მონაცემებით¹⁸⁸.

კერძოდ, ფონეტიკა რამდენადმე ითვალისწინებს ენის ფონოლოგიურ სისტემას და მეტ ყურადღებას აქცევს არსებით ბგერათლაპირისპირებებს, ვიდრე არაარსებითს. ხოლო ფონოლოგია უნდა იყენებდეს გარკვეულ ფონეტიკურ ცნებებს, როგორცაა, მაგ., „მელერი“, „ყრუ“, „ჩქამიერი“. მოცემული ენის ფონეტიკური აღწერა უნდა წარმოადგენდეს ამოსავალ პუნქტსა და მატერიალურ ბაზას ფონოლოგიისათვის. ამგვარად, ავტორის დასკვნით, გარკვეული კონტაქტი ფონოლოგიასა და ფონეტიკას შორის, მიუხედავად მათი პრინციპული დამოუკიდებლობისა, გარდაუვალია და აუცილებელია საჭირო¹⁸⁹.

საერთოდ, ტრუბეცკოს აზრი ისეთია, რომ ენათმეცნიერებას საქმე უნდა ჰქონდეს არა მხოლოდ ენასთან, არამედ მეტყველებასთანაც, ამასთან მეტყველების მთელ სფეროსთან. მაგრამ არსებითია მკაცრად გაიმიჯნოს ენათმეცნიერების ორი ობიექტი — ენა და მეტყველება¹⁹⁰.

8.8.2. 6. ტრუბეცკოს შეხედულებათა ანალიზი. პირველი, რაც განსაკუთრებით გვეცემა თვალში ტრუბეცკოს შეხედულებათა განხილვისას, ეს ისაა, რომ იგი ცდილობს მკაცრად და თანმიმდევრულად გაატაროს ორი სხვადასხვა ობიექტის — ენისა და მეტყველების — გამოიჯნა.

რა ნიშნების მიხედვით განასხვავებს მათ ერთმანეთისაგან ტრუბეცკო?

ა) ენა ზოგადი და მუდმივია, მეტყველების აქტი — კონკრეტულია, ერთგზისია.

ბ) ენა სოციალური ინსტიტუტია, მეტყველების აქტები მისი რეალიზაციაა.

გ) ენა, როგორც სოციალური ინსტიტუტი, განეკუთვნება მიმართებათა, ფუნქციათა, ღირებულებათა სფეროს, მეტყველება

¹⁸⁷ H. C. Трубeцкoй, დასახ. ნაშრ., გვ. 20.

¹⁸⁸ იქვე.

¹⁸⁹ იქვე, გვ. 20—21.

¹⁹⁰ იქვე, გვ. 15.

განეუთვნება ემპირიულ მოვლენათა სფეროს. პირველი უნდა შევისწავლოთ მიმართებათა, ფუნქციათა თვალსაზრისით. მეორე — ფენომენოლოგიური თვალსაზრისით.

ენაში აღმნიშვნელი არამატერიალურია, ენა შედგება ერთ-მანეთისაგან განსხვავებულ აბსტრაქტულ ღირებულებათაგან. მეტყველებაში აღმნიშვნელი მატერიალურია, ბგერაა.

დ) ენა (როგორც აღსანიშნი, ისე აღმნიშვნელი) შედგება აბსტრაქტული წესებისაგან ანუ ნორმებისაგან. ეს წესები ანაწევრებენ და აწესრიგებენ სამეტყველო აქტის მნიშვნელობის სფეროს და ბგერითს მხარეს.

ე) რადგანაც წესებისაგან შედგება, ენა სისტემას (უკეთ, მრავალ კერძო სისტემას) წარმოადგენს, მეტყველება არ არის სისტემა. ბგერააზნაყდაში წესრიგი შეაქვს ენას.

თუ ჩამოთვლილ ნიშნებს შევადარებთ სოსიურისას, შემდეგ დაჰყვნებამდე მივალთ: ტრუბეცკოი არსად არ აღნიშნავს, ენა არსებითია, ზოლო მეტყველება არაარსებითია. მისთვის ენა და მეტყველება სამეტყველო მოქმედების ორი, თანაბარი ღირებულების მქონე მხარეა. ის არც ერთ მათგანს არ ანიჭებს უპირატესობას.

ტრუბეცკოის ენა არ მიაჩნია ფსიქიკურ მოვლენად. როგორც ცნობილია, პრალის სკოლამ ერთ-ერთმა პირველთაგანმა გაილაშქრა სოსიურის ფსიქოლოგიზმის წინააღმდეგ.

ტრუბეცკოი იმეორებს სოსიურის დებულებას, რომ ენა სისტემაა, მეტყველება კი — არა. შეიძლება ითქვას, ტრუბეცკოისთან ეს დებულება უფრო გამოკვეთილადაც არის მოცემული. მაგრამ გარკვევით არ არის ნაჩვენები, თუ როგორ უნდა გავიგოთ მეტყველების არასისტემურობა. როგორ უნდა შევძლოთ მეტყველების გამოცალკევება ენობრივი სისტემისაგან. სამეტყველო მოქმედებაში ზომ ისინი განუყრელი არიან. ამასთან თუ მეტყველება ენის რეალიზაციაა, როგორ შეიძლება ის არ იყოს სისტემა, მაშინ როდესაც ენა სისტემას წარმოადგენს!

ტრუბეცკოი არაერთგზის აღნიშნავს, რომ ენა სოციალური მოვლენაა, მაგრამ ასევე გარკვევით არ გვეუბნება, ინდივიდუალურად მიაჩნია თუ არა მას მეტყველება? ყოველ შემთხვევაში, მეტყველების ინდივიდუალურობა იმ გაგებით, როგორც ეს სოსიურთან გვხვდებოდა (ლაპარაკობს ინდივიდი) ტრუბეცკოის მითითებული არა აქვს. მართალია, ტრუბეცკოი წერს, რომ მოლაპარაკეთა შორის იმ ნორმებთან ერთად, რომელთაც მნიშვნელობა აქვთ მოცემული ენობრივი კოლექტივისათვის, ადგილი აქვს

ინდივიდუალურ განსხვავებასაც¹⁹¹, მაგრამ ეს აუცილებლად არ მოასწავებს იმას, რომ მეტყველება მთლიანად ინდივიდუალურია.

ტრუბეცკოი არსად არ იყენებს სოსიურის გამოთქმას — ენა წმინდა ფორმაა და არა სუბსტანცია, მეტყველებაში კი სუბსტანციები გვაქვსო, — მაგრამ სოსიურის ამ შეხედულებას ენაუბრება მისი სიტყვები: ენის აღმნიშვნელი არამატერიალურია, ის მიჰართებათა, ფუნქციათა, ღირებულებათა სფეროს განეკუთვნება, მეტყველების აღმნიშვნელი კი მატერიალურია და ემპირიულ მოვლენათა სფეროს ეკუთვნისო. მეტყველებისაგან განსხვავებით ენის არამატერიალურობას გულისხმობს აგრეთვე დებულება, რომ ენა წესებისა და ნორმებისაგან შედგება¹⁹².

ყურადღებას იპყრობს ტრუბეცკოის მიერ აღსანიშნისა და აღმნიშვნელის გამოყოფა როგორც ენაში, ისე მეტყველებაში. სოსიურის მსჯელობა აღსანიშნისა და აღმნიშვნელის შესახებ მხოლოდ ენას განეკუთვნება, ვინაიდან აღსანიშნი და აღმნიშვნელი ნიშნის ორ მხარეს ქმნიან. ნიშანი კი ენაში შედის. ტრუბეცკოი აქ უფრო შორს მიდის, ერთგვარად ავითარებს სოსიურის მოძღვრებას, მაგრამ ბუნებრივია გაჩნდეს კითხვა: განა ნიშნები მეტყველებაშიც არა გვაქვს? და თუ გვაქვს, მაშინ რით განსხვავდებიან ისინი ენის ნიშნებისაგან? ამ კითხვებს ტრუბეცკოი არ უპასუხებს¹⁹³. მას სოსიურის მსჯელობა ნიშნის აღსანიშნისა და აღმნიშვნელის შესახებ გადააქვს მთლიანად სამეტყველო მოქმედებაზე (langage) და გვეუბნება, რომ აღსანიშნი და აღმნიშვნელი ქმნიან სამეტყველო მოქმედების ორ მხარეს, ისევე როგორც თვით ენა და მეტყველებაც. ვფიქრობთ, ასეთი შეხედულება არ იქნებოდა მისაღები სოსიურისათვის.

¹⁹¹ Н. С. Трубекко и, Основы фонологии, гл. 15.

¹⁹² ერთგვარ გადაპარბეად გვიჩვენება ე. სკალიჩკას განცხადება, პრადელ ენათმეცნიერებს არასოდეს არ მოსვლიათ თავში ფიქრათ იმის შესახებ, ენა ფორმის წარმოადგენს თუ სუბსტანციასო (В. Скаличка, Копенгагенский структурализм и «Пражская школа». В. А. Звегинцев, История языкознания XIX—XX веков, т. II, 1965, гл. 153). ძნელი წარმოსადგენია, რომ პრადის სკოლას სრულიად გამორჩენოდა ყურადღებიდან ეს პრობლემა, რომე ლსაც სოსიური ესოდენ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა. სხვა საკითხია, თუ როგორ უყურებდა ამ პრობლემის სოსიურისეულ გადაწყვეტას პრადის სკოლა. ტრუბეცკოის შრომაშიც და პრადის სკოლის თეზისებშიც აშკარად იგრძნობა ამ საკითხზე სოსიურის იდეების გამოძახილი.

¹⁹³ აქ ჩვენ ერთგვარი ანალოგია გვაქვს იმისა, რაც გლოსემატიკაში გვხვდება, როდესაც იელმსლევი ლაპარაკობს, რომ როგორც შინაარსის სიბრტყეს (=სოსიურის აღსანიშნის), ისე გამოხატულების სიბრტყეს (=სოსიურის აღმნიშვნელს) აქვთ თავ-თავიანთი ფორმა და სუბსტანცია.

ტრუბეცკოს განცხადება, რომ ენა შედგება წესებისაგან ანუ ნორმებისაგან, ერთი მხრივ, გულისხმობს, რომ ენა სისტემაა, ზოლო, მეორე მხრივ, უახლოვდება სოსიურის გამონათქვამს — ენა იმ პირობათა ერთობლიობაა, რომელთა განხორციელება მეტყველებაში ხდება.

ამგვარად, ტრუბეცკომ ენისა და მეტყველების სოსიურისგულ განსხვავებათაგან ზოგი უარყო (ენა არსებითია, მეტყველება — არაარსებითი; ენა ფსიქიკურია, მეტყველება — ფსიქო-ფიზიკური), ზოგი განსხვავებული რედაქციით ან ნაწილობრივ მაინც განსხვავებული გაგებით წარმოგვიდგინა.

გარდა ამისა, ტრუბეცკომ სოსიურის მიერ გამოყოფილ ნიშნებს დაუმატა ერთი: ენა არის ზოგადი და მუდმივი, მეტყველების აქტი კი — კონკრეტული და ერთგზისო. სწორედ ამ ნიშანს ენიკება ყველაზე დიდი ღირებულება ტრუბეცკოს თეორიაში.

გამართლებულია თუ არა სინამდვილის ერთსა და იმავე სფეროში გავითიშოთ ერთმანეთისაგან ზოგადი და კონკრეტული და სხვადასხვა მეცნიერებას მივაკუთვნოთ ისინი? ვფიქრობთ, რომ არა. სწორედ ამ საკითხს გამოუწვევია ფინელი ენათმეცნიერის არვო სოტავალტას კრიტიკული შენიშვნა, რომელიც ტრუბეცკოს თვითონ მოჰყავს.

სოტავალტას მიხედვით, ფონოლოგია ენის სფეროში ტრიანლებს, მაგრამ ასევე ნათელი არაა ფონეტიკის კავშირი მეტყველებასთან. მართალია, ფონეტიკის ამოსავალი პუნქტია კონკრეტული, ე. ი. მეტყველება, მაგრამ ასეთივე ვითარებაა ნებისმიერი მეცნიერული კვლევის დროს: ზოოლოგიის ამოსავალი პუნქტია ცალკეული ცხოველები, ბოტანიკისა — ცალკეული მცენარეები და ა. შ. მიუხედავად ამისა, მეცნიერების ქეშმარიტი მიზანია არა ამ ერთეული ობიექტების კვლევა და შეცნობა, არამედ მათი საშუალებით ზოგად ცნებათა მოპოვება. ასევე ფონეტიკაც, რომელსაც კვლევის ამოსავალ პუნქტად მეტყველება აქვს, მიისწრაფვის შეიძნოს მეტყველებაზე უფრო ზოგადი ცნების — ენის არსი¹⁸⁴.

ტრუბეცკოს პასუხი ამ შენიშვნაზე ჩვენ არადამაჯერებლად გვეჩვენება. ტრუბეცკო აღნიშნავს, რომ ბუნების მეცნიერებებთან შედარება აქ არ გამოგვადგება, ვინაიდან ენა სოციალური ინსტიტუტია, ფონეტიკა მეტყველების სფეროში რჩება, ვინაიდან მას საქმე აქვს ბგერათა ფენომენოლოგიურ მხარესთან მათი ფუნქციისაგან დამოუკიდებლად, ფონოლოგიას კი ბგერათა ენობრივ

¹⁸⁴ მოგვყავს ნ. ტრუბეცკოს მიხედვით — Основы фонологии, გვ. 18—19.

ფუნქციებს ითვალისწინებს. სოციალურ მეცნიერებებში, რამდენადაც მათ საქმე აქვთ მატერიალურ საგანთა საზოგადოებრივ გამოყენებასთან, აუცილებელია მკაცრად გამოვყოთ სოციალური ინსტიტუტი, როგორც ასეთი, კონკრეტული აქტებისაგან, რომლებშიც ის რეალიზდება და რომლებიც მის გარეშე არ იქნებოდნენ შესაძლებელი¹⁹⁵.

ფაქტობრივად ტრუბეცკოი არ უპასუხებს სოტავალტას შენიშვნას. სოტავალტას მიაჩნია, რომ მეცნიერების ამოცანა კონკრეტული, ერთეული ფაქტების შესწავლა კი არ არის, არამედ იმ ზოგადისა, რომელიც ამ კონკრეტულ ფაქტებშია მოცემული. ეს თანაბრად ეხება როგორც ბუნების, ისე საზოგადოებრივ მეცნიერებებს. ტრუბეცკოის საკითხი არსებითად სხვა სიბრტყეში გადააქვს, იგი მსჯელობს იმაზე, რომ ფონეტიკა ემპირიული, ფენომენოლოგიური დისციპლინაა, ფონოლოგია კი ენობრივ ფუნქციებს ითვალისწინებს. მაგრამ სოტავალტას ეს დაპირისპირება სრულიადაც არ გაუხდია დავის საგნად.

ამგვარად, ჩვენი აზრით, ზოგადისა და კონკრეტულის დაპირისპირება ვერ გადაიქცევა საფუძვლად იმისათვის, რომ ენა და მეტყველება გავთიშოთ ერთმანეთისაგან და ორი სხვადასხვა მეცნიერების ობიექტებად გამოვაცხადოთ.

ეს ორი მეცნიერება, სოციალურის მიხედვით, უნდა ყოფილიყო ენის ლინგვისტიკა და მეტყველების ლინგვისტიკა. ტრუბეცკოი უფრო ვიწრო ფარგლებში განიხილავს საკითხს. მას ბგერათმოდღერება აინტერესებს და შესაბამისად გამოყოფს ფონოლოგიას და ფონეტიკას. ტრუბეცკოიმ ფონოლოგიისა და ფონეტიკის ურთიერთობის საკითხი ორგანულად დოჟკაუშირა ენისა და მეტყველების დაპირისპირებას. ეს არის ის ახალი, რაც ტრუბეცკოიმ ამ საკითხში შეიტანა, ვინაიდან, როგორც თვითონაც აღნიშნავს, სოციალურს გარკვევით არ გამოუყვია ორი ბგერათმოდღერება. მხოლოდ მინიშნება მოგვცა მათზე¹⁹⁶.

მხოლოდ ბოლშეინ დე კურტენე მივიდა იმ აზრამდე, რომ აუცილებელია ორი ძლიერი მეცნიერება ბგერის შესახებო, — წერს ტრუბეცკოი¹⁹⁷. მაგრამ საქმე ისაა, რომ ბოლშეინი ამ აზრამდე სულ სხვა გზით მივიდა. როგორც თვით ტრუბეცკოი აღნიშნავს, ბოლშეინი განასხვავებდა კონკრეტულ ბგერებს, როგორც ფიზიკურ

¹⁹⁵ Н. С. Т р у б е ц к о й, Основы фонологии, гл. 18-19.

¹⁹⁶ იქვე, გვ. 10.

¹⁹⁷ იქვე.

მოვლენებს და ბევრით სიგნალებს, რომლებიც იხმარებიან ამა თუ იმ ენობრივ კოლექტივში რისამე შეტყობინების მიზნით¹⁹⁸. ბოლუენი ფონოლოგიისა და ფონეტიკის განსხვავებას არ აფუძნებდა ენისა და მეტყველების განსხვავებაზე. ამიტომ ექვს იწვევს ტრუბეცკოის სიტყვები, „მკვლევარს, რომელიც უარყოფს ენისა და მეტყველების დაპირისპირებას, არ შეუძლია აღიაროს ფონეტიკისა და ფონოლოგიის განსხვავებაც ზემომოყვანილი აზრით“¹⁹⁹. თუ ავტორს მხედველობაში აქვს ნიშანთა ერთობლიობა, რომელიც მას მოჰყავს ფონეტიკისა და ფონოლოგიის განსასხვავებლად, მაშინ, რა თქმა უნდა, ის მართალია. მაგრამ თუ აქ ის იგულისხმება, რომ ვინც ენას და მეტყველებას არ არჩევს ერთმანეთისაგან, ის არც ფონეტიკას და ფონოლოგიას განასხვავებს. მაშინ ამ დებულების საწინააღმდეგო მაგალითად გამოდგებოდა არა მხოლოდ ბოლუენ დე კურტენე, არამედ ინგლისელი ფონოლოგი ჯოუნზი და მთელი ამერიკული ფონოლოგია.

თვით ტრუბეცკოისთანაც რომ გამოგვერიცხა ყველაფერი, რაც ენისა და მეტყველების განსხვავებოდან გამომდინარეობს, მაინც დაგვრჩებოდა განსხვავება იმის მიხედვით, რომ ფონოლოგია მნიშვნელობას, ფუნქციას ითვალისწინებს, ფონეტიკა კი — არა.

გამოდის, რომ ფონოლოგიისა და ფონეტიკის დაპირისპირება არ გამოდგება სოსიურისეული ორი ლინგვისტიკის საილუსტრაციოდ, ვინაიდან, როგორც ზემოთ ითქვა, ფონეტიკას და ფონოლოგიას ის მკვლევრებიც უპირისპირებენ ერთმანეთს, რომლებიც ენას და მეტყველებას მკაფიოდ არ განასხვავებენ.

ტრუბეცკოის მიხედვით, ორი ბევრათმოდერების საჭიროება გამომდინარეობს ენისა და მეტყველების დაპირისპირებისაგან. ბუნებრივია, გაჩნდეს კითხვა: როგორი ვითარება იქნება ენათმეცნიერების სხვა დარგებში, მაგ., სემანტიკაში, მორფოლოგიაში, სინტაქსში? ეს დარგებიც წყვილ-წყვილად უნდა იქნენ წარმოდგენილი? თუ ამ დარგებიდან ზოგი ენის შემსწავლელი აღმოჩნდება, ზოგი კი მეტყველების შემსწავლელი? ამ კითხვებს ტრუბეცკოი არ უპასუხებს. მაგრამ ზოგიერთ მათგანზე პასუხს იძლევიან პრალის სკოლის სხვა წარმომადგენლები.

კერძოდ, სკალიჩკა მცდარად მიიჩნევს გარდინერის შეხედულებას, თითქოს ენისა და მეტყველების დაპირისპირებაში აისახებოდეს სიტყვისა და წინადადების დაპირისპირება და შესაბამი-

¹⁹⁸ Н. С. Трубецкий, Основы фонологии, гл. 11.

¹⁹⁹ იქვე, გვ. 12.

სად სიტყვის შემსწავლელ მორფოლოგიას ენასთან ჰქონდეს საქმე, წინადადების შემსწავლელ სინტაქსს კი — მეტყველებასთან²⁰⁰. პრადის სკოლის წევრთა კოლექტიურ წერილშიაც გახსენებულია მორფოლოგიისა და სინტაქსის ამგვარი დაპირისპირების მცდარობა. აქ ვკითხულობთ: არ შეიძლება დაუპირისპიროთ სინტაქსი როგორც მეცნიერება ცვალებად, ინდივიდუალურ ელემენტთა (parole-ის) შესახებ მორფოლოგიას როგორც მეცნიერებას მუდმივ, კოლექტიურ ანუ სოციალურ ელემენტთა (langue-ის) შესახებ, რადგან გრამატიკის ორივე სფეროში მოქმედებს როგორც ნორმის მომწესრიგებელი კანონზომიერება, ისე ნორმის მომწესრიგებელ ელემენტთა ინდივიდუალური აქტუალიზაცია²⁰¹.

სხვაგვარად ეს იმას ნიშნავს. რომ, პრადის სკოლის მიხედვით, მორფოლოგიაც და სინტაქსიც შეისწავლიან როგორც ენას, ისე მეტყველებას. მაშასადამე, აქ არა გვაქვს ორ-ორი დისციპლინა და არ არსებობს პარალელიზმი ფონეტიკა-ფონოლოგიასთან. მაშინ რატომ უნდა უკავშირდებოდეს ფონეტიკა-ფონოლოგიის განსხვავება ენისა და მეტყველების დიქტომიას?

ტრუბეცკოის მოძღვრება ენისა და მეტყველების ურთიერთობის შესახებ არ წარმოადგენს ამ საკითხის გადაწყვეტის ერთადერთ ცდას პრადის სკოლაში. ამ სკოლის სხვა წარმომადგენლებიც ცდილობდნენ მოეცათ პრობლემის თავისებური ინტერპრეტაცია. თუ სხვა მკვლევართა შეხედულებებს შევადარებთ ტრუბეცკოისას, ნათელი გახდება, რომ ძირითადად განსხვავებას მათ შორის ის ქმნის, რომ ტრუბეცკოი (ისევე როგორც თავის დროზე სოსიურიც) ენისა და მეტყველების გარჩევას საფუძვლად რამდენიმე წინადადებას უდებდა, მაშინ როდესაც — სხვები ამ ნიშნებიდან ერთ-ორს იღებენ და მათ ანიჭებენ გადაწყვეტ მნიშვნელობას. სანიშნულად განვიხილოთ ზოგიერთი შეხედულება:

ა. არტიმოვიჩი 1935 წ. გამოქვეყნებულ წერილში „ენის პოტენციურობის შესახებ“ აუცილებლად თვლის ენისა და მეტყველების მკაცრად გარჩევას, მაგრამ მას არ აკმაყოფილებს ამ გარჩევის სოსიურისეული გაგება. იგი ენისა და მეტყველების განსხვავებას საფუძვლად უდებს მანიფესტაციის, განხორციე-

²⁰⁰ V. S k a l i ž k a, The Need for a Linguistics of «la parole». «A Prague School Reader in Linguistics», Compiled by Josef Vachek. Bloomington and London. II ed. 1966, გვ. 378.

²⁰¹ Б. Т р и н к а и др., К дискуссии по вопросам структурализма. ВЯ, 1957, № 3, გვ. 49.

ლების აქტს. მეტყველება არის ენის მანიფესტაცია. ყველაფერი, რაც არსებობს მანიფესტაციამდე, არის ენა. ის, რაც მანიფესტირებულ იქნა, არის მეტყველება. ენას არტიმოვიჩი ახასიათებს, როგორც მეტყველების შესაძლებლობას (პოტენციურობას). ან კიდევ: ენა არის განზრახვა, შესაძლებლობა, ნორმა. არტიმოვიჩის მიზანია, რომ მეტყველების შესაძლებლობა ანუ ენა წინ უნდა უსწრებდეს რეალიზაციის აქტს, ე. ი. თვით მეტყველებას. მოლაპარაკემ წინასწარ უნდა იცოდეს, თუ რისი თქმა სურს მას, ხოლო მსმენელმა შეიძლება გაიგოს მეტყველება მხოლოდ იმიტომ, რომ მან წინასწარ შეისწავლა სიტყვების მნიშვნელობა. არტიმოვიჩის აზრით, ჰუმბოლდტის დებულება, რომ ენა წარმოადგენს აქტს (energeia) და არა ნივთს (ergon)) შეიძლება გამოყენებულ იქნეს მხოლოდ მეტყველების და არა ენის მიმართ. წარმავალი მეტყველება მართლაც აქტია, ენერგიაა. ენა კი არის არა ნივთი (ergon), არამედ ამ აქტის უწყვეტი შესაძლებლობა²⁰².

პრალის სკოლის თანამედროვე წარმომადგენელთა კოლექტიურ წერილში ენა ნორმათა აბსტრაქტულ სისტემად ცხადდება, მეტყველება კი — ენის კონკრეტულ გამოვლენად.

აქ ვკითხულობთ: langue უნდა გავიგოთ, როგორც აბსტრაქტული სისტემა-ნორმა; იგი ურთიერთგაგებობების აუცილებელი პირობაა, მაგრამ მას არა აქვს დამოუკიდებელი ფორმა და შეიძლება გამოცნობილ იქნეს მხოლოდ კონკრეტულ გამოთქმებში²⁰³. მეტყველება, მეტყველების პროცესი შეიცავს არა მხოლოდ მეტყველების კონკრეტულ აქტებს, არამედ აგრეთვე მოსმენისა და დეკოდირების აქტებსაც²⁰⁴.

როგორც ვხედავთ, არც ერთი განხილული შეხედულება არ შეიცავს ისეთ მოსაზრებებს, რომლებიც უცხო იყო ტრუბეცკო-ისათვის. ოღონდ ამ ავტორებისაგან განსხვავებით ტრუბეცკო

²⁰² A. A r t y m o v y ž, On the Potentiality of Language («A Prague School Reader in Linguistics», Compiled by J. Vachek. 1966. გვ. 75—76. ჩეხურად გამოქვეყნდა 1935 წ.). ჰუმბოლდტის შეხედულებათა ანალიზის დროს ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ თვით ეს მკვლევარიც ენერგიად საკუთრივ მეტყველებას თვლიდა და არა ენას.

²⁰³ ე. ი. მეტყველების ნიმუშებში, კომენტარს აკეთებს ინგლისურად გამომცემელი ი. ვახეიკი.

²⁰⁴ Б. Г а в р а н е к, К. Г о р а л е к, В. С к а л и ч к а, П. Т р о с т. Что нового внесла структуральная лингвистика в историческое и сравнительно-историческое изучение славянских языков. Материалы к IV международному съезду славистов. ВЯ, 1958, № 2, гв. 42. ინგლისურად: A Prague School Reader in Linguistics, გვ. 466.

პრობლემას უფრო ფართოდ განიხილავდა, სხვადასხვა თვალსაზრისით.

განსხვავებული პოზიცია უკავია კორჟინეკს, რომლის მიხედვითაც, მიმართება ენასა და მეტყველებას შორის წარმოადგენს მიმართებას, ერთი მხრივ, მეცნიერულ ანალიზს, აბსტრაქციას, სინთეზს, კლასიფიკაციას, ე. ი. ფაქტების მეცნიერულ ინტერპრეტაციასა და, მეორე მხრივ, სინამდვილის გარკვეულ მოვლენებს შორის, რომლებიც ამ ანალიზის, აბსტრაქციის და ა. შ. ობიექტს შეადგენენ. გარკვეული სტრუქტურის მქონე ინდივიდუალური მეტყველების აქტები ქმნიან ენობრივ სინამდვილეს, რომელიც მეცნიერული ანალიზისა და აბსტრაქციის ობიექტს წარმოადგენს. ენა კი არის მეცნიერება ამ სინამდვილის შესახებ, ესაა თეორია, ფაქტების მეცნიერული ინტერპრეტაცია²⁰⁵.

კორჟინეკის თვალსაზრისი არ არის ტაპობრივი პრადის სკოლისათვის. მას სრულიად სხვა სიბრტყეში გადააქვს ენისა და მეტყველების ურთიერთობის პრობლემა. აქ ლაპარაკია არა ერთმანეთისაგან განსხვავებული ორი ობიექტის, არამედ ობიექტისა და მისი შემსწავლელი მეცნიერების შესახებ. კორჟინეკის ინტერპრეტაცია არსებითად ხსნის ენისა და მეტყველების დიქტომიას. აქ ერთი ობიექტი გვაქვს. ეს არის მეტყველება და არა ენა. როგორც შემდეგში ვნახავთ, ენისა და მეტყველების ურთიერთობის ასეთი ინტერპრეტაცია გვხვდება იმ მკვლევრებთან (მაგ., ამერიკელ დესკრიპტივისტებთან), რომლებიც პრინციპულად უარყოფენ სოციოლოგიის დიქტომიის რეალურობას.

მიუხედავად ცალკეულ საკითხთა გაგებაში აზრთა სხვადასხვაობისა, პრადის სკოლის წარმომადგენელთა საერთო დამახასიათებელი ნიშანია იმის აღიარება, რომ საჭიროა ენისა და მეტყველების მკაფიოდ გარჩევა ერთმანეთისაგან. თუმცა თეორიულად პრადელები ენასა და მეტყველებას დამოუკიდებელ ობიექტებად მიიჩნევენ, ისინი არ თიშავენ მათ ერთმანეთისაგან თავიანთი კვლევა-ძიების პრაქტიკაში. სოციოლოგისაგან განსხვავებით პრადის სკოლა არ ანიჭებს უპირატესობას ენას მეტყველებასთან შედარებით. იგი აუცილებლად მიიჩნევს მეტყველების აქტების შესწავლასაც. უფრო მეტი, ენობრივი კანონზომიერებები მეტყველების აქტებზე დაკვირვების შედეგად გამოჰყავს.

²⁰⁵ И. М. Коржинец, К вопросу о языке и речи. კრებულში «Пражский лингвистический кружок». Составление, редакция и предисловие И. А. Кондрашова. Москва, 1967 (წერილი პირველად გამოქვეყნდა ჯერმანულად 1926 წ. ГСЛР, ტ. 6). გვ. 317—320.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, სწორედ ასეთი მიდგომა არის და-
ნახასიათებელი ტრუბეცკოისათვის. ტრუბეცკოი კატეგორიულად
მოითხოვს ენისა და მეტყველების, როგორც ორი ავტონომიურა
ობიექტის, გარჩევას, მაგრამ საბოლოოდ ეს ობიექტები მას არა-
აქვს გათიშული ერთმანეთისაგან. ტრუბეცკოის აუცილებლად მი-
აჩნია, რომ ენათმეცნიერებამ შეისწავლოს არა მხოლოდ ენა, არა-
მედ მეტყველებაც. ფაქტობრივად ენა და მეტყველება ტრუბეც-
კოისათვის ერთიანი ენობრივი მოქმედების ორ მხარეს უფრო წარ-
მოადგენს, ვიდრე ორ სრულიად ავტონომიურ ობიექტს.

ანალოგიური ვითარება გვაქვს პრალის სკოლის სხვა წარმო-
მადგენლებთანაც. ამიტომ წერენ ტრნკა და სხვ. ავტორები: პრალის
სკოლა ძლევს დე სოსიურის მკვეთრ დიქტომიას „ენა/მეტყვე-
ლება“ (langue/parole). ენობრივ ფაქტებს, რომლებსაც სოსიუ-
რი განიხილავს, როგორც მეტყველებას (parole), პრალის სკოლა
მიიჩნევს გამოთქმებად, ე. ი. ენობრივ მასალად, რომელშიაც
ენათმეცნიერმა უნდა განსაზღვროს „ინტერსუბიექტური“ (ხასიათის
კანონები)²⁰⁶.

8.4. კოპენჰაგენის სკოლა

8.4.1. ვ. ბრენდალი. კოპენჰაგენის სკოლის ორი ფუძემდებ-
ლის — ვ. ბრენდალისა და ლ. იელმსლევის შეხედულებები ჩვენ-
თვის საინტერესო საკითხზე არ ემთხვევა ერთმანეთს. ამასთან
ჩვენ ხელთა გვაქვს ბრენდალის მხოლოდ პატარა სტატია „სტრუქ-
ტურული ლინგვისტიკა“²⁰⁷, რომელშიაც ენისა და მეტყველების
ურთიერთობა მეტად მოკლედაა განხილული, მაგრამ მაინც მიზან-
შეწონილად მიგვაჩნია ვ. ბრენდალის შეხედულებებზე შეჩერება.

ბრენდალი სტრუქტურული ენათმეცნიერების პრინციპებს გა-
ნიხილავს იმ ძირითად იდეებთან კავშირში, რომლებიც XX სა-

²⁰⁶ Б. Т р н к а и др., К дискуссии по вопросам структурализма, გვ. 50.
ამ წერილის ინგლისურ ვარიანტში კიდევ უფრო ნათლად არის გამოთქმული აზრი
ენისა და მეტყველების გათიშვის წინააღმდეგ: სოსიურის მკვეთრი დიქტომია
ენა — მეტყველება უკვე აღარ არის მიჩნეული პრალის სკოლის მიერ ლინგვისტური
კვლევის რეალისტურ საფუძვლად. ის, რასაც სოსიური აღწერს, როგორც «მეტყვე-
ლებას» (parole), განიხილება პრალელი ენათმეცნიერების მიერ, როგორც გამოთქმე-
ბი (ან გამოთქმათა ნაწილები), რომლებშიაც აღმოჩენილ უნდა იქნეს შინაგანი
სტრუქტურული კანონების კოდი. B. T r n k a and others, Prague Structural
Linguistics. «A Prague School Reader in Linguistics», გვ. 476.

²⁰⁷ В. Б р ё н д а л ь, Структуральная лингвистика. წიგნში: В. А.
Звегинцев, История языкознания XIX—XX веков, ч. II. ორიგინალი Linguis-
tique structurale გამოქვეყნდა 1939 წ. ჟურნალში «Acta linguistica».

უკუნიშნები გაჩნდა მეცნიერებაში. ერთ-ერთი ასეთი იდეა არის აუცილებლობა ერთგვარი ზოგადი ცნებისა, მხოლოდ ერთი შესაძლებელი ერთეულისა კონკრეტული შემთხვევებისათვის, ერთი და იმავე მოვლენის ყველა ცალკეული გამოვლენისათვის. ეს ერთეული უნდა გავიგოთ, როგორც ტიპი, მთლიანად იდეალური და დამოუკიდებელი მეცნიერის ცნობიერებისაგან²⁰⁸.

სწორედ ასეთია, ბრენდალის გაგებით, დე სოსიურის მიერ გამოყოფა ენის ცნებისა, რომელიც სრულიად განსხვავდება მეტყველების ცნებისაგან. ენა აქ არის ერთდროულად სახეობაც (როგორც ბიოლოგიაშია) და ინსტიტუტიც (როგორც სოციოლოგიაშია). ესაა წმინდა აბსტრაქტული არსი, უზენაესი ნორმა ინდივიდებისათვის, ერთობლიობა არსებითად მნიშვნელოვანი ტიპებისა, რომლებიც მეტყველების საშუალებით რეალიზდებიან უსასრულოდ მრავალფეროვნად²⁰⁹.

ენის (ან სინქრონიული შესწავლის გზით გაიგივებული ენის ერთეულის) დადგენისათვის შეიკრიბება ყველა ვარიანტი იმ ძირითად და აბსტრაქტულ ტიპთა მინიმალური რაოდენობის სახით, რომელთა რეალიზაციასაც წარმოადგენს ეს ვარიანტები. უკუგდებულისა ყველაფერი, რაც ამ თვალსაზრისით უმნიშვნელო ან არამყარი და წმინდა ინდივიდუალურია²¹⁰.

ენისა და მეტყველების განსხვავებასთან დაკავშირებით, აღნიშნავს ბრენდალი, ხშირად ისმის საკითხი ენობრივი ჩვევის (usage) ადგილის შესახებ. ეს ცნება, მისი აზრით, შეიძლება დავუშვათ, როგორც გარდამავალი ენასა და მეტყველებას შორის იმ პირობით, თუ ენობრივ ჩვევას გავიგებთ, როგორც რაღაც მეორეხარისხოვან ნორმას, რომელიც დაშვებულია ენის უმაღლესი და აბსტრაქტული სისტემის მიერ, მაგრამ ისე, რომ მას არ ჰქონდეს შესაძლებლობა ამ სისტემის მოსპობის ან მხოლოდ შეცვლისა²¹¹.

ვ. ბრენდალს სტრუქტურის (resp. სისტემის) ცნება ენისა და მეტყველების დაპირისპირებისაგან დამოუკიდებლად აქვს განხილული, თუმცა აშკარაა, რომ სტრუქტურაში ავტორი ენის მთლიანობას გულისხმობს. იგი წერს:

იმისათვის რომ შევადგინოთ სტრუქტურაში (ანუ ენობრივ

²⁰⁸ В. Б р е н д а л ь, Структуральная лингвистика, გვ. 96.

²⁰⁹ იქვე, გვ. 97.

²¹⁰ იქვე, გვ. 98.

²¹¹ იქვე, გვ. 99.

მთლიანობაში, რომლის იგივეობა და ერთეულები უკვე ცნობილია), უნდა დავადგინოთ გაიგივებულ და ერთეულებამდე დაყვანილ ელემენტებს შორის მუდმივი, აუცილებელი და, მაშასადამე, განმსაზღვრელი მიმართებები²¹².

ბრენდალს ფორმისა და სუბსტანციის ურთიერთობის საკითხიც აქვს დასმული, მაგრამ არა ენისა და მეტყველების დაპირისპირების განხილვისას, არამედ სტრუქტურაზე მსჯელობისას, როგორც სტრუქტურის ანუ სისტემის ორი მხარე.

ავტორის სიტყვით, სტრუქტურა აქ გაგებულია, როგორც დამოუკიდებელი ობიექტი, მაშასადამე, არა როგორც ნაწარმოები თავისი ელემენტებით, რომელთა აგრეგატს ან ჯამს ის არ წარმოადგენს. ამიტომ შესაძლებელ სისტემათა და მათ ფორმათა შესწავლა უნდა განვიხილოთ, როგორც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი საკმე. არ შეიძლება განვიხილოთ სისტემაში შემაჯალი ელემენტები, როგორც სტრუქტურულ მიმართებათაგან ან დაპირისპირებათაგან უბრალო ნაწარმოებნი. აქ მნიშვნელოვანია გავარჩიოთ სისტემის წმინდა ფორმალური თვისებები და მისი მატერია ანუ სუბსტანცია, რომელიც შეგუებულია მოცემულ სისტემასთან (რამდენადაც სუბსტანცია სისტემაში შედის), მაგრამ მიუხედავად ამისა მაინც შეფარდებით დამოუკიდებელი რჩება. ასევე, არანაკლებ მნიშვნელოვანია, ვიდრე ფორმალური სტრუქტურის შესწავლა, რეალური კატეგორიების, შინაარსის ან სისტემის საფუძვლის შესწავლა²¹³.

როგორც ვხედავთ, ბრენდალისათვის ენისა და მეტყველების დაპირისპირება ერთადერთი ნიშანს ემყარება: ენა არის ზოგადი, არსებითად მნიშვნელოვანი ტიპების ერთობლიობა, აბსტრაქტული არსი, უზენაესი ნორმა, რომლის რეალიზაციაც მრავალფეროვანი ვარიანტების სახით მეტყველებაში ხდება.

არც სტრუქტურის, არც ფორმისა და სუბსტანციის საკითხი არ არის შემოტანილი უშუალოდ ენისა და მეტყველების დაპირისპირებაში, მიუხედავად იმისა, რომ ავტორი ამ ცნებებს განიხილავს თავის შრომაში.

ბრენდალისათვის სტრუქტურალიზმის ძირითად ცნებას წარმოადგენს ენა (სინქრონიასთან და სტრუქტურასთან ერთად). მეტყველების საკითხი თითქოს საერთოდ მოხსნილია. მაგრამ თუ

²¹² В. Б р е н д а л ь, დასახ. ნაშრ., გვ. 98.

²¹³ იქვე. გვ. 100.

გავიხსენებთ ავტორის ზიტყვებს იმის შესახებ, რომ ერთფეროვნება ანუ ტიპები მრავალფეროვნებიდან ანუ ვარიანტებიდან უნდა გამოვიყვანოთ, რისთვისაც იგი გარკვეულ მნიშვნელობას ანიჭებს ცდასა და ინდუქციას²¹⁴, უნდა დავასკვნათ, რომ რეალიზაცია ანუ მეტყველება ფაქტობრივად და პრინციპულად საბოლოოდ მაინც არ არის გამოირიცხული ბრენდალის მიერ. სხვაგვარი ვითარება გვაქვს ლ. იელმსლევთან.

3.4.2. ლ. იელმსლევი. ლ. იელმსლევი „სპეციალურ წერილში „ენა და მეტყველება“²¹⁵ განიხილავს ჩვენთვის საინტერესო საკითხს. იგი სოსიურის მოძღვრების არსს სწორედ ენისა და მეტყველების გარჩევაში ხედავს. სოსიურმა არსებითად აღმოაჩინა ენა, როგორც ასეთი და დამატყცა, რომ მისი დროის ენათმეცნიერება შეისწავლიდა არა ენას, არამედ მეტყველებას, რითაც გვერდს უვლიდა „თავის ერთადერთ ჰემზარიტ ობიექტს“, — წერს იელმსლევი²¹⁶.

იელმსლევს მიაჩნია, რომ ტერმინები „ენა“ და „მეტყველება“ სოსიურთან რამდენიმე ინტერპრეტაციის შესაძლებლობას იძლევა. იგი განიხილავს ამ შესაძლებლობებს, რომ საბოლოოდ გვიჩვენოს თავისი დამოკიდებულება სოსიურის კონცეფციის მიმართ და დააფუძნოს თავისი საკუთარი თვალსაზრისი.

ავტორის სიტყვით, სოსიურის შრომის მიხედვით ენა შეიძლება განვიხილოთ:

ა) როგორც წმინდა ფორმა, რომელიც განისაზღვრება სოციალური განხორციელებისაგან და მატერიალური მანიფესტაციისაგან დამოუკიდებლად.

ბ) როგორც მატერიალური ფორმა, რომელიც განისაზღვრება მოცემულ სოციალურ რეალობაში, მაგრამ მანიფესტაციის დეტალებისაგან დამოუკიდებლად.

გ) როგორც იმ ჩვევათა ერთობლიობა, რომლებიც მიღებულია მოცემულ სოციალურ კოლექტივში და განისაზღვრება მანიფესტაციის ფაქტებით, რომლებზე დაკვირვებაც შესაძლებელია.

იელმსლევი მოითხოვს ამ სამი მიდგომის მკაცრ გარჩევას და უწოდებს:

ა) სქემას — ენას როგორც წმინდა ფორმას.

²¹⁴ В. Б р е н д а л ь, დასახ. ნაშრ., გვ. 100.

²¹⁵ Л. Е л ь м с л е в, Язык и речь. წიგნში: В. А. Звегинцев, История языкознания..., ч. II, გვ. 111—120. ორიგინალი *Langue at parole* გამოქვეყნდა ჟურნალში «Cahiers Ferdinand de Saussure», II, 1942.

²¹⁶ Л. Е л ь м с л е в, Язык и речь, გვ. 111.

ბ) ნორმას — ენას როგორც მატერიალურ ფორმას.

გ) უზუსს — ენას როგორც ჩვევათა ერთობლიობას²¹⁷.

თავისი შეხედულების საილუსტრაციოდ ავტორი განიხილავს ფრანგულ *r*-ს სამივე მიდგომით:

ა) ფრანგული *r* შეიძლება განვიხილოთ: 1) როგორც თანხმოვანი. ხოლო თანხმოვანთა კატეგორია განისაზღვრება, როგორც ხმოვანთა კატეგორიის განმსაზღვრელი (Детерминирующая), 2) როგორც იმ თანხმოვანთა ქვეკლასში შემავალი, რომლებიც გვხვდებიან როგორც საწყის, ისე ბოლო პოზიციაში, 3) როგორც იმ თანხმოვანთა ქვეკლასში შემავალი, რომლებიც ყოველთვის ემეზობლებიან ხმოვნებს. 4) როგორც უნარის მქონე — იყოს კომუტაციის მიმართებაში სხვა ელემენტებთან, რომლებიც იმავე კატეგორიებს ეკუთვნიან, რომელსაც *r* მიეკუთვნება (მაგ., *l*-სთან)²¹⁸.

ფრანგული *r*-ს ასეთი განსაზღვრება, გვეუბნება იელმსლევი, შესაძლებლობას გვაძლევს გამოვაგლინოთ მისი როლი ენის შინაგან მექანიზმში, რომელიც განიხილება, როგორც *ლ ქ ე მ ა*, ე. ი. სინტაგმატურ და პარადიგმატულ მიმართებათა ბადეში. *R* უპირისპირდება იმავე კატეგორიის სხვა ელემენტებს ფუნქციურად (ლოგიურ-მათემატიკური კავებით — თ. შ.) — კომუტაციის წყალობით. *R* განსხვავდება სხვა ელემენტებისაგან არა თავისი საკუთარი კონკრეტული თვისებებით და თავისებურებებით, არამედ მხოლოდ იმ ფაქტის წყალობით, რომ ის არ ირევა სხვა ელემენტებში²¹⁹.

ეს არის წმინდა ოპოზიციური, რელაციური და ნეგაციური განსაზღვრება, რომელიც არ მიაწერს *r*-ს არავითარ პოზიტიურ თვისებებს. იგი მიუთითებს, რომ ესაა ელემენტი, რომელსაც აქვს უნარი რეალიზაციისა, მაგრამ არაფერს არ გვეუბნება მისი რეალიზაციის ანუ მანიფესტაციის შესახებ. ასეთი განსაზღვრებისათვის სულ ერთია, როგორ განხორციელდება ეს ელემენტი ფონემის სახით, ანბანის ასოთი, შორხეს ანბანით, ქესტით თუ სიგნალით²²⁰.

სწორედ ამგვარად განსაზღვრული ყველა აუცილებელი ელემენტის ერთობლიობა, იელმსლევის აზრით, გვაძლევს ფრანგულ ენას, როგორც სქემას. ამ თვალსაზრისით ფრანგული ენა ყო-

²¹⁷ Л. Ельмслев. Язык и речь, гл. 113.

²¹⁸ იქვე, გვ. 113—114.

²¹⁹ იქვე, გვ. 114.

²²⁰ იქვე.

ველთვის თავისი თავის იდენტური რჩება, ელემენტთა მანიფესტაციისაგან დამოუკიდებლად. ვინც არ უნდა სარგებლობდეს ფრანგული ენით — ყრუ-მუნჯები ქესტების საშუალებით, მეზღვაურები — დროშების საშუალებით, ტელეგრაფისტი — მორზეს ანბანის საშუალებით თუ ადამიანები ჩვეულებრივი მეტყველების საშუალებით, — ამ თვალსაზრისით, ეს ენა თავისი თავის იგივეობრივი რჩება. მთლიანადაც რომ შეიცვალოს ფრანგული წარმოთქმა, მაინც ფრანგული ენა, განხილული როგორც სქემა, არ შეიცვლებოდა, თუ შენარჩუნებული იქნებოდა განსხვავებები და მსგავსებები, რომლებიც მის ელემენტებს განსაზღვრავენ²²¹.

ბ) ფრანგ. *რ* შეიძლება აგრეთვე განვსაზღვროთ, როგორც ვიბრანტი, რომელსაც აქვს ფაქულტატიური ვარიანტი უკანა არტიკულაციის ნაპრალოვანი ბგერის სახით (*რ* *roulé* და *რ* *grassayé*).

ასეთი განსაზღვრება შეესაბამება ფრანგულ ენას, როგორც ნორმას. აქ *რ* წმინდა ნეგაციური ნიშნებით კი არ განსხვავდება სხვა ელემენტებისაგან, არამედ იგი განისაზღვრება როგორც ოპოზიციური და რელაციური არსი, მაგრამ ისეთი, რომელსაც უკვე აქვს პოზიტიური თვისებებიც: *რ* როგორც ვიბრანტი უპირისპირდება არავიბრანტს, *რ* (*grassayé*) როგორც ნაპრალოვანი ბგერა უპირისპირდება ხშულებს და, ბოლოს, *რ* როგორც უკანა არტიკულაციის ბგერა უპირისპირდება წინა არტიკულაციის ბგერებს. მოცემული განსაზღვრება, ავტორის სიტყვით, ვარაუდობს გარკვეულ ბგერითს მანიფესტაციას, რომელიც აუცილებლად უკავშირდება მეტყველების ორგანოებს. მაგრამ ელემენტის პოზიტიური თვისებები ამ განსაზღვრებაში დაყვანილია დიფერენციალურ მინიმუმამდე. მაგ., არაფერია თქმული არტიკულაციის კონკრეტულ წერტილზე²²².

ფრანგული ენა რომ შეცვლილიყო ამ განსაზღვრებით მოცემულ ფარგლებში, ფრანგული ენა როგორც ნორმა არ შეიცვლებოდა.

ტერმინი «ენის» ასეთი გაგებისას, იელმსლევის სიტყვით, იმდენი ფრანგული ენა აღმოჩნდებოდა, რამდენიც არსებობს განსხვავებულ მანიფესტაცია: ზეპირი ფრანგული, წერილობითი ფრანგული ლათინური ანბანით, ფრანგული მორზეს ანბანით და ა. შ.²²³

²²¹ Л. Е л ъ м с л е в, დასახ. ნაშრ., გვ. 114.

²²² იქვე, გვ. 114—115.

²²³ იქვე.

გ) ფრანგული რ შეიძლება განისაზღვროს, როგორც ალვეოლარული მთრთოლი ნარნარა ვიბრანტი ან როგორც ნაპრალოვანი უვეულარული ნარნარა.

ეს განსაზღვრება შეესაბამება ენას, როგორც უზუსს. იგი შეიცავს რ-ს ყველა პოზიტიურ თვისებებს ჩვეულებრივ ფრანგულ წარმოთქმაში. ის არც ოპოზიციურია, არც რელაციური, არც ნეგაციური, არამედ უბრალოდ ჩამოთვლის ყველა დადებითს თვისებებს, რომლებიც ამ უზუსს ახასიათებს. თუ ენაში ადგილი აქვს ვარირებას აქ მითითებულ ფარგლებში, მაშინ ენა, განხილული, როგორც უზუსი, იმავე ენად რჩება. მეორე მხრივ, მოცემული განსაზღვრების ყოველგვარი ცვლილება ენის შეცვლას იწვევს. ფრანგული ენა სხვა ენად იქცეოდა, რა რომ რეტროფლექსიურ ფარინგალურ სისინად გადაქცეულიყო²²⁴.

«ენის» სამი ზემომოყვანილი გაგებიდან, იელმსლევის აზრით, პირველი გაგება, ე. ი. ენის მიჩნევა სქემად, ყველაზე მეტად უახლოვდება ამ სიტყვის ჩვეულებრივ ხმარებას, ვინაიდან ჩვეულებრივ ცხოვრებაში სალაპარაკო ფრანგული, ტელეგრაფის კოდის სახით მოცემული ფრანგული და ყრუ-მუნჯთა ანბანით გადმოცემული ფრანგული ერთსა და იმავე ენად ითვლება. ამიტომ ავტორი თვითონაც ამ გაგებას მიიჩნევს ძირითადად²²⁵.

თვით სოსიურისთვისაც ეს გაგება უნდა ყოფილიყო ძირითადიო, — ვარაუდობს ის. რადგანაც მხოლოდ ასეთი გაგება გვაძლევს შესაძლებლობას ჩამოვაშოროთ ენას ყოველგვარი მატერიალური (ე. ი. ბგერითი) ხასიათი და გამოვყოთ არსებითი მეორეხარისხოვნისაგან. მხოლოდ ასეთი გაგება ამართლებს ცნობილ შედარებას ჰადრაკთან, სადაც ფიგურათა მატერიალურ განხორციელებას არა აქვს არავითარი მნიშვნელობა, რამდენადაც ყველაფერი განისაზღვრება ფიგურათა რაოდენობითა და მათი ერთმანეთის მიმართ განლაგებით. ბოლოს, ეს გაგება უდევს საფუძვლად სოსიურის ძირითად თეზისს: ენა არის ფორმა და არა სუბსტანცია²²⁶.

იელმსლევი იმასაც აღნიშნავს, რომ სქემის იდეა თუმცა სკარბობს ენის სოსიურისეულ გაგებაში, მაგრამ არ არის ერთადერთი გაგება. კერძოდ, „კურსის“ რამდენიმე ადგილას ლაპარაკია „აკუსტიკური სახის“ შესახებ, რაც წარმოადგენს მატე-

²²⁴ Л. Е л ь м с л е в, დასახ. ნაშრ., გვ. 115.

²²⁵ იქვე.

²²⁶ იქვე, გვ. 115—116.

რიალური ფაქტის ფსიქიკურ ასახვას. აქ ენა უკავშირდება ბგერითს მატერიალს და განიხილება, როგორც ნორმა²²⁷. სხვა ადგილებში ლაპარაკია, რომ ენა არის ენობრივ ჩვევათა ერთობლიობა. აქ სიტყვა „ენა“ გაიგება, როგორც უზუსი²²⁸.

ერთადერთი განსაზღვრება, რომელიც ყველგან გამოდგება, იელმსლევის აზრით, ესაა გაგება ენისა, როგორც ნიშანთა სისტემისა²²⁹.

სქემის, ნორმისა და უზუსის განსხვავებაზე ამყარებს იელმსლევი ენისა და მეტყველების ურთიერთობას, ვინაიდან, მისი აზრით, ენა-სქემა, ენა-ნორმა და ენა-უზუსი სხვადასხვაგვარად იქცევიან მეტყველების მიმართ, რომელიც წარმოადგენს ინდივიდუალურ აქტს²³⁰.

ავტორი ჯერ ადგენს ლოგიკურ-მათემატიკურ მიმართებებს დასახელებულ სამ მოვლენასა და მეტყველებას შორის:

1) ნორმა ახდენს უზუსისა და მეტყველების აქტის დეტერმინაციას (ე. ი. ვარაუდობს მათ) და არა — პირუკუ. იელმსლევი მიუთითებს ა. სეშეზე, რომელმაც უჩვენაო, რომ მეტყველების აქტი და უზუსი ლოგიკურად და პრაქტიკულად წინ უსწრებენ ნორმას; ნორმა წარმოიშვება უზუსისა და მეტყველების აქტისაგან და არა — პირუკუ²³¹.

2) უზუსისა და მეტყველების აქტს შორის ადგილი აქვს ინტერდუპენდენციას: თითოეული მათგანი უეჭველად ვარაუდობს მეორის არსებობას. იქ, სადაც სოპიური ლაპარაკობს ენისა და მეტყველების ურთიერთდამოკიდებულებაზე, მას მხედველობაში აქვს „ენობრივი ჩვევები“²³².

3) სქემა დეტერმინირებულია (ე. ი. ივარაუდება — თ. შ.) მეტყველების აქტის, უზუსისა და ნორმის მიერ. მაგრამ არა პირუკუ. ამის გასაგებად იელმსლევს საჭიროდ მიიჩნია მიმართოს სოპიურის ღირებულებათა თეორიას, რომელსაც უკავშირდება ენისა როგორც სქემის კონცეფცია²³³.

ფორმა წარმოადგენს მნიშვნელობას (ღირებულებას, valeur) და კონსტანტას, მუდმივს, ხოლო ცვლადები მოცემულია სუბს-

²²⁷ Л. Е л ь м с л е в, დასახ. ნაშრ., გვ. 115.

²²⁸ იქვე.

²²⁹ იქვე, გვ. 116.

²³⁰ იქვე.

²³¹ იქვე, გვ. 116—117.

²³² იქვე, გვ. 117.

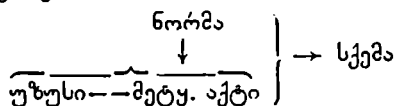
²³³ იქვე.

ტანციაში; ამ სუბსტანციურ ცვლადებს შეიძლება მიეწეროს სხვადასხვა მნიშვნელობები გარემოებათა მიხედვით²³⁴.

ენა-სქემა საბოლოო ანგარიშით თამაშია და მეტი არაფერიო, — დასძენს ავტორი²³⁵.

მისი აზრით, ბგერა და მნიშვნელობა შეპირობებული არიან წმინდა ფორმით და არა — პირუკუ. აქ, ისევე როგორც ყველგან, ცვლადი განსაზღვრავს მუდმივს და არა — პირუკუ. ნებისმიერ სემიოლოგიურ სისტემაში სქემა წარმოადგენს მუდმივს, ე. ი. დეტერმინირებულ წევრს; სქემის მიმართ ნორმა, უზუსი და მეტყველების აქტი ცვლადებია, ე. ი. განმსაზღვრელი წევრები.

ზემოგანხილულ განსაზღვრებათა შესაბამისად ავტორი შემდეგ ცხრილს გვთავაზობს²³⁶.

იელმსლევის აზრით, სქემა, ნორმა, უზუსი და მეტყველების აქტი არ იმყოფებიან ერთ სიბრტყეზე. სოსიური მთავარ საზღვარს ავლებს ენასა და მეტყველებას შორის. სოსიურის მიხედვით, მეტყველება განსხვავდება ენისაგან სამი თვისებით: 1. მეტყველება რეალიზაციაა და არა ინსტიტუტი (установление); 2) მეტყველება ინდივიდუალურია და არა სოციალური; 3) მეტყველება თავისუფალია და არა ფიქსირებული. ეს სამი თვისება ურთიერთდამოკიდებულიაო, — გვეუბნება იელმსლევი²³⁷.

მას მეტყველების ცნება ისევე რთულად მიაჩნია, როგორც ენის ცნება. მეტყველების გასაანალიზებლად იელმსლევმა მეტყველების განსაზღვრებიდან ამოიღო ორი (2 და 3) ნიშანი და დატოვა ერთი — მეტყველება როგორც რეალიზაცია.

მაშინ სქემა აღმოჩნდება ინსტიტუტი, ხოლო ყველაფერი დანარჩენი — რეალიზაციაო, — აღნიშნავს ის²³⁸.

²³⁴ Л. Е л ь м с л е в, დასახ. ნაშრ., გვ. 117. ხაზი ავტორისაა — თ. შ.

²³⁵ იქვე, გვ. 118.

²³⁶ იქვე, სადაც — აღნიშნავს ინტერდუპენდენციას, ე. ი. ისეთ დამოკიდებულებას, როცა ორი წევრიდან თითოეული უეჭველად ვარაუდობს მეორის არსებობას (გვ. 112), ხოლო — დეტერმინაციას, როდესაც ერთი (განმსაზღვრელი) უეჭველად ვარაუდობს მეორის (განსაზღვრელის) არსებობას, მაგრამ არა პირუკუ (გვ. 112). მუდმივი — მუდმივი, ცვლადი — მუდმივი, მუდმივი — ცვლადი (გვ. 118).

²³⁷ იქვე.

²³⁸ იქვე. გვ. 119.

იელმსლევს სქემის რეალიზაციის, ე. ი. მეტყველების შემსწავლელი მეცნიერების ამოცანებს ჰოსიურის სიტყვებით აფორმულებს: 1) აღწეროს კომბინაციები, რომელთა საშუალებითაც მოლაპარაკებები იყენებენ სქემის კოდს; 2) აღწეროს ფსიქო-ფიზიკური მექანიზმი, რომელიც იძლევა შესაძლებლობას განხორციელდეს ეს კომბინაციები²³⁹.

იელმსლევს ზოგადსემიოლოგიური თვალსაზრისით გამართლებულად მიაჩნია ის, რომ სოსიურმა ფსიქო-ფიზიკური მექანიზმი მეტყველებას მიაკუთვნა, ხოლო „ფონოლოგია“ განსაზღვრა, როგორც მეტყველებასთან დაკავშირებული დისციპლინა. სწორედ აქ გადის ძირითადი საზღვარი წმინდა ფორმასა და სუბსტანციას შორის, აზრითა და მატერიალურს შორისო, — წერს იელმსლევი და დასძენს: ინსტიტუტის თეორია — ესაა სქემის თეორია, ხოლო რეალიზაციის თეორია შეიცავს სუბსტანციის მთელ თეორიას და ობიექტად აქვს ნორმა, უზუსტი და მეტყველების აქტი. ნორმა, უზუსტი და მეტყველების აქტი მჭიდროდ არიან დაკავშირებული ერთმანეთთან და შეადგენენ ერთ ობიექტს; უზუსტს, რომლის მიმართ ნორმა წარმოადგენს აბსტრაქციას, ხოლო მეტყველების აქტი — კონკრეტიზაციას. სწორედ უზუსტი გვევლინება რეალიზაციის თეორიის ქეშმარიტ ობიექტად; ნორმა — ესაა ხელოვნური წარმონაქმნი, ხოლო მეტყველების აქტი — წარმავალი ფაქტი²⁴⁰.

სქემის რეალიზაცია, იელმსლევს აზრით, უეჭველად წარმოადგენს უზუსტს: კოლექტიურს ან ინდივიდუალურს. ჩვენ არ ვიცით, როგორ შეიძლება ამ თვალსაზრისით შევინარჩუნოთ და ცალკე ვიკვლიოთ სოციალურსა და ინდივიდუალურს შორის განსხვავებაო, — შენიშნავს იგი. მეტყველება მთლიანად შეიძლება განხილული იქნეს, როგორც ენის ფაქტი, მეტყველების აქტი, — როგორც ინდივიდუალური უზუსტის ფაქტი, ხოლო ინდივიდუალური უზუსტი, როგორც კოლექტიური უზუსტის ფაქტი²⁴¹.

იელმსლევი ითვალისწინებს იმ შენიშვნას, რომელიც ასეთმა მიდგომამ შეიძლება გამოიწვიოს. კერძოდ, რომ ასეთი მიდგომისას იჩქმალება აქტის თავისუფალი და ნებისმიერი ხასიათი და აგრეთვე მისი შემოქმედებითი როლი. ამ შესაძლო შენიშვნას იგი შემდეგ პასუხს აძლევს: უზუსტი არის მრავალი შესაძლებლობა, რომლებისგანაც მეტყველების აქტის მომენტში ხდება თავისუფა-

²³⁹ Л. Е л ь м с л е в, დასახ. ნაშრ., გვ.119.

²⁴⁰ იქვე.

²⁴¹ იქვე.

ლი შერჩევა. უზუსის აღწერისას ყოველთვის უნდა იქნეს გათვალისწინებული საზღვრები, რომლებშიაც დასაშვებია მერყეობა და გადახრები; თუ ეს საზღვრები ზუსტადაა ფიქსირებული, მაშინ მეტყველების აქტებში მათგან გასვლას ადგილი არ ექნება. ამგვარად, განსაზღვრებიდან გამომდინარეობს, რომ მეტყველების აქტში არაფერი შეიძლება იყოს ისეთი, რაც არ იყო გათვალისწინებული უზუსით²⁴².

ნორმა იელმსლევს ფიქციად მიაჩნია. უზუსი მეტყველების აქტთან ერთად და სქემა ასახავენ რეალობას, ნორმა კი წარმოადგენს აბსტრაქციას, რომელიც ხელოვნურადაა მიღებული უზუსიდან. შეატყობ, რომ ვილაპარაკოთ, მას მივყავართ ზედმეტ გართულებებამდე და მის გარეშე იოლად შეიძლება წასვლა, — წერს იელმსლევი. მისი სიტყვით, ნორმა ნიშნავს ცნებათა შენაცვლებას იმ ფაქტებისადმი, რომლებიც უზუსში შეიმჩნევა²⁴³.

საბოლოოდ, იელმსლევი ასკვნის, რომ ფასეული და ახალი ენის სოსიურისეულ განსაზღვრებაში არის სქემა. განსხვავება სქემასა და უზუსს შორის მას ძირითად სემიოლოგიურ დაყოფად მიაჩნია. ამასთან, მისი აზრით, ამ დაყოფას შეეძლო შეეცვალა ენისა და მეტყველების დაპირისპირება, რომელიც წარმოადგენს მხოლოდ პირველ შიახლოებას, ისტორიულად ძალიან მნიშვნელოვანს, მაგრამ თეორიულად ჯერ კიდევ არასრულყოფილს²⁴⁴.

იელმსლევს არც ერთ სხვა შრომაში ასე დეტალურად არ განუხილავს ენისა და მეტყველების ურთიერთობის საკითხი. „ენის თეორიის პროლეგომენებში“ იელმსლევი ახორციელებს თავის იდეას და ენისა და მეტყველების დაპირისპირების ნაცვლად ლაპარაკობს ენობრივი სქემისა და ენობრივი უზუსის შესახებ²⁴⁵. ენობრივ სქემას ის უწოდებს ენობრივ იერარქიას, ხოლო ნაწარმოებ არაენობრივ იერარქიებს, რომლებიც ექვემდებარებიან ენობრივ სქემას, — ენობრივ უზუსს. ენობრივი უზუსი ახდენს ენობრივი სქემის მანიფესტაციას²⁴⁶. ცხადია, არაენობრივ იერარქიებში ავტორს ესმის ბგერები და მნიშვნელობები, რომლებსაც ის ლუბსტანციებად მიიჩნევს.

იელმსლევის მთელი ყურადღება მიმართულია სოსიურის დე-

²⁴² Л. Е л ь м с л е в, დასახ. ნაშრ., გვ. 119.

²⁴³ იქვე, გვ. 119—120.

²⁴⁴ იქვე, გვ. 120.

²⁴⁵ Л. Е л ь м с л е в, Прологомены к теории языка. «Новое в лингвистике», I, § 15, გვ. 333 და შემდ., გვ. 337—338.

²⁴⁶ იქვე, გვ. 337—338.

ბულებისაკენ, რომ ენა ფორმაა და არა სუბსტანცია. თავის მთავარ ამოცანად იგი მიიჩნევს შეისწავლოს ენა როგორც წმინდა ფორმა ანუ სქემა პრაქტიკული რეალიზაციისაგან დამოუკიდებლად²⁴⁷. ამიტომ საკითხი ენისა და მეტყველების (resp. უბუხისა) განმასხვავებელ ნიშანთა და ურთიერთობის შესახებ კარგავს აქტუალობას. იელმსლევისათვის მთავარია ჩამოაცილოს ენას სუბსტანცია²⁴⁸.

ენის შესწავლა როგორც წმინდა ფორმისა, იელმსლევის მიხედვით, მოასწავებს ღირებულების მქონე ერთეულებს შორის მიმართებათა დადგენას. ასეთი დადგენა არ შეიცავს არავითარ გამოთქმებს თვით ამ ერთეულთა ბუნების, არსის ან სუბსტანციის შესახებ. ის უნდა დაეთმოს ფონეტიკურ და სემანტიკურ მეცნიერებებს, რომლებიც თავიანთი მხრივ ვარაუდობენ ენობრივი სქემის სტრუქტურულ ანალიზს.

რომ არ დარჩეს შთაბეჭდილება, თითქოს ფონეტიკა და სემანტიკა სუბსტანციებს სწავლობენ, ავტორი იქვე შენიშნავს, რომ ეს დისციპლინებიც იმავე გზით უნდა წავიდნენ, მათაც უნდა მოგვეცნოს სტრუქტურული მტკიცებები, ე. ი. შეისწავლონ მიმართებები ფორმალური და არა სუბსტანციური განსაზღვრების გზით²⁴⁹.

ამგვარად, ცვეუბნება იელმსლევი, ლინგვისტიკა აღწერს ენობრივ მიმართებათა სქემას, არ აქცევს რა ყურადღებას იმას, თუ რას წარმოადგენენ თვით ელემენტები, რომლებიც შედიან ამ მიმართებებში, მაშინ როდესაც ფონეტიკა და სემანტიკა მიისწრაფვიან გამოთქვან რამე თვით იმ ელემენტთა არსის შესახებ, რომლებიც შედიან მიმართებებში, მაგრამ ისევ ელემენტთა ნაწილებს ან ელემენტების ნაწილთა ნაწილებს შორის მიმართებათა განსაზღვრის საშუალებით. ეს მოასწავებდა, ლოგიკურად რომ გამოგვეთქვა, იმას, რომ ლინგვისტიკა წარმოადგენს პირველი ხარისხის მეტაენას, ხოლო ფონეტიკა და სემანტიკა — მეორე ხარისხის მეტაენას²⁵⁰.

ამ გამოწინააღმდეგების მიხედვით მთლად ნათელი არ არის, რჩებიან თუ არა ფონეტიკა და სემანტიკა, რომელთაც ასე თუ ისე, მაინც სუბსტანციებთან აქვთ საქმე, გლოსემატიკის სფეროში²⁵¹.

²⁴⁷ Л. Е л ь м с л е в, Метод структурного анализа в лингвистике. წიგნში: В. А. Звегинцев, История языкознания XIX—XX веков, გვ. 107.

²⁴⁸ იქვე, გვ. 106.

²⁴⁹ იქვე, გვ. 108.

²⁵⁰ იქვე, გვ. 106.

²⁵¹ ემყარება რა ლოგისტიკას, იელმსლევი თვლის, რომ ფიზიკური თეორია საერთოდ არასოდეს არ გამოთქვამს რამეს სუბსტანციის ანუ მატერიის შესახებ, თუ არ კრიტიკული ხასიათის დებულებას (იქვე, გვ. 108).

სავსებით გარკვეულ პასუხს იძლევა ამ კითხვაზე იელმსლევნი „პროლეგომენებში“, სადაც ის წერს:

ორი ენობრივი მხარის (გამოხატულებისა და შინაარსის) მასალის აღწერა ძირითადად ეკუთვნის ორი მეცნიერების სფეროს: ნაწილობრივ ფიზიკისას და ნაწილობრივ ფსიქოლოგიისას. ორივე მხარის სუბსტანცია შეიძლება განხილულ იქნეს ნაწილობრივ როგორც ფიზიკური მოვლენა (ბგერები — გამოხატულების სიბრტყეში, საგნები — შინაარსის სიბრტყეში) და ნაწილობრივ როგორც ამ მოვლენათა ასახვა მოლაპარაკის ცნობიერებაში. მაშაადამე, ორივე მხარისათვის აუცილებელია მასალის ფიზიკური და ფენომენოლოგიური აღწერა.

ენათმეცნიერებამ თავის მთავარ ამოცანად უნდა დაიბახოს ააგოს გამოხატულების შეახებ მეცნიერება და შინაარსის შესახებ მეცნიერება შინაგანი და ფუნქციონალური საფუძვლის მიხედვით; მან უნდა ააგოს მეცნიერება გამოხატულების შესახებ ფონეტიკური ან ფენომენოლოგიური წანამძღვრებისადმი მიმართვის გარეშე და მეცნიერება შინაარსის შესახებ ონტოლოგიური ან ფენომენოლოგიური წანამძღვრებისადმი მიმართვის გარეშე (მაგრამ, რა თქმა უნდა, არ უნდა აუაროს გვერდი ეპისტემოლოგიურ წანამძღვრებს, რომლებიც ნებისმიერი მეცნიერების საფუძველია). ასეთ ენათმეცნიერებაში ტრადიციულისაგან განსხვავებით გამოხატულების მეცნიერების სახით არ შევა ფონეტიკა, ხოლო შინაარსის მეცნიერების სახით არ შევა სემანტიკა. ასეთი მეცნიერება იქნებოდა ენის ალგებრა, რომელიც მოქმედებას აწარმოებს უსახელო არსებზე, ე. ი. ნებისმიერად სახელდებულ არსებზე ბუნებრივი აღნიშვნების გარეშე (სხვაგვარად, ისეთი აღნიშვნების გარეშე, რომლებიც მოტივირებულია სუბსტანციასთან მიმართებით)²⁵². თავისი წარმოშობის დღიდან წინამდებარე ლინგვისტური თეორია ამ იდეებით იყო შთაგონებული: ეს მიისწრაფვოდა იქითკენ, რომ შეექმნა ენის ალგებრის ასეთი იმანენტური თეორია, — დასძენს იელმსლევნი²⁵³.

3.4.8. ლ. იელმსლევის შეხედულებათა ანალიზი. იელმსლევის შეხედულებათა ანალიზი დავიწყოთ მის მიერ მოცემული სამი ცნებით. ესენია: ენა-სქემა, ენა-ნორმა და ენა-უზუსი. ავტორის მიხედვით, ეს ცნებები შეესაბამებიან ენის სხვადასხვაგვარ გაგებას სოსიურის კონცეფციაში. იგი მათ განიხილავს იმ მიზნით, რომ

²⁵² Л. Е л м с л е в, Прологмены. . . , გვ. 335—336.

²⁵³ იქვე, გვ. 336.

საბოლოოდ გვიჩვენოს თავისი დამოკიდებულება მათ მიმართ. ვინაიდან აქ ერთი ობიექტის სხვადასხვაგვარ ინტერპრეტაციასთან გვაქვს საქმე, მოსალოდნელი იყო, რომ იელმსლვეი უკუაგდება და ორს და დატოვებდა ერთ-ერთს, სახელდობრ, იმას, რომელიც მისი თვალსაზრისით მიაღებია. მაგრამ ასე არ მოხდა. ავტორი არა მხოლოდ განსაზღვრავს დასახელებულ ცნებებს, არამედ არკვევს მათ შორის მიმართებებს (დეტერმინაციას, ინტერდეტერმინაციას), მათ შეფასებას კი არ იძლევა. იქნება შთაბეჭდილება, თითქოს ეს ცნებები, იელმსლვეის მიხედვით, ერთმანეთის გამომრიცხველი კი არ იყვნენ, არამედ ავსებდნენ ერთმანეთს და სამივეს გათვალისწინება აუცილებელი იყოს ენის რაობის გაგებისათვის. ამ შთაბეჭდილებას ისიც აძლიერებს, რომ მის მიერ წარმოდგენილ დიაგრამაში სამივე ცნება შემოდის მეტყველების აქტთან ერთად. ფაქტობრივად, რომ ეს არის იელმსლვეის მოძღვრებისათვის საჭირო ცნებები და მაშინ მასთან ბინარული (ენა — მეტყველება) დაპირისპირება კი არ გვექონია, არამედ ოთხწევროვანი (ენა-სქემა — ენა-ნორმა — ენა-უზუსტი — მეტყველების აქტი)²⁵⁴.

ნამდვილად კი, ვფიქრობთ, ეს ასე არ არის. საბოლოოდ იელმსლვეი მაინც გამოყოფს მისთვის ძირითად ორ ცნებას (ამაზე ქვემოთ). მაგრამ არ არის ნათელი, რა გამართლება აქვს დასახელებულ დიაგრამას და ენის იმ ცნებათა შორის მიმართებათა ძიებას, რომლებიც ავტორის თვალსაზრისით არარელევანტურია?

ეჭვს არ იწვევს ის, რომ იელმსლვეის კონცეფციას ენის სამი ცნებიდან მხოლოდ ენა-სქემა შეესაბამება. ავტორი თავის შრომებში სისტემატურად განაზღვრავს, რომ გლოსემატიკის ობიექტია ენა, როგორც რეალიზაციისაგან დამოუკიდებელი წმინდა ფორმა, ე. ი. ენა-სქემა. მაგრამ ასევე გარკვევით არ უარყოფს იგი ენა-ნორმასა და ენა-უზუსტს, მაშინ როდესაც ორივე ეს ცნება რეალიზაციასთან არის დაკავშირებული და სუბსტანციებს შეიცავს.

მაინც, რას წარმოადგენს ენა-ნორმა? იგი, ავტორის განმარტების თანახმად, წარმოადგენს მატერიალურ ფორმას, ე. ი. მას

---

²⁵⁴ სწორედ ამგვარად ესმის იელმსლვეის თვალსაზრისი ე. მურატს. გლოსემატიკისადმი მიძღვნილ ნარკვევში იგი წერს: ნაცვლად დაყოფისა ენა/მეტყველება იელმსლვეი გეთავაზობს ენის ოთხწევროვან დაყოფას — სქემა / ნორმა / ხმარება, აქტი (В. П. Мурат, Глоссематическая теория. წიგნში: «Основные направления структурализма», Москва, 1964, გვ. 154). ჩვენი აზრით, აქ იელმსლვეის შეხედულება არ არის ზუსტად გადმოცემული. ობიექტურად იელმსლვეის ისევე ბინარული დაყოფა აქვს, როგორც სოსიურს, მაგრამ მისი შრომა იძლევა საფუძველს ასეთ გაუგებრობისათვის.

უნის ნიშან-თვისებებიც აქვს (რამდენადაც ფორმაა და მიმართებებს შეიცავს) და მეტყველებისაც (რამდენადაც რეალიზაციის სფეროს განეკუთვნება, სუბსტანციებს შეიცავს, კერძოდ, მატერიალურ სუბსტანციასაც). ამგვარად, ეს არის ენა როგორც დაუნაწევრებელი მთლიანი, იელმსლევის უფრო გვიანდელი გამოთქმა რომ ვიხმართ, როგორც ფორმა სუბსტანციაში. ცხადია, ის უპირისპირდება ენის, როგორც წმინდა ფორმის გაგებას.

ეს დაპირისპირება ენისა და მეტყველებისადმი მიძღვნილ წერილში არ არის მკაფიოდ გამოვლენილი, მაგრამ იგი თვალსაჩინოა იელმსლევის ერთ-ერთ უფრო გვიანდელ შრომაში, სადაც ავტორი უსაყვედურებს პრაღის სკოლას, რომ მან ის ადგილები ეი არ აიღო სოსიურის „კურსიდან“, სადაც ენა წმინდა ფორმად გვევლინება, არამედ ის ადგილები, სადაც ენა წარმოადგენს ფორმას სუბსტანციაში, ე. ი. არ არის თავისუფალი ბგერითი და მნიშვნელობის სუბსტანციებისაგან²⁵⁵. მართლაც, ენა-ნორმა ის იელმსლევისეული დახასიათება უახლოვდება პრაღის სკოლაში ენის გაგებას, რასაც ფონოლოგიაში შეესაბამება მოძღვრება ფონოლოგიურად არსებით (მნიშვნელობისგანმასხვავებელ ანუ დისტინქციურ, დიფერენციალურ) და ფონოლოგიურად არაარსებით ნიშანთა დაპირისპირების შესახებ. ორივე რიგის ნიშნები მატერიალურია (აკუსტიკურ-არტიკულაციური). მათგან მხოლოდ პირველნი შედიან ფონემაში, რომელიც ენის ერთეულს წარმოადგენს. მეტყველების ერთეული — ბგერა კი შეიცავს არსებით, დისტინქციურ ნიშნებთან ერთად არაარსებობისა. შევადაროთ ამას იელმსლევის მსჯელობა იმის შესახებ, რომ ენა-ნორმაში გამოიყოფა არა ერთეულთა ყველა პოზიტიური ნიშანი, არამედ მხოლოდ დიფერენციალური ნიშნები, რომლებიც სხვა ერთეულებთან ოპოზიციაში ვლინდება, და აშკარა გახდება, რომ ერთსა და იმავე თვალსაზრისთან გვაქვს საქმე. ცხადია, რომ იელმსლევისათვის, რომლის მიხედვითაც ენა წმინდა ფორმას წარმოადგენს, ენის ასეთი გაგება მიუღებელი უნდა იყოს. არ არის ნათელი, რატომ არ ამბობს ამას გარკვევით ავტორი ჩვენთვის საინტერესო წერილში?

შინაგანი წინააღმდეგობის შემცველია ენა-უზუსტის ცნების იელმსლევისეული ინტერპრეტაცია. ერთი მხრივ, იელმსლევი მას ახასიათებს სოსიურზე დამყარებით, როგორც ჩვევათა ერთობლიობას. ჩვევებს სოსიურთან უპირისპირდება რეალიზაცია, რაც მეტყველების დამახასიათებელი ნიშანია. იელმსლევს კი რეალიზა-

²⁵⁵ Л. Е л ь м с л е в, Метод структурного анализа в лингвистике, გვ. 106.

ცაიკ ენა-უზუსში შემოაქვს. მისი განმარტებით, ენა-უზუსში გვაქვს ჰანიფესტაციის ყველა დეტალი. ბგერები აქ ოპოზიციურ და რელაციურ ერთეულებს კი არ წარმოადგენენ, როგორც ეს ენა-ნორმაში იყო, ე. ი. სისტემაში კი არ განიხილებიან, არამედ მხოლოდ თავიანთი პოზიტიური ნიშნებით ხასიათდებიან. მაშინ გაურკვეველია, რაღა რჩება მეტყველებისათვის? რით დაუპირისპირდება ენა-უზუსს მეტყველება? ერთადერთი, რაც ხელს შეუშლიდა ენა-უზუსისა და მეტყველების გაიგივებას, ის შეიძლებოდა ყოფილიყო, რომ უზუსი ჩვევათა ერთობლიობადაც ცხადდება. ჩვევები კი ენის დამახასიათებელი ნიშანია და არა მეტყველებისა.

ამგვარად, თუ ენა-უზუსს გავიგებთ, როგორც ჩვევათა ერთობლიობას + რეალიზაცია, მაშინ აქაც, ისევე როგორც ენა-ნორმის შემთხვევაში, ენა და მეტყველება ერთად შერწყმული, უფრო ზუსტად, დაუშლელი გამოგვივა, რასაც იელმსლევი სრულიად არ ვარაუდობს. ხოლო თუ უგულებელვყოფთ „ჩვევებს“, დავგრჩება რეალიზაცია ყველა დეტალებითურთ. მაშინ უზუსი ენის საპირისპიროდ მეტყველებას დაემთხვევა, ე. ი. უნდა ვილაპარაკოთ არა ენა-უზუსის, არამედ მეტყველება-უზუსის შესახებ.

გამოდის, რომ არც ენა-ნორმა, არც ენა-უზუსი პრინციპულად არ უპირისპირდება მეტყველებას. რაკი ორივე რეალიზაციასაც ვარაუდობს, ისინი მეტყველებასაც შეიცავენ. ალბათ ამით აიხსნება ის, რომ, თუ იელმსლევი თავისი წერილის პირველ ნაწილში ნორმას და უზუსს ენას უკავშირებდა, იმავე შრომის მეორე ნაწილში მას ეს ცნებები მეტყველების სფეროში გადააქვს. იგი აცხადებს, რომ ნორმა და უზუსი მეტყველების აქტთან ერთად რეალიზაციას წარმოადგენენ და ერთ ობიექტს ქმნიან.

ამასთან დაკავშირებით წინ წამოიწევს მეტყველებასთან ნორმისა და უზუსის მიმართების საკითხი. აქაც სამ ცნებას სამი სხვადასხვაგვარი ფაგება შეესაბამება თუ არა? როგორც სათანადო აღგილას ვნახეთ, იელმსლევი ბოლოს და ბოლოს უარს ამბობს ნორმის ცნებაზე. უარს ამბობს არა იმიტომ, რომ იგი წარმოადგენს ფორმას სუბსტანციაში, არამედ იმიტომ, რომ ის წარმოადგენს აბსტრაქციას უზუსისაგან და ამდენად ფიქციას, ამასთან მას არასასარგებლო გართულებები შემოაქვს.

რაც შეეხება უზუსს, იგი მეტყველებას ემთხვევა და გამოდევნის კიდევაც მას. იელმსლევს მიაჩნია (თუმცა არ არის ნათელი რატომ?), რომ „უზუსი“ სემიოლოგიური თვალსაზრისით უფრო ნიშნელოვანია, ვიდრე მეტყველების აქტი. იმიტომ ის სოპოტირისეულ ტერმინს ცვლის „უზუსით“. ამგვარად, უზუსი, რომელიც

„ენა“ — ცნების ერთ-ერთი გაგების აღსანიშნავად იქნა შემოტანილი, საბოლოოდ მეტყველების იდენტური აღმოჩნდა!

ამის შედეგად ენისა და მეტყველების დაპირისპირება იელმსლევთან დაიყვანება ენა-სქემისა და უზუსის დაპირისპირებამდე. ამით აიხსნება ის, რომ „პროლეგომენებში“ ავტორი არ მსჯელობს მეტყველების აქტის შესახებ (ტერმინთა განსაზღვრებაშიც არ შეაქვს იგი), სამაგიეროდ განიხილავს ენობრივი სქემისა და ენობრივი უზუსის ურთიერთობას, რაც არსებითად იმავე პრობლემას წარმოადგენს.

ახლა რაც შეეხება თვით ენისა და მეტყველების ანუ, იელმსლევის მიხედვით, სქემისა და უზუსის დაპირისპირებას. რა ნიშნებს ემყარება ეს დაპირისპირება? — ძირითადად იელმსლევი სოსიურისეულ ნიშნებს იღებს, თუმცა არა ყველას. კერძოდ, მას არა აქვს გამოყენებული შემდეგი ნიშნები:

ა) ენა (resp. სქემა) ფსიქიკურია, მეტყველება (resp. უზუსი) — ფსიქო-ფიზიკური. ეს ნიშანი მიუღებელია საერთოდ სტრუქტურალიზმისათვის, რომელიც ილაშქრებს ფსიქოლოგიზმის წინააღმდეგ. იელმსლევი ეთანხმება სოსიურს, რომ ფსიქოფიზიკური მექანიზმი მეტყველებას განეკუთვნება. სხვანაირად ეს ნიშნავს, რომ მეტყველებაში სუბსტანციები გვაქვს (ფსიქიკური — მნიშვნელობათა სახით და ფიზიკური — ბგერათა სახით), მაგრამ ენა, მისი გაგებით, არ არის ფსიქიკური მოვლენა.

ბ) ენა (resp. სქემა) სოციალურია, მეტყველება (resp. უზუსი) — ინდივიდუალური. ამ ნიშანს იელმსლევი არ იყენებს არა იმიტომ, თითქოს იგი წინააღმდეგი იყოს ენის სოციალურობისა, არამედ იმიტომ, რომ, მისი გაგებით, უზუსი შეიძლება იყოს როგორც კოლექტიური, ისე ინდივიდუალური. მაშასადამე, ამ თვალსაზრისით ენა ვერ დაუპირისპირდება უზუსს. ამიტომ ვერ დავეთანხმებით ვ. მურატს, რომელიც წერს, კრიტიკოსები სწორად აღნიშნავენ, რომ იელმსლევი უარყოფს დაპირისპირებას სოციალურ რი/ინდივიდუალური და ამით ენას სოციალურ არსს უკარგავს²⁵⁶. იელმსლევი ენას სოციალურ არსს სრულიად არ უკარგავს, მაგრამ სოციალურობას არც უზუსია მოკლებული. ამიტომ დაპირისპირება სოციალური/ინდივიდუალური აზრს კარგავს ენისა და მეტყველების გარჩევისათვის.

გ) ენა სისტემაა, — მეტყველება (resp. უზუსი) არ წარმო-

²⁵⁶ В. П. Мурат, Глоссематическая теория, гл. 156. მურატი მიუთითებს ბ. სიერტემას, პ. გარკინის, პ. ფრაის შრომებზე.

ადგენს სისტემას. ამ შაკითხს იელმსლვეი საერთოდ არ განიხილავს. რომ მისი გაგებით ენა სისტემას წარმოადგენს, ეს ეკვს არ იწვევს, მაგრამ არ არის ნათელი, მიაჩნია თუ არა მას მეტყველება სისტემად?

იელმსლვეისათვის ენისა და უზუსის განმასხვავებელი ძირითადი ნიშნებია: ა) ენა ინსტიტუტია, მეტყველება (resp. უზუსი) კი — რეალიზაცია. ბ) ენა წმინდა ფორმას წარმოადგენს, მეტყველება კი სუბსტანციებს მოიცავს, გ) ენა მუდმივია, მეტყველებაში ცვლადებთან გვაქვს საქმე.

ამათგან პირველი ორი ნიშანი სოსიურსაც ჰქონდა მოცემული. იელმსლვეი მათ ერთმანეთთან კავშირში განიხილავს: რეალიზაცია სუბსტანციებთან არის დაკავშირებული. მესამე ნიშანი პათემატიკური ლოგიკიდან არის აღებული. იელმსლვეი ცვლადებად მიიჩნევს სუბსტანციებს. აღსანიშნავია, რომ არც „პროლეგომენებში“ — და არც წერილში „სტრუქტურული ანალიზის მეთოდი ენათმეცნიერებაში“ იგი არ იყენებს ამ ნიშანს ენისა და უზუსის განსასხვავებლად. ხოლო ენისა და მეტყველების შესახებ წერილში, სადაც ეს ნიშანი ნახმარია ავტორის მიერ, მას არ ახლავს რაიმე ინტერპრეტაცია.

დასახელებული სამი ნიშნიდან იელმსლვეისათვის ძირითადია მეორე. იგი მეორდება მის ყველა შრომაში.

სოსიურის თეორიის ანალიზის დროს აღნიშნული იყო, რომ დადგენილება და რეალიზაცია, ფორმა და სუბსტანციები უნდა განვასხვაოთ ერთმანეთისაგან. სადავო ეს კი არ არის იელმსლვეთან, სადავო ისაა, რომ ამ დაპირისპირებებიდან მან მხოლოდ ერთი მხარე აიღო, — ენა-სქემა ანუ ენა როგორც წმინდა ფორმა, — და მისი შესწავლა დაუსახა ამოცანად გლოსემატიკას. რეალიზაცია მისი სუბსტანციებითურთ სრულიად გამოირიცხა და ამ მიმართულებით ბევრად უფრო შორს წავიდა, ვიდრე სოსიური.

სოსიურისათვის ენა იყო არსებითი, მეტყველება კი — მეორეხარისხოვანი. შესაბამისად არსებითი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ენის ლინგვისტიკას მეტყველების ლინგვისტიკასთან შედარებით. მაგრამ სოსიური მთლიანად არ უარყოფდა მეტყველების ლინგვისტიკის მნიშვნელობას²⁵⁷, იგი იმასაც აღნიშნავდა, რომ მეტყვე-

²⁵⁷ სოსიურის „კურსის“ გამოცემლები ა. სეშე და შ. ბალი ამ „კურსის“ წინასიტყვაობაში აღნიშნავენ, რომ სოსიური ჰპირდებოდა სტრუქტურებს მეტყველების ლინგვისტიკის წაკითხვას, მაგრამ ელარ მოსწრო თავისი განზრახვის განხორციელებით. Ш. Б а л ь и, А л ь н, С е ш е з, Предисловие к первому изданию. წიგნში: Ф. де Соссюр, Курс общей лингвистики, გვ. 27.

ლება ენის დოკუმენტს წარმოადგენს²⁵⁸. ენასა და მეტყველებას შორის მკილრო კავშირი დაამყარა პრალის სკოლამ, რომელმაც სამართლიანად აღიარა, რომ ენის შესწავლა მხოლოდ მეტყველების აქტებში შეიძლება. იელმსლევის პოზიცია განსხვავდება როგორც პრალის სკოლის, ისე სოსიურის თვალსაზრისისაგან. მისი გლოსემატიკა ენის აღგებრას წარმოადგენს, იგი არავითარ მნიშვნელობას არ ანიჭებს რეალიზაციას, მასალას (სუბსტანციებს), ე. ი. მეტყველებას. არც ერთ სხვა მიმდინარეობაში, არც ერთი სხვა ენათმეცნიერის თეორიაში მეტყველების მნიშვნელობა ისე არ შემცირებულა, როგორც ეს იელმსლევის კონცეფციაში მოხდა.

აქ ენობრივი მოქმედება ორ, თუმცა არათანაბარი ღირებულების მქონე მოვლენად კი არ არის გაყოფილი, არამედ ყველაფერი, რაც ფასეულია და იმსახურებს გლოსემატიკის როგორც მეცნიერების ყურადღებას, ენასთან აღმოჩნდა დაკავშირებული. მეტყველების საკითხი კი საერთოდ ამოვარდა დღის წესრიგიდან. ამ კონტექსტში შეიძლება არ იყოს შემთხვევითი ის, რომ იელმსლევი სრულიად არ ხმარობს ენისა და მეტყველების გამაერთიანებელ სოსიურისეულ ტერმინს *langage*. ამ ორი მოვლენის ერთიანობას მისი თეორია არ ცნობს.

მეტყველების მნიშვნელობის უგულებელყოფამ გამოიწვია ის, რომ გლოსემატიკა მოწყდა საენათმეცნიერო კვლევის პრაქტიკას, კონკრეტულ ენათა შესწავლას.

იმის გამო, რომ მეტყველების როლი აწულამდე დაიყვანება, თვით ენისა და მეტყველების დაპირისპირება იელმსლევის კონცეფციაში კარგავს აქტუალურობას²⁵⁹. ამით უნდა აიხსნებოდეს ის, რომ თავის ძირითად ნაშრომში „ენის თეორიის პროლეგომენები“ ავტორი მეტად მცირე ყურადღებას უთმობს ამ საკითხს, რომელსაც სოსიურის კონცეფციაში ცენტრალური ადგილი უკავია.

ენისა და მეტყველების ხვედრით წონასთან არის დაკავშირებული მათ შემსწავლელ მეცნიერებათა საკითხი. სოსიური ენისა და მეტყველების დაპირისპირებამ ორი ლინგვისტიკის აღიარებამდე მიიყვანა. იელმსლევის თეორიიდან მეტყველება გამორიცხუ-

²⁵⁸ Ф. де Сосюр, Курс общей лингвистики, гл. 106.

²⁵⁹ მეორე მხრივ, მასალის, სუბსტანციების უგულებელყოფა შესაძლებლობას აძლევს იელმსლევს გააფართოოს ენის ცნება და მხოლოდ „ბუნებრივი“ ენები კი არ იფიქსირებს მასში, არამედ „ნებისმიერი სტრუქტურა, რომლის ფორმა ანალოგიურია „ბუნებრივი“ ენის ფორმისა“ (Пролегомены, გვ. 357). ამის შედეგად გლოსემატიკა ენის შესახებ სპეციალურ მეცნიერებას კი აღარ წარმოადგენს, არამედ სემიოტიკაში, ე. ი. ნიშანთა შესახებ ზოგად მოძღვრებაში, გადაიზრდება.

ლია მთლიანად, ამიტომ არც მისი შექმნაველი მეცნიერების საკითხი დგას. როგორც ჩანს, ავტორი არ თვლის საჭიროდ, რომ არსებობდეს მეტყველების ლინგვისტიკა. უფრო მეტი, მას ენათმეცნიერების ფარგლებიდან გააქვს ფონეტიკა და სემანტიკა, ვინაიდან ისინი ბგერითა და მნიშვნელობის სუბსტანციებს სწავლობენ. სუბსტანციები, რომლებიც მეტყველებაშია წარმოდგენილი, იელმსლევის აზრით, შეისწავლება სხვადასხვა მეცნიერებაში: ფიზიკაში, ფსიქოლოგიაში და საერთოდ ყველა მეცნიერებაში, რამდენადაც ეს უკანასკნელები შინაარსის ენობრივ მასალას აღწერენ²⁶⁰.

ამგვარად, დიქტომიიდან «ენა — მეტყველება» საბოლოოდ შემოგვრჩა მხოლოდ ენა, ხოლო ორი ლინგვისტიკიდან — ერთი, სახელდობრ, ენის ლინგვისტიკა (გლოსემატიკა).

მ. ნ. ლ. შჩერბა. აქამდე ჩვენ განვიხილავდით ისეთ ენათმეცნიერთა თეორიებს, რომლებიც მთლიანად ლოსიურის კონცეფციას ემყარებოდნენ. ენისა და მეტყველების გამიჯვნას ცდილობს ზოგიერთი ისეთი მკვლევარიც, რომლებიც საერთოდ ლოსიურის მიმდევრები არ არიან. ასეთ ენათმეცნიერთაგან ქვემოთ შევხებით ლ. შჩერბას, ე. კოსერიუსსა და ა. სმირნიცკის შეხედულებებს.

ლ. შჩერბა ენობრივ მოვლენებში გამოყოფს სამ ასპექტს. ესენია: 1) სამეტყველო მოქმედება, 2) ენობრივი სისტემა და 3) ენობრივი მასალა.

სამეტყველო მოქმედებას ავტორი უწოდებს ლაპარაკისა და გაგების პროცესებს. ამასთან იგი გახაზავს, რომ გაგების, ენობრივი ნიშნების ინტერპრეტაციის პროცესები არანაკლებ აქტიურია და არანაკლებ მნიშვნელოვანი, ვიდრე ლაპარაკის პროცესი²⁶¹. სიტყვათა ყველა ფორმები და ყველა შესიტყვებები იქმნება ჩვენს მიერ ადამიანის სამეტყველო მექანიზმის ანუ სამეტყველო ორგანიზაციის მოქმედების შედეგად მოცემული მომენტის კონკრეტულ პირობათა შესაბამისად. ეს სამეტყველო ორგანიზაცია ფსიქოფიზიოლოგიურია.

ენობრივი სისტემა მოიცავს ლექსიკონს და გრამატიკას. შჩერბას სიტყვით, მოცემული ენის სისტემა (ე. ი. მისი ლექსიკონი და გრამატიკა) ჩვეულებრივ გატოლებული იყო ადამიანის ფსიქოფიზიოლოგიურ ორგანიზაციასთან. ეს უკანასკნელი კი განიხილებოდა, როგორც პოტენციურ ენობრივ წარმოდგენათა სის-

²⁶⁰ Л. Е л ь м с л е в, Прологомены. . ., გვ. 335.

²⁶¹ Л. В. Щ е р б а, О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании, «ИАН СССР, Отд. обществ. наук». 1931. მოგვიანეს წიგნდან: В. А. З в е г и н ц е в, История языкознания . . ., т. II, 1965, გვ. 361.

ტემა. ამიტომ ენა ფსიქოფიზიოლოგიურ მოვლენად ითვლებოდა და მისი შესწავლა ფსიქოლოგიას და ფიზიოლოგიას ეკისრებოდა.

თუმცა შჩერბა თვითონაც მიიჩნევს, რომ ინდივიდის სამეტყველო ორგანიზაცია ფსიქოფიზიოლოგიურია, იგი გვაფრთხილებს, არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ენობრივი ერთეულები, რომლებსაც ლექსიკონსა და გრამატიკაში ვიყენებთ, კონცეპტებს წარმოადგენენ და ამდენად უშუალო ცდაში (სულ ერთია ფსიქოლოგიური იქნება იგი თუ ფიზიოლოგიური) წარმოდგენილი არ არიანო²⁶².

რაც შეეხება ენობრივ მასალას, იგი, ავტორის გაგებით, წარმოდგენს არა ცალკეულ ინდივიდთა მოქმედების შედეგს, არამედ მოცემული საზოგადოებრივი ჯგუფის ცხოვრების ამა თუ იმ ეპოქაში გარკვეულ კონკრეტულ ვითარებაში ყველა ნაღაპარაკევისა და მტკიცებულების ერთობლიობას. ენათმეცნიერთათვის ეს არის ტექსტები, გვეუბნება შჩერბა, ხოლო ფილოლოგის წარმოდგენით კი — ლიტერატურა, ზელნაწერები, წიგნები²⁶³.

ზემომოყვანილ ცნებათა გამოიჭენა თვით შჩერბას რამდენადმე ხელოვნურად მიაჩნია, ვინაიდან ენობრივი სისტემა და ენობრივი მასალა წარმოდგენენ მხოლოდ სამეტყველო მოქმედების სხვადასხვა ასპექტებს, ცდაში კი მარტო სამეტყველო მოქმედებაა მოცემული. მეორე მხრივ, ისიც აშკარაა, რომ ენობრივი მასალა გაგების პროცესების გარეშე მკვდარია, ხოლო თვით გაგება შეუძლებელია როგორცაა მოწესრიგებული ენობრივი მასალის (ე. ი. ენობრივი სისტემის) გარეშე²⁶⁴.

რა მიმართება არსებობს სამეტყველო მოქმედებას, ენობრივ სისტემასა და ენობრივ მასალას შორის? ინდივიდის სამეტყველო ორგანიზაცია ანუ ენობრივი სისტემა განაპირობებს სამეტყველო მოქმედებას.

ავტორს მხედველობაში აქვს ის ფაქტი, რომ მოლაპარაკე არ განასხვავებს სიტყვათა და შესიტყვებათა ისეთ ფორმებს, რომლებიც მას არასოდეს არ გაუგონია და არ უხმარია, ისეთებისაგან, რომლებიც მრავალგზის ყოფილა ხმარებული. ეს იმაზე მიუთითებს, რომ სიტყვათა და შესიტყვებათა ფორმები წარმოიქმნება ჩვენ მიერ მეტყველების პროცესში მოცემული მომენტის კონკრეტულ ვითარებაში რთული სამეტყველო მექანიზმის მოქმედების

²⁶² Л. Ш е р б а, დასახ. ნაშრ., გვ. 362.

²⁶³ იქვე, გვ. 363.

²⁶⁴ იქვე.

შედეგად. ეს ორგანიზაცია არ უდრის ინდივიდის სამეტყველო გამოცდილების ჯამს, არამედ წარმოადგენს ამ გამოცდილების ერთ-გვარ გადამუშავებას.

ისევე, როგორც სამეტყველო მოქმედება, ინდივიდის ფსიქოფიზიოლოგიური სამეტყველო ორგანიზაციაც სოციალური მოვლენაა.

თვით სამეტყველო ორგანიზაციის ანუ ენობრივი სისტემის (ე. ი. ლექსიკონისა და გრამატიკის) შესახებ შეგვიძლია ვიმსჯელოთ ინდივიდის სამეტყველო მოქმედების შედეგად. ლექსიკონისა და გრამატიკის ერთეულები ჩვენ გამოგვყავს ლაპარაკისა და გაგების ყველა აქტებიდან, რომელთაც ადგილი ჰქონიათ ამა თუ იმ საზოგადოებაში გარკვეულ ეპოქაში.

სწორედ ამ თვალსაზრისით განხილული ლაპარაკისა და გაგების პროცესები წარმოადგენენ ენობრივ მასალას²⁶⁵.

შჩერბას შეხედულებათა განხილვისას პირველ რიგში ყურადღება უნდა მივაქციოთ იმ გარემოებას, რომ ავტორი მიჯნავს არა ორ, არამედ სამ ცნებას. მისი თვალსაზრისი ამ საკითხზე შეიძლება შემდეგი სქემით გამოვხატოთ:

$$\text{ენა} \left\{ \begin{array}{l} 1. \text{ სამეტყველო მოქმედება} \\ 2. \text{ ენობრივი მასალა} \\ 3. \text{ ენობრივი სისტემა} \end{array} \right.$$

უკვე აქედან იწყება განსხვავება სოსიურის თვალსაზრისისაგან. სოსიური ერთმანეთს უპირისპირებდა ორ ცნებას — „ენას“ და „მეტყველებას“, „სამეტყველო მოქმედებით“ კი ამ ორს აერთიანებდა.

შჩერბას მიხედვით, ასეთი ზოგადი ცნებაა „ენა“. ამდენად სოსიურის langage-ს შჩერბას „სამეტყველო მოქმედება“ კი არ შეესაბამება, არამედ „ენა“.

„სამეტყველო მოქმედება“, რამდენადაც ის ლაპარაკისა და გაგების ინდივიდუალურ აქტს აღნიშნავს, უახლოვდება სოსიურის parole-ს, მაგრამ მთლიანად არ ემთხვევა მას. არ ემთხვევა იმიტომ, რომ სოსიურის parole ფარავს შჩერბასეულ „ენობრივ მასალასაც“. „ენობრივი მასალა“ ხომ ყველაფრის ჯამია, რაც საზოგადოებაში უთქვამთ და გაუგიათ. ეს კი სოსიურის მიხედვით ისევ parole არის. გამოდის, რომ სოსიურისეული parole შჩერბასთან ორადაა გახლეჩილი: „სამეტყველო მოქმედებად“ და „ენო-

²⁶⁵ Л. Щерба, *დსახ. ნაშრ.*, გვ. 362—363.

ბრივ მასალად“. ამ უკანასკნელისაგან გამოიყვანება ენობრივი სისტემის კონცეპტები.

შჩერბა თვითონ მიუთითებს, რომ სოსიურის parole, რომელიც მკაფიოდ არის გამოჩენილი langue-ისაგან, მთლიანად სრულიადაც არ ემთხვევა მისეულ „სამეტყველო მოქმედების“ ცნებას²⁶⁶. სრული დამთხვევა აქ, როგორც ითქვა, მართლაც არა გვაქვს, მაგრამ ნაწილობრივ თანხვედნილობას, როგორც ჩანს, თვით შჩერბაც ვარაუდობს.

მეტყველების პროცესისა და ამ პროცესის შედეგად წარმოქმნილი ენობრივი მასალის ერთმანეთისაგან გარჩევა საინტერესო ჩანს.

რაც შეეხება შჩერბას „ენობრივ სისტემას“, იგი ემთხვევა სოსიურისეული langue-ის იმ განსაზღვრებას, რომლის მიხედვითაც ეს უკანასკნელი სისტემად მიიჩნევა.

ამგვარად, სოსიურისა და შჩერბას მიერ გამოყოფილ ცნებათა შეპირისპირება ასეთ სურათს გვაძლევს:

სოსიური		შჩერბა	
langage	langue	ენობრივი სისტემა	ენა
	parole	სამეტყველო მოქმედება	
		ენობრივი მასალა	

შჩერბას თავისებურება ისაა, რომ იგი სამ ცნებას მკვეთრად არ უპირისპირებს ერთმანეთს. ავტორი თვითონ გვეუბნება, ესაა ერთი და იმავე მოვლენის სამი ასპექტით. ამიტომ, ცხადია, არც ისმის საკითხი იმის შესახებ, რომ ეს განსხვავებული ასპექტები სხვადასხვა მეცნიერებაში იქნენ შესწავლილი. აქ უფრო ბუნებრივი იყო გაჩენილიყო კითხვა, ენათმეცნიერების სხვადასხვა დარგები ზომ არ განიხილავს მათ? მაგრამ ამ საკითხზე შჩერბა არ ჰერდება. ასე რომ, საბოლოოდ არ არის ნათელი, ენათმეცნიერული კვლევის თვალსაზრისით რას გვაძლევს ენაში სამი ასპექტის გამოყოფა.

მიიჩნევს რა მის მიერ გამოყოფილ სამ მხარეს ენის როგორც ერთიანის სამ ასპექტად, შჩერბა არც ერთ მათგანს არ ანიჭებს უპირატესობას სხვებთან შედარებით. ასეთი მიდგომა გამართლებულად გვეჩვენება.

შჩერბას სამწევროვან სისტემას გარკვეული გამოძახილი ჰქონდა საბჭოთა ენათმეცნიერებაში. ბოლო წლებში შჩერბას გამგრძელობები გამოუჩნდნენ. ასე, მაგ., ნ. ანდრეევი და ლ. ზინდე-

²⁶⁶ Л. Ил е р а, დასახ. ნაშრ., გვ. 363.

რი შჩერბას 3 ცნებას მეოთხეს — მეტყველების ალბათობას უმატებენ და საბოლოოდ განასხვავებენ: 1. მეტყველების აქტს, 2. მეტყველებას, 3. მეტყველების ალბათობას და 4. ენას²⁶⁷.

მეტყველების აქტი ლაპარაკისა და გაგების ორმხრივი პროცესია. იგი შეესატყვისება შჩერბას „სამეტყველო მოქმედებას“.

მეტყველება წარმოადგენს ამ პროცესში ნათქვამ (დაწერილ) და აღქმულ ტექსტებს. შეესაბამება შჩერბას „ენობრივ მასალას“.

მხოლოდ ეს ორი არის მოცემული უშუალოდ დაკვირვებისათვის²⁶⁸. ისინი უპირისპირდებიან როგორც ენას, ისე მეტყველების ალბათობას²⁶⁹.

ენას ქმნის ერთობლიობა ყველა ერთეულისა და ერთეულთა სისტემისა, სიებისა და ზიათა სისტემებისა მათი დაპირისპირებებითა და მათი კავშირებითურთ. აგრეთვე ტექსტის სინთეზისა და ანალიზის ალგორითმები. ენა აბსტრაქტია, იგი უშუალოდ დაკვირვებისათვის მოცემული არ არის²⁷⁰.

მეტყველების ალბათობის სისტემა წარმოადგენს ერთობლიობას შეფარდებითი რაოდენობრივი მაჩასიათებლებისას, რომლებიც აღწერენ რიცხობრივ მიმართებებს ელემენტებს (ან ელემენტთა ჯგუფებს) შორის რომელიმე ტექსტებში. მეტყველების ალბათობა განსაზღვრავს ტექსტების სტატისტიკურ სტრუქტურას, მაშინ როდესაც ენა ხასიათდება მათი თეორიულ-სიმრავლური სტრუქტურით და მათი წარმოქმნისა და გამოცნობის ალგორითმებით²⁷¹.

რამდენადაც ანდრეევმა და ზინდერმა შჩერბას სამ ცნებას მეტყველების ალბათობა დაუმატეს, მხოლოდ ამ უკანასკნელზე შეეჩერდებიან. მეტყველების ალბათობა სრულიად ჰსება სიბრტყეზე ღვას, ვიდრე დანარჩენი ცნებები. ეს უკანასკნელები თვისობრივად ერთმანეთისაგან განსხვავებულ მოვლენათა აღსანიშნავად არიან შემოტანილი, ალბათობა კი არ წარმოადგენს დამოუკიდებელი თვისობრიობის მქონე მოვლენას, იგი რისამე რაოდენობრივ დახასიათებას გულისხმობს და შეიძლება გამოყენებულ იქნეს რო-

²⁶⁷ Н. Д. Андреев и Л. Р. Зиндер, О понятиях речевого акта, речи, речевой вероятности и языка. ВЯ. 1963, № 3, с. 15—21.

²⁶⁸ იქვე, გვ. 16.

²⁶⁹ იქვე, გვ. 17.

²⁷⁰ იქვე, გვ. 18.

²⁷¹ იქვე, გვ. 18—19.

გორც მეტყველების, ისე უნის აღწერისათვის. ამდენად მეტყველების ალბათობა არ არის ისეთ ცნებათა ტოლფასოვანი, როგორიცაა ენა, მეტყველება, მეტყველების აქტი, და ამიტომ მისი მოთავსება ამ ცნებათა გვერდით არ არის გამართლებული.

შჩერბას კონცეფციასთან უფრო ახლოს დგას ა. ლეონტიევი, თუმცა ისიც გვთავაზობს ზოგიერთ ცვლილებებს. ლეონტიევი შჩერბას შეხედულებებს აერთიანებს სოსიურის შეხედულებებთან, რომლებიც, გოდელის გამოკვლევის მიხედვით, მისი „კურსის“ ბოლო ორ ვარიანტში ყოფილა წარმოადგენილი. ლეონტიევიც შჩერბას მსგავსად 3 ცნებას გამოყოფს სამეტყველო მოქმედებაში:

ა) ენობრივი უნარი (უდრის სოსიურის faculté du langage-ს და შჩერბას „სამეტყველო ორგანიზაციას“). ესაა იმ ფსიქოლოგიურ და ფიზიოლოგიურ პირობათა ერთობლიობა, რომლებიც უზრუნველყოფენ ენობრივი კოლექტივის წევრის მიერ ენობრივ ნიშანთა შეთვისებას, წარმოებას, ხელახლა წარმოებას და ადეკვატურ აღქმას²⁷².

ბ) ენობრივი პროცესი (სოსიურის parole, შჩერბას „სამეტყველო მოქმედება“) წარმოადგენს ენობრივი კოლექტივის მიერ ენობრივი უნარის რეალიზაციის პროცესს გარკვეულ სოციალურ-ეკონომიურ და კულტურულ პირობებში, როგორც კომუნიკაციის მიზნების, ისე თვით კომუნიკაციის ანუ აზროვნების მიზნებისათვის²⁷³.

გ) ენობრივი სტანდარტი (სოსიურის langue, შჩერბას „ენობრივი სისტემა“) წარმოადგენს ენობრივი მოქმედების მუდმივ ელემენტთა მოწესრიგებულ ერთობლიობას²⁷⁴.

სოსიურისეულ, შჩერბას მიერ შემოთავაზებულ და მის საკუთარ ცნებებს შორის შესატყვისობათა დადგენისას ლეონტიევი, ჩვენი აზრით, რამდენიმე უზუსტობას უშვებს. ჯერ ერთი, შჩერბას ნაშრომში არ გვხვდება „ენობრივი უნარის“ შესატყვისი ცნება. ეს ცნება (faculté du langage) ლეონტიევმა გოდელის მიერ გამოცემული სოსიურის „კურსის“ მასალებიდან აიღო. მეორეცა და „სამეტყველო ორგანიზაცია“ და „სამეტყველო მოქმედება“ შჩერბას მიხედვით ორი სხვადასხვა ცნება კი არაა, არამედ ერთი და იგივეა და, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, მხოლოდ ნაწი-

272 А. А. Леонтьев, Слово в речевой деятельности. Некоторые проблемы теории речевой деятельности. 1965, гл. 54.

273 იქვე, გვ. 55.

274 იქვე, გვ. 56.

ლობრივ ფარავს სოსიურის parole-ს და აგრეთვე ლეონტიევის „ენობრივ პროცესს“. ბოლოს, ლეონტიევი არაფერს ამბობს შჩერბას მიერ ხმარებული მესამე ცნების — „ენობრივი მასალის“ შესახებ, რომელსაც არა აქვს სრული შესატყვისი არც სოსიურის და არც ლეონტიევის შეხედულებებში.

3.8. ე. კოსერიუ²⁷⁵. ე. კოსერიუ დაწვრილებით მიმოიხილავს ენისა და მეტყველების სოსიურისეულ ანტინომიას. იგი არ ეთანხმება სოსიურს, თითქმის არსებობდეს უფსკრული ენასა და მეტყველებას შორის, მაგრამ თვით ენისა და მეტყველების გარჩევას გამართლებულად მიიჩნევს. მისი სიტყვით, სადავოა არა მეტყველებისა და ენის გარჩევა, არამედ ანტინომიური ხასიათი, რომელიც ამ გარჩევას მიაწერა სოსიურმა, მოწყვიტა რა ენა მეტყველებას²⁷⁶.

კოსერიუსათვის ამოსავალია დებულება, რომ ენა მიეკუთვნება არა მიზეზობრივი, არამედ ქიზნობრივი ხასიათის მოვლენებს, ე. ი. ისეთ ფაქტებს, რომლებიც მათი ფუნქციის მიხედვით უნდა განისაზღვრონ²⁷⁷.

ენის ფუნქციონალურ განსაზღვრებას კოსერიუ საფუძვლად უდებს ჰუმბოლდტის თეზისს იმის შესახებ, რომ ენა წარმოადგენს არა ჰერცოვ-ს, არამედ ჰერცოვ-ს, სხვაგვარად, იგი მზა რამე, წარმონაქმნი კი არ არის, არამედ განუწყვეტლივ წარმოიქმნება კონკრეტული ენობრივი სინამდვილის მიერ, იგი წარმოადგენს ერთგვარი ენერგიის „ფორმას“ და „პოტენციას“²⁷⁸.

რადგან ენა არის მოქმედება და არა პროდუქტი, შესაძლებელია მოვხდინოთ მისი აბსტრაქცირება და შევიწავლოთ იგი ისე, როგორც «პროდუქტი»²⁷⁹.

სოსიურის საპირისპიროდ კოსერიუ ენის ნაცვლად მეტყველების ნიადაგზე დგება და მეტყველებას მიიჩნევს ნორმად სამეტყველო მოქმედების ყველა სხვა გამოვლენისათვის („ენის“ ჩათვლით)²⁸⁰.

²⁷⁵ ე. კოსერიუს თავისი შეხედულებები ენისა და მეტყველების შესახებ წარმოდგენილი აქვს შრომაში „სისტემა, ნორმა და მეტყველება“ *Sistema, norma y habla*. 1952. ჩვენ ესარგებლობდით მისი უფრო გვიანდელი შრომით *Sincronia, diacronia e historia* (1958), რომლის რუსული თარგმანი მოთავსებულია კრებულში *Новое в лингвистике*, вып. III, 1963.

²⁷⁶ Э. Косериу, *Синхрония, диахрония и история*, გვ. 145, 151.

²⁷⁷ იქვე, გვ. 156.

²⁷⁸ იქვე, გვ. 156, 157, 166.

²⁷⁹ იქვე, გვ. 166.

²⁸⁰ იქვე, გვ. 157.

ენა არსებობს მხოლოდ ინდივიდთა მეტყველებაში, ხოლო მეტყველება ყოველთვის ვარაუდობს რომელიმე კონკრეტულ ენას, — გვეუბნება კოსერიუ²⁸¹. ამ გამოწვევებში, ავტორის განმარტებით, ტერმინი „ენა“ ორჯერ იხმარება, მაგრამ სხვადასხვა მნიშვნელობით: ერთ შემთხვევაში იგულისხმება ენა, როგორც „ცოდნა“, როგორც „ენობრივი კაპიტალი“, მეორე შემთხვევაში — როგორც ამ ცოდნის კონკრეტული გამოვლენა ლაპარაკის პროცესში²⁸².

კოსერიუს ენა სოციალურ მოვლენად მიაჩნია, მაგრამ განსხვავებით დიურკჰეიმისაგან, რომელსაც სოციალური ფუნქციონირება, იგი თვლის, რომ სოციალური ფაქტები არ არიან გარეგანი ინდივიდის მიმართ, ისინი ინდივიდთაშორის არიან²⁸³.

რაც შეეხება მეტყველებას, კოსერიუს აზრით, ისიც მოქმედებას წარმოადგენს. ამიტომ ავტორი შესაძლებლად მიიჩნევს განხილულ იქნეს მეტყველება არისტოტელეს მოძღვრების შესაბამისად სამი თვალსაზრისით: ა) როგორც ასეთი, *ἡ ἀρχή*; ბ) როგორც პოტენციური მოქმედება *ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπορίας*; გ) როგორც პროდუქტებში რეალიზებული მოქმედება *ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπορίας*. აქ ლაპარაკია უნივერსალურ მოქმედებაზე, რომელიც ხორციელდება ცალკეული ინდივიდების როგორც ისტორიულ საზოგადოებათა წევრების მიერ. ამიტომ, გვეუბნება ავტორი, მეტყველება შეიძლება განვიხილოთ უნივერსალური თვალსაზრისით, კერძო თვალსაზრისით და ისტორიული თვალსაზრისით²⁸⁴. იგი ამ სამი თვალსაზრისით განვიხილავს მეტყველების როგორც მოქმედების ზემოქანთვლილ სამ ასპექტს:

მეტყველება როგორც *ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπορίας* — ეს არის ლაპარაკის უნარი. მასში შეიძლება გავარჩიოთ უნივერსალური, კერძო და ისტორიული ასპექტები. უკანასკნელი ასპექტი წარმოადგენს „ენას“, როგორც იდიომატურ ერთობლიობას, ე. ი. როგორც მოცემული საზოგადოების ტრადიციითა შესაბამისად ლაპარაკის უნარს.

მეტყველება როგორც *ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπορίας* უნივერსალური თვალსაზრისით წარმოადგენს უბრალოდ მეტყველებას, ე. ი. კონკრეტულ ენობრივ მოქმედებას, რომელიც ზოგადად განიხილება.

²⁸¹ Э. Косериу, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 157.

²⁸² იქვე, გვ. 158.

²⁸³ იქვე, გვ. 165.

²⁸⁴ იქვე, გვ. 167.

კერძო თვალსაზრისით ესაა ცალკეული ინდივიდის მეტყველება (მეტყველების აქტი ან აქტები) გარკვეულ ვითარებაში; ისტორიული თვალსაზრისით ის წარმოადგენს კონკრეტულ ენას ანუ ლაპარაკის სახეობას, რომელიც მოცემულ საზოგადოებას ახასიათებს, რომელიც ვლინდება ენობრივ მოქმედებაში, როგორც ამ მოქმედებას ძირითადი ასპექტი.

მეტყველების როგორც *ჯაჯ* 'ჰქოჲ-ის განხილვისას უნივერსალური თვალსაზრისი გამორიცხულია, ვინაიდან აქ მხედველობაშია მიღებული მხოლოდ კერძო «პროდუქტები»; უკიდურეს შემთხვევაში შეიძლება ვილაპარაკოთ «ტექსტების სრულ ერთობლიობაზე». კერძო თვალსაზრისით მეტყველება როგორც «პროდუქტი» წარმოადგენს ტექსტს. ისტორიული თვალსაზრისით მეტყველება ემთხვევა «ენას», როგორც «იდიომატურ ერთობლიობას», რადგან «ისტორიული პროდუქტი», რამდენადაც ის შემოინახება, იქცევა მეტყველებად *ჯაჯ ბჷაჷჷ*, ე. ი. ენობრივ ჩვეებად. ყოველივე თქმულიდან კოსერიუ ასკენის, რომ «ენა» არასოდეს არ არის საკუთრივ *ჰქოჲ*²⁸⁵.

რამდენადაც მეტყველება *ბჷჰქჷჷ*-ს წარმოადგენს, იგი ლოგიკურად წინ უსწრებს «ენას». ხოლო ისტორიული თვალსაზრისით «პოტენცია» უსწრებს «აქტს»²⁸⁶.

თითოეული ინდივიდის მეტყველებისათვის «ენა» იმაში მდგომარეობს, რომ ინდივიდი ისე ლაპარაკობს, როგორც სხვები და ეს ისტორიულად გაპირობებულია²⁸⁷.

ენა წარმოადგენს ერთმანეთზე დამოკიდებულ სტრუქტურათა სისტემას²⁸⁸.

სტრუქტურებში, რომლებიც ენას შეადგენენ, კოსერიუ განასხვავებს ნორმას და სისტემას. ნორმა ისაა, რაც საყოველთაოა, ხოლო სისტემა ფუნქციონალურია და დაპირისპირებაშია მოცემული²⁸⁹.

ავტორის განმარტებით, ფუნქციონალური ენა, ე. ი. ენა რომელზედაც შეიძლება ვილაპარაკოთ, წარმოადგენს სისტემას და ნორმას, ანუ სხვაგვარად, ესაა ფუნქციონალურ დაპირისპირებათა და ნორმალურ რეალიზაციათა სისტემა²⁹⁰.

²⁸⁵ ზ. Косерпу, დასახ. ნაშრ., გვ. 167.

²⁸⁶ იქვე, გვ. 168.

²⁸⁷ იქვე, გვ. 169.

²⁸⁸ იქვე, გვ. 172.

²⁸⁹ იქვე, გვ. 173.

²⁹⁰ იქვე, გვ. 174.

სისტემას კოსერიუ განსაზღვრავს, როგორც იმ შესაძლებლობათა, კოორდინატთა სისტემას, რომლებიც მიუთითებენ ღია და დახშულ გზებზე მეტყველებაში, რომელიც გასაგებია მოცემული კოლექტივისათვის. ნორმა კი, პირუეუ, წარმოადგენს ამ საზოგადოებაში და კულტურაში მიღებულ სავალდებულო რეალიზაციათა სისტემას. ნორმა შეესატყვისება არა იმას, რაც შეიძლება ითქვას, არამედ იმას, რაც უკვე ითქვა და რაც ტრადიციით ითქმის განსახილველ საზოგადოებაში. სისტემა მოიცავს გარკვეული ენის რეალიზაციის იდეალურ ფორმებს, ე. ი. ტექნიკასა და ეტალონებს შესაბამისი ენობრივი მოქმედებისათვის. ნორმა კი შეიცავს ამ ტექნიკისა და ამ შაბლონების მიხედვით ისტორიულად უკვე რეალიზებულ მოდელებს²⁹¹.

ენობრივი ელემენტები, რომლებიც კონკრეტულ მეტყველებაში გამოვლინდება, წარმოადგენენ მოლაპარაკეთა «ენობრივ ჩვევებს». მოლაპარაკისათვის ესაა ლაპარაკის უნარის ქონა, იმის ცოდნა, თუ როგორ ლაპარაკობენ გარკვეულ საზოგადოებაში, გარკვეული ტრადიციის შესაბამისად. ასეთი ცოდნის საფუძველზე მოლაპარაკე ქმნის თავის გამოთქმებს. ეს გამოთქმები, რამდენადაც ისინი ემთხვევა სხვა მოლაპარაკეთა გამოთქმებს ან მიიღება მათ მიერ, ქმნიან მეტყველებაში დადასტურებულ ენას. მოლაპარაკე მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევებში ქმნის თავის საკუთარ მოდელებს. ენობრივ ჩვევებს იგი სხვა მოლაპარაკეებისაგან იძენს²⁹².

თავისთავად ენობრივი ჩვევები წარმოადგენს რისამე კეთების უნარს, ე. ი. ტექნიკურ უნარს²⁹³.

რამდენადაც ენობრივი ცოდნა გადაეცემა, იგი კულტურის ფაქტია. რამდენადაც ეს ცოდნა საერთოა რამდენიმე მოლაპარაკისათვის, იგი ინდივიდუალური ანუ სოციალურია. ხოლო რამდენადაც ეს ცოდნა ტრადიციული (არაუნივერსალურია), იგი ისტორიულ ცოდნას წარმოადგენს. ამგვარად, ასკენის კოსერიუ, რეალურ ენაში ერთმანეთს ემთხვევა სისტემობრივი, კულტურული, სოციალური და ისტორიული²⁹⁴.

როგორც ვნახეთ, კოსერიუსათვის სპეციფიკურია მეტყველების მიჩნევა ამოსავლად ენობრივი მოქმედების სხვა ფორმებისათვის. ამით კოსერიუ ემიჯნება სოსიურს.

²⁹¹ Э. Косеру, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 174—175.

²⁹² იქვე, გვ. 176.

²⁹³ იქვე.

²⁹⁴ იქვე, გვ. 178—180.

რაც შეეხება ენერგიისა და ერგონის საკითხს, აქ კოსერიუ ზუსტად არ გადმოგვცემს ჰუმბოლდტის თვალსაზრისს. ჯერ ერთი, ჰუმბოლდტი ენერგეიად საკუთრივ მეტყველებას მიიჩნევდა. მეორეცაა და იგი სავსებით მართებულად აღნიშნავდა, რომ ენა მხოლოდ ენერგიის კი არ წარმოადგენს, არამედ ნაწილობრივ ენერგეიაა, ნაწილობრივ კი ერგონი, რამდენადაც ენა ყოველ აქტში ხელახლა წარმოიქმნება, ამდენად ის ენერგეიაა, რამდენადაც თაობიდან თაობას გადაეცემა, ამდენად ერგონს წარმოადგენს. კოსერიუ სიტყვიერად სრულიად უარყოფს იმას, თათქოს ენა ნაწილობრივ მაინც ერგონი იყოს, მაგრამ იმას კი აღიარებს, რომ ენობრივი ჩვევები და ენობრივი ცოდნა ისტორიულია, ტრადიციით გადაეცემა. ეს ორი დებულება ერთმანეთს არ ეთანხმება.

თვით ენისა და მეტყველების ურთიერთობის თვალსაზრისით საყურადღებოა კოსერიუს ცდა მოხსნას სოსიურის ანტინომია, მაგრამ შეინარჩუნოს ენისა და მეტყველების გამიჯვნა. ფაქტობრივად კოსერიუს ნააზრევში ენა და მეტყველება გამიჯნულიც არ გამოდის ერთმანეთისაგან; ერთი მეორეში გადადის.

ეს ნათლად ჩანს თუნდაც ზემომოყვანილი საკითხის განხილვისას. იღებს რა ჰუმბოლდტის დებულებას ამოსავლად, კოსერიუ იწყებს იმით, რომ ენა წარმოადგენს მოქმედებას²⁹⁵, მაგრამ შემდეგში იგი შეუმჩნეველად გადადის მეტყველებაზე და ამ უკანასკნელს განიხილავს როგორც მოქმედებას²⁹⁶. ავტორი არ აზუსტებს, არის თუ არა ამ თვალსაზრისით რაიმე განსხვავება ენასა და მეტყველებას შორის.

ზედმეტად გართულებული ჩანს არისტოტელეს ფილოსოფიასზე დამყარებით მეტყველების როგორც სამგვარი მოქმედებისა და თითოეულ მოქმედებაში კიდევ სამი ასპექტის (უნივერსალურის, კერძოსი და ისტორიულის) შესახებ მსჯელობა.

ამ საკითხის განხილვისას ავტორი სამჯერ აიგივებს ენასა და მეტყველებას. (მეტყველება არის ლაპარაკის უნარის ქონა, ენაც ლაპარაკის უნარია მოცემული საზოგადოების ტრადიციითა შესაბამისად. მეტყველება როგორც *αἴσθησις* ისტორიულ ასპექტში წარმოადგენს კონკრეტულ ენას; ასევე ემთხვევა მეტყველებას, როგორც პროდუქტებში რეალიზებულ მოქმედებას, ენა ისტორიული თვალსაზრისით).

ასეთი გაიგივება სხვაგანაც გვხვდება.

²⁹⁵ Э. Косериу, *დასახ. ნაშ.*, გვ. 166.

²⁹⁶ იქვე, გვ. 167.

ამიტომ შეიძლება დავასკვნათ, რომ კოსერიუ ვერ მიწნავს მეტყველებას და მეტყველებას ერთმანეთისაგან. ამას ალზაჟ ისიც უწყობს ხელს, რომ იგი იშვიათად მომართავს სამეტყველო მოქმედებას, როგორც ზოგად ტერმინს, ზოგადი მნიშვნელობითაც იგი უფრო სშირად მეტყველებას ხმარობს. ამიტომ გამოდის, რომ მეტყველება, როგორც სამეტყველო მოქმედების ზოგადი ფორმა, ემთხვევა ენას.

რა ნიშნებს ემყარება ენისა და მეტყველების გამიჯვნისას კოსერიუ? ძირითადი, რითაც იგი ენას განასხვავებს მეტყველებისაგან, ეს არის განსხვავება აბსტრაქტულსა და კონკრეტულს (ან უნარის ქონასა და კეთებას, პოტენციასა და აქტს, ვირტუალურსა და აქტუალურს) შორის²⁹⁷. ეს ნიშნები სხვა ავტორებთანაც შეგვხვდა. მათ შორის პოტენციასა და აქტს სოსიურიც იყენებდა ენისა და მეტყველების გასარჩევად.

საერთოდ, შეიძლება ითქვას, რომ კოსერიუს ნაშრომში საყურადღებო და ანგარიშგასაწევი შენიშვნები გვხვდება ენისა და მეტყველების სოსიურისეული ანტიზომიის, აგრეთვე სტრუქტურალისტურ სკოლებში ენისა და მეტყველების დაპირისპირების შესახებ. რაც შეეხება თვით ავტორის კონცეფციას, იგი არ არის ნათლად ჩამოყალიბებული და არც დამაჯერებლად დასაბუთებული²⁹⁸.

8.7.1. ა. ი. სმირნიცი. ა. სმირნიცის, ისევე როგორც კოსერიუს, მიაჩნია, რომ სოსიურმა არამართებულად გაავლო ზღვარი ენასა და მეტყველებას შორის. სოსიურის თეორიის წინააღმდეგობათაგან სმირნიცი ყველაზე მნიშვნელოვნად იმას თვლის, რომ მთელი მატერიალური, ბგერითი, ობიექტურად მოცემული მხარე მეტყველებას მიეკუთვნება, ენა კი ფსიქიკურ მოვლენად ცხადდება²⁹⁹.

მაგრამ ენისა და მეტყველების გარჩევას სმირნიციც აუცილებლად მიიჩნევს. ვინაიდან, მისი აზრით, იგი ასახავს სინამდვილეში არსებულ ღრმა განსხვავებას, რომლის გათვალისწინებაც

²⁹⁷ Э. Косериу, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 181.

²⁹⁸ შეიძლება დავეთანხმოთ ე. ზევენიცეს, რომელიც შემდეგნაირად აფასებს კოსერიუს შრომას მთლიანად: «В целом работа Э. Косериу интересна, оригинальна и смела по мысли своей критической направленности, в ней нашупаны самые больные места его теоретических противников, но она довольно слаба в позитивной части». В. А. Звегинцев, *Теоретические аспекты причинности языковых изменений. «Новое в лингвистике», вып. III*, გვ. 128.

²⁹⁹ А. И. Смирницкий, *Объективность существования языка*. 1954, გვ. 9, 12.

გარეშე ენათმეცნიერება ვერ იარსებებს, როგორც სპეციალური და ქვეშაირიტი მეცნიერება ენის როგორც ადამიანთა ურთიერთობის საშუალების შესახებ³⁰⁰.

თუ სოსიური ენისა და მეტყველების გვერდით იყენებდა მესამე ცნებას — „სამეტყველო მოქმედებას“ (langage), რომელიც ამ ორს აერთიანებდა, სმირნიცკი ორი ცნებით კმაყოფილდება. იგი სოსიურის langage-ის ადგილას ხმარობს ტერმინს „მეტყველება“, ხოლო სოსიურის parole სმირნიცკისთან შესატყვისის გარეშე რჩება. ამგვარად, როდესაც სმირნიცკი ლაპარაკობს დაპირისპირებაზე „მეტყველება — ენა“, ეს შეესაბამება სოსიურის langage — langue-ს და არა parole — langue-ს³⁰¹.

მეტყველება მოიცავს ლაპარაკის პროცესს და ყველაფერს, რაც ითქმის და აღიქმება უთვალავ ლაპარაკის აქტებში. ეს ყველაფერი უშუალოდ მოცემული ყოველდღიურ ცხოვრებაში და წარმოადგენს მასალას ლინგვისტური კვლევისათვის³⁰².

აქედან გამომდინარეობს, რომ სმირნიცკის „მეტყველება“ უფრო ფართო ცნებაა, ვიდრე „ენა“, იგი „ენასაც“ მოიცავს. „ენა“, ავტორის განმარტებით, „მეტყველების“ ინგრედიენტია, თანაც ისეთი, რომელიც გამსჭვალავს მის ყველა ცალკეულ მხარეს³⁰³.

„მეტყველება“ წარმოადგენს ენათმეცნიერული კვლევის ნედლ მასალას. „ენა“ კი ენათმეცნიერების საგანია³⁰⁴. ენა ბგერით მატერიალსაც შეიცავს და მნიშვნელობებსაც³⁰⁵. ენა მეტყველებაში შეისწავლება, მეტყველებიდან გამოიყვანება³⁰⁶.

იმას, რაც მეტყველებაში რჩება ენის ამოღების შემდეგ, სმირნიცკი უწოდებს „ზენეობრივ ნაშთს“. ეს უქანასკნელი საკუთრივ ენას არ ეკუთვნის, ლინგვისტური თვალსაზრისით რაიმე დადებითი ნიშნებით არ ხასიათდება³⁰⁷. მაინც რა შედის ენობრივ ნაშთში? იგი, ავტორის განმარტებით, არ არის ერთგვაროვანი. ჯერ ერთი, ბგერითი მატერია „ნაშთშიაც“ რჩება. „ნაშთს“ განეკუთვნება ყველაფერი მეტყველების ბგერადობაში, რაც შემთხვევითი, მეორეხარისხოვანი და დამატებითია ენის, როგორც ადამიანთა ურ-

³⁰⁰ А. И. Смирницкий, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 12.

³⁰¹ იქვე, გვ. 13.

³⁰² იქვე.

³⁰³ იქვე, გვ. 14.

³⁰⁴ იქვე, გვ. 19.

³⁰⁵ იქვე, გვ. 14, 23.

³⁰⁶ იქვე, გვ. 19.

³⁰⁷ იქვე, გვ. 14.

თიერთობის უმნიშვნელოვანესი საშუალების, თვალსაზრისითო, — გვეუბნება სმირნიცკი³⁰⁸. აქ გვეჩვენება ენის გამოყენების ინდივიდუალური თავისებურებანი. მაგ., წარმოთქმის შემთხვევითი შეცდომები, ხმის თავისებურებანი და სხვ.³⁰⁹.

გარდა ამისა „ნაშთში“ შემოდის გარკვეული ეფექტის მისაღწევად ენის ფაქტების გამოყენების საზოგადოებრივად გამომუშავებული თავისებურებები, რომლებიც უშუალოდ არ განეკუთვნებიან ენის ძირითად ფუნქციას (მაგ., ბგერადობის გარკვეული ელემენტების გამოყენება ლიტერატურული მიზნით: რითმა, ალიტერაცია, ბგერწერა და სხვ.)³¹⁰.

ბოლოს, „ნაშთში“ შეაქვს სმირნიცკის აგრეთვე ის ნაწარმოებები, რომლებიც წარმოიქმნებიან მეტყველებაში ენის გამოყენების გზით და როგორც მთლიანად გამოდიან ენის საზღვრებიდან. ვინაიდან გამოხატავენ აზრებს, რომლებიც განეკუთვნებიან ამა თუ იმ სფეროს. ასეთი შეიძლება იყოს ლიტერატურული ნაწარმოები, მეცნიერული ნაწარმოები (მაგ., გეომეტრიის შესახებ)³¹¹.

ზემოთქმულიდან გამომდინარეობს, რომ „ზეენობრივი ნაშთი“ შეიცავს როგორც ინდივიდუალურ, ისე საზოგადოებრივ მონეტებს³¹².

სმირნიცკი საგანგებოდ განიხილავს ენობრივ ერთეულთა საკითხს. მისი აზრით, მეტყველების ნაწარმოები შეიცავს ენის ერთეულებს: სიტყვებს, ინტონაციურ ერთეულებს, წინადადებაში სიტყვათა გამოყენების ფორმებს³¹³. ენობრივი ერთეულები ერთდროულად რამდენიმე მეტყველების ნაწარმოებში შედიან და ამ ნაწარმოებთან ერთად კი არ წარმოიშვებიან, არამედ ხდება მათი რეპროდუქცია³¹⁴.

კონკრეტული წინადადებები, სმირნიცკის მიხედვით, მეტყველებას განეკუთვნებიან და არა ენას. ეს იმიტომ, რომ კონკრეტული წინადადებები წარმოადგენენ მეტყველების მეტ-ნაკლებად დასრულებულსა და დამოუკიდებელ ნაწარმოებებს.

ავტორი შემდეგნაირად მსჯელობს: კონკრეტული წინადადებები, როგორც წესი, გვევლინებიან არა როგორც ურთიერთობის

³⁰⁸ А. И. Смирницкий, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 14.

³⁰⁹ იქვე, გვ. 14, 30.

³¹⁰ იქვე, გვ. 14—15, 30.

³¹¹ იქვე, გვ. 15, 30.

³¹² იქვე.

³¹³ იქვე, გვ. 16.

³¹⁴ იქვე, გვ. 17.

საშუალება, არამედ როგორც თვით ურთიერთობის მოვლენა, ე. ი. როგორც ისეთი მოვლენა, რომელშიაც ერთიანდება ურთიერთობის საშუალება (ენა მისი შედგენილობისა და აგებულების ამა თუ იმ ნაწილში) და ამ საშუალებას გამოყენება კონკრეტულ პირობებში გარკვეული მიზნით რეალურად წარმოქმნილი აზრის გამოხატვისათვის. წინადადების ყველა შემადგენელი ნაწილი ენის ერთეულს წარმოადგენს. ენას განეკუთვნება აგრეთვე ის სპეციფიკური საშუალებები, რომლებიც სიტყვათა და შესიტყვებათა ფორმებისაგან წინადადებებს აწარმოებენ. მაგრამ ყველა ამ ერთეულისაგან შედგენილი მოცემული კონკრეტული წინადადება, როგორც მთლიანი, გადის ენის ფარგლებიდან და არ წარმოადგენს მის ერთეულს, თუნდაც უმაღლესი რიგისას³¹⁵.

სწორედ რეალური კონკრეტული წინადადებები, რომლებიც მეტყველებას განეკუთვნებიან, შეადგენენ ლინგვისტური კვლევის მასალას და არა საგანს, — გვეუბნება სმირნიცკი. საგანი, — ენა ამ მასალიდან უნდა გამოვიყვანოთ, ისევე როგორც ლითონს იღებენ მადნისაგან³¹⁶.

ენა, სმირნიცკის აზრით, მჭიდროდ არის დაკავშირებული მეტყველებასთან. ჯერ ერთი, იმიტომ, რომ ენა არსებობს მეტყველებაში და მთლიანად გამსჭვალავს ამ უკანასკნელს. გარდა ამისა, ენა მეტყველებით იკვებება, ივსება და ვითარდება მის ნაწარმოებთა ხარჯზე, ცალკეული სიტყვები და ფორმები, თვით მთლიანი წინადადებებიც მეტყველებაში ჩნდება და აქედან შემოდის ენაში³¹⁷.

სმირნიცკი არ ეთანხმება სოსიურს, თითქოს შეიძლებოდეს „მეტყველების ლინგვისტიკის“ არსებობა. „მეტყველების ზეენობრივი ნაშთი“, — გვეუბნება ის, — განხილულ უნდა იყოს ენის ლინგვისტიკაში, იმდენად, რამდენადაც ენა მეტყველებიდან გამოიყვანება და რამდენადაც გვჭირდება მეტყველებასა და ენას შორის ურთიერთობის გარკვევა. ენათმეცნიერების ჭეშმარიტი და ერთადერთი ობიექტი კი ენაა და სხვა საგანი ენის გარდა ენათმეცნიერებას არა აქვს³¹⁸.

3.7.2. ა. ი. სმირნიცკის შეხედულებათა ანალიზი. რა არის საყურადღებო სმირნიცკის შეხედულებებში და რა შენიშვნებს იწვევენ ისინი? როგორც ზემოთ დავრწმუნდით, სმირნიცკიმ მოხს-

³¹⁵ А. И. Смирницкий, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 13.

³¹⁶ იქვე, გვ. 19.

³¹⁷ იქვე, გვ. 22.

³¹⁸ იქვე, გვ. 22—23.

ნა სოსიურისეული parole. მართალია, იგი ხმარობს ტერმინს „მეტყველება“, მაგრამ ეს უკანასკნელი შეესაბამება langage-ს და არა parole-ს. ამის შედეგადაა, რომ ენა მეტყველებას კი არ უპირისპირდება, როგორც ეს სოსიურთან გვაქვს, არამედ ის მეტყველების ნაწილია. ე. ი. აქ ისეთივე დამოკიდებულებაა, როგორიც სოსიურის langage-სა და langage-ს შორის.

მაგრამ ამ მსგავსების მიუხედავად მნიშვნელოვანი განსხვავება არსებობს, ერთი მხრივ, სოსიურის langage-სა და სმირნიცის „მეტყველებას“, ხოლო, მეორე მხრივ, ამ ორი ავტორის მიერ „ენის“ გაგებას შორის.

სმირნიცის მიხედვით, ენა მეტყველების ის ნაწილია, რომელიც ურთიერთობის იარაღს წარმოადგენს, იმ ნიშან-თვისებებით, რომლებიც ურთიერთობის თვალსაზრისით რელევანტურია. ამიტომაც, რომ სმირნიცისეული „ენა“ სოსიურის parole-ის დამახასიათებელი ნიშნების მქონეა, კერძოდ, იგი რეალიზაციასაც გულისხმობს და ამდენად სუბსტანციებსაც შეიცავს (როგორც ბგერებს, ისე მნიშვნელობებს).

რაც შეეხება მეტყველებას, იგი ემთხვევა ენას იმ ნაწილში, რომელიც ენათმეცნიერებისათვის ფასეულია. მეტყველება ენისაგან რაიმე არსებითი ნიშნებით კი არ განსხვავდება, არამედ მხოლოდ იმით, რომ იგი მეტს შეიცავს, ვიდრე ენა. თუ მეტყველებას გამოვაცლებთ ენას, დაგვრჩება ისეთი მოვლენები, რომლებიც ადამიანთა ურთიერთობაში რაიმე როლს არ ასრულებენ (მაგ., ხმის ინდივიდუალური თავისებურებანი, შემთხვევითი შეცდომები და სხვ.). ესაა „ზეენობრივი ნაშთი“. ენას სწორედ ეს „ზეენობრივი ნაშთი“ უპირისპირდება. მაგრამ იგი ენათმეცნიერებისათვის რაიმე ინტერესს არ უნდა წარმოადგენდეს, ვინაიდან აქ რჩება კომუნიკაციისათვის არარელევანტური მოვლენები.

აქედან გამომდინარეობს ავტორის ორი დასკვნა: ერთი ის, რომ მეტყველების ფაქტებს ენათმეცნიერული თვალსაზრისით პოზიტიური დაზუსტება არ ექნებათ. ხოლო მეორე ის, რომ მეტყველების ლინგვისტიკა შეუძლებელია. ორივე შემთხვევაში ავტორს მხედველობაში აქვს მეტყველების ის ნაწილი, რომელსაც ის „ზეენობრივ ნაშთს“ უწოდებს (დანარჩენი ნაწილი ხომ „ენას“ ემთხვევა).

სმირნიცის თვალსაზრისი რომ სქემის სახით გამოვხატოთ და სოსიურის ცნობილ სქემას შევუპირისპიროთ, ასეთ სურათს მივიღებთ:

სოსიური		სმირნიცკი	
langage	langue	მეტყველება	ენა
	parole		ენობრივი ნაშთი

პირველი შეხედვით აქ სხვაობა მხოლოდ ტერმინებშია. სმირნიცკი თვითონ ითვალისწინებს ასეთი ინტერპრეტაციის შესაძლებლობას და საპართლიანადაც ილაშქრებს მის წინააღმდეგ. მართლაც, მთავარი ის კი არაა, რომ სმირნიცკიმ „მეტყველება“ იხმარა იქ, სადაც სოსიური langage-ს ხმარობდა, უფრო არსებითი ისაა, რომ სოსიურმა „სამეტყველო მოქმედება“ (langage) გახლიჩა ორ ობიექტად, — ენად და მეტყველებად, რომელთაგან, მართალია, პირველი არსებითად მზიიხნია, მაგრამ არც მეორე გამოუცხადებია სრულიად არარელევანტურად. სოსიურის „მეტყველება“ რეალიზაციას წარმოადგენს და იგი ადამიანის სამეტყველო მოქმედების შესწავლის თვალსაზრისით არ შეიძლება იყოს ღირებულებას მოკლებული. სმირნიცკიმ კი ყველაფერი, რაც კომუნიკაციას ემსახურება, „ენაში“ მოაქცია, ენის გარეთ მას არაფერი დარჩა ენათმეცნიერებისათვის საინტერესო, ამიტომ „ზეენობრივი ნაშთი“ ყოველგვარ პოზიტიურ ნიშნებს მოკლებული აღმოჩნდა.

ამგვარად, სმირნიცკის განზრახული ჰქონდა დაეძლია სოსიურის შეცდომები და ახლებურად დაესაბუთებინა ენისა და მეტყველების სხვადასხვაობა, შედეგი კი საწინააღმდეგო გამოვიდა. ენათმეცნიერებისათვის რელევანტური, ერთმანეთისაგან განსხვავებული ორი მოვლენის (ენისა და მეტყველების) ნაცვლად მივიღეთ ერთი ერთიანი ობიექტი, — ენა, როგორც ადამიანთა ურთიერთობის იარაღი. ამით ფაქტობრივად მოიხსნა სოსიურისეული დიქტომია «ენა — მეტყველება».

ზემოთ ჩვენ განვიხილეთ ავტორის ის გამონათქვამები, რომლებიც ერთმანეთთან არიან შინაგანად დაკავშირებული. მათ გვერდით სმირნიცკი საპირისპირო შეხედულებებსაც გვთავაზობს, რაც ახალ წინააღმდეგობებს წარმოშობს მის მსჯელობაში.

თუ, ერთი მხრივ, ავტორი აღნიშნავდა, „ენობრივი ნაშთი“ ენათმეცნიერული თვალსაზრისით არავითარი დადებითი ნიშნებით არ ხასიათდებაო, მეორე მხრივ, მას „ნაშთში“ შეაქვს ისეთი მოვლენებიც, რომლებიც ენათმეცნიერულად რელევანტურია.

ასეთია, მაგალითად, ნაწარმოებები, რომელთაც ავტორი იმ სფეროს მიაკუთვნებს, რომელსაც ისინი შინაარსის მიხედვით

უკავშირდებიან. ლიტერატურული ნაწარმოები, მეცნიერული ნაწარმოები და ა. შ., სმირნიცის განმარტების მიხედვით, მეტყველებაში წარმოიქმნება და ენის საზღვრებიდან გადის. არ არის ნათელი, რატომ არ უნდა ითვლებოდეს ენობრივ ფაქტებად ის ნაწარმოებები, რომლებიც თავიანთი შინაარსით სინამდვილის სხვადასხვა სფეროს ეხებიან? ან რა ნიშნის მიხედვით შედიან ისინი „მეტყველების ნაშთში“?³¹⁹

კიდევ უფრო აშკარად ჩანს სმირნიცის ცდა მეტყველებაშიც (უფრო ზუსტად, „ზენობრივ ნაშთშიც“) წარმოგვიდგინოს მოვლენათა პოზიტიური დახასიათება ენობრივი ერთეულების განხილვისას.

სმირნიციმ წინადადება მეტყველების ნაწარმოებად მიიჩნია და მეტყველებაში შეიტანა იგი. მისი ვაგებით, ენობრივ ერთეულებს ახასიათებს გაწეოვრება (воспроизводство), ხოლო წინადადებას მოლაპარაკე კი არ იმეორებს, არამედ თვითონ აგებს ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში. ამგვარად, სმირნიცი ენობრივ ერთეულებთან ხსნის შემოქმედებითს კომენტს. მისთვის ენა მხოლოდ ერგონია, ერთი და იმავე პროდუქტების რეპროდუქციაა მეხსიერების საშუალებით და არა ენერგია. შემოქმედება მეტყველების სფეროს დამახასიათებლად არის მიჩნეული. აქ სმირნიცი სოსიურის პოზიციაზე დგას.

შედგად ვიღებთ ისეთ უცნაურ დებულებას, რომ წინადადების ყველა შემადგენელი ნაწილი: სიტყვები, სინტაგმები, მათი შეერთების წესები უნას განეკუთვნება, მათგან შედგენილი კონკრეტული წინადადება კი — მეტყველებას. სმირნიცის თვალსაზრისი ამ საკითხზე არსებითად ემთხვევა გარდინერისას. ხოლო ორივესათვის ამოსავალია სოსიურის შეხედულება, რომ სიტყვა ენას განეკუთვნება, ფრაზა კი — მეტყველებას. სოსიურიდან არის აღებული ძირითადი არგუმენტიც. იმ წინააღმდეგობებზე, რომლებიც ზემომოყვანილ შეხედულებას ჰედება, გარდინერის კონცეფციის განხილვისას იგვეჩონდა საუბარი. აქ დამატებით აღვნიშნავთ შემდეგს:

თუ სმირნიცისეულ გამოთქმაში „კონკრეტული წინადადება“ ლოგიკური მახვილი კონკრეტულზე მოდის, კონკრეტული სიტყვაც მეტყველების ერთეულად უნდა გამოცხადებულიყო, მაგრამ

³¹⁹ სმირნიცისეული „ნაშთის“ ცნების კრიტიკა იხ. В. Я. М ы р к и н, Некоторые вопросы понятия речи в корреляции: язык-речь. ВЯ, 1970, № 1, გვ. 104—105. ავტორი მართებულად მიუთითებს ამ საკითხში სმირნიცისა და გარდინერის შეხედულებათა მსგავსებაზე.

საგანგებოდ უნდა დასმულიყო საკითხი სიტყვის, წინადადების, როგორც სტრუქტურული ერთეულების შესახებ. პ. კუზნეცოვი. რომელიც სამართლიანად მიუთითებს იმ წინააღმდეგობაზე, რასაც იწვევს წინადადების გამოცხადება მეტყველების ერთეულად. კანონზომიერად სვამს კითხვას, სადღა იქნება წინადადება, როგორც გარკვეული სახის სტრუქტურა? ³²⁰

ერთ-ერთი დაბრკოლება, რაც სმირნიცკის ზემომოყვანილ შეხედულებას ზღდება, ისაა, რომ თუ წინადადებას ან სხვა ენობრივ ერთეულს მეტყველებაში შემოვიტანთ, მაშინ, ცხადია, მცდარი აღმოჩნდება ავტორის დებულება, მეტყველებას ენათმეცნიერული თვალსაზრისით არავითარი პოზიტიური დახასიათება არა აქვსო.

მეორე მხრივ, თუ წინადადება მეტყველების ერთეულია და არა ენისა, ცხადია, მისი შემსწავლელი დისციპლინაც იქნება საჭირო და ენის ლინგვისტიკას გვერდით ამოუდგება მეტყველების ლინგვისტიკა. აქაც ეს შეხედულება დაუპირისპირდება ავტორისავე განცხადებას, მეტყველების ლინგვისტიკა შეუძლებელიაო.

როგორც ვხედავთ, სმირნიცკის ნაშრომში ორი ერთმანეთის გამომრიცხველი თვალსაზრისია გატარებული. ერთი მხრივ, ენა მეტყველების ინგრედიენტად ცხადდება და იხსნება დაპირისპირება ენასა და მეტყველებას შორის. მაგრამ, მეორე მხრივ, ავტორი მაინც ცდილობს შეინარჩუნოს ენისა და მეტყველების განსხვავება. ცხადია, ამ ორი თვალსაზრისის ერთმანეთთან შეთანხმება შეუძლებელია.

ჩვენი აზრით, სმირნიცკის გაგებისათვის პირველ თვალსაზრისთან დაკავშირებული მსჯელობა უფრო არსებითია, მიუხედავად იმისა, რომ შედეგი, — ენისა და მეტყველების დიქტომიის მოხსნა, — არ ეგუება ავტორის განზრახვას და არც არის ექსპლიციტურად აღიარებული მის მიერ. რაც შეეხება მეორე თვალსაზრისს, იგი ინერციით უფრო ჩანს გადმოსული სოსიურისა და მის მიმდევართა კონცეფციიდან. აქ სმირნიცკი ნაკლებ ორიგინალურია. იგი არაფერს გვეუბნება იმის შესახებ, თუ რა პოზიტიური ნიშნები ახასიათებს მეტყველებას ენის საპირისპიროდ. მხოლოდ ზოგჯერ მის მსჯელობაში გამოსჭვივის მინიშნება იმაზე, რომ მეტყველება რეალიზაციის სფეროს განეკუთვნება. ასეთ გაგებას უნდა ემყარებოდეს ავტორის განცხადება — ენა მეტყველებაში არ ებოძა-

³²⁰ თვით კუზნეცოვი, აღიარებს რა ენისა და მეტყველების გამიჯვნის აუცილებლობას, იცავს დებულებას, რომ ერთი და იგივე ერთეულები ენაშიც შედის და მეტყველებაშიც, ოღონდ სხვადასხვა თვალსაზრისით. П. С. Кузнецов, О языке и речи. «Вестник Московского университета», Серия VII, 1961, № 4, გვ. 63.

სო. მაგრამ ასეთ გაგებას არ ეგუება მისი კატეგორიული მოთხოვნა, რომ სოსიურის საპირისპიროდ ბგერითი, მატერიალური მხარე და მნიშვნელობა ენას უნდა მივაკუთვნოთ.

3.8. ა. მარტინე, ე. ბენვენისტი. ნ. ხომსკი. ზემოთ განხილული იყო რამდენიმე კონცეფცია ენისა და მეტყველების ურთიერთობის შესახებ. ზოგიერთ ენათმეცნიერთან გვხვდება არა გაშლილი და დასაბუთებული თეორია, აჰმედ ცალკეული გამონათქვამები ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე. ამ გამონათქვამების გათვალისწინება მაინც საჭიროდ მიგვაჩნია, ვინაიდან ისინი ტიპობრივია თანამედროვე ენათმეცნიერებისათვის.

ქვემოთ შევხებით ორი ფრანგი ლინგვისტის ა. მარტინესა და ე. ბენვენისტის, აგრეთვე ამერიკელი ენათმეცნიერის ნ. ხომსკის შეხედულებებს.

ა. მარტინე თავის ნაშრომში „ზოგადი ენათმეცნიერების საფუძვლები“³²¹ გაცხრით მსჯელობს ენისა და მეტყველების შესახებ. მისი აზრით, არსებობს ფსიქოფიზიკური ორგანიზაცია, რომელიც შეპირობებულია ამა თუ იმ ენის ნორმების შესაბამისად, ერთი მხრივ, ცდისეულ მონაცემთა დაყოფის შესაძლებლობებით, ხოლო, მეორე მხრივ, კომუნიკაციისა და გამოთქმის მოცემული მონაკვეთისათვის ამა თუ იმ ერთეულთა შერჩევის შესაძლებლობებით. სწორედ ეს შეპირობებულობა წარმოადგენს ენას, ხოლო ენათავის ერთადერთ გამოვლენას პოვნებს მეტყველებაში ანუ მეტყველების აქტებში. მაგრამ მეტყველება, მეტყველების აქტები არ შეადგენენ ენას.

ენისა და მეტყველების ტრადიციული დაპირისპირება, გვეუბნება მარტინე, შეიძლება გამოხატული იქნეს აგრეთვე კოდისა და შეტყობინების დაპირისპირებით, სადაც კოდი გაიგება როგორც ორგანიზაცია, რომლის საფუძველზედაც შესაძლებელია შეტყობინების შედგენა და რომელთან შეტყობინების ყველა ერთეული შედარების გზითაც გამოიცნობა უკანასკნელის აზრი³²².

მაგრამ, გვაფრთხილებს მარტინე, ენისა და მეტყველების ასეთმა გარჩევამ, რომელიც საერთოდ განსაკუთრებით სასარგებლოა,

³²¹ ფრანგულად: André Martinet, *Éléments de linguistique générale*. Paris, 1960. რუს. თარგმ.: А. Мартинет, *Основы общей лингвистики*. «Новое в лингвистике», вып. III, 1963. ქვემოთ მითითებები რუსული თარგმანის მიხედვით მოგვეყვას.

³²² А. Мартинет, *Основы общей лингвистики*, გვ. 389. ენისა და მეტყველების დაპირისპირების გატოლება კოდთან და შეტყობინებასთან ბოლო წლებში საკმაოდ გავრცელდა ენათმეცნიერებაში. კერძოდ, იგი გვხვდება რ. იაკობსონის შრომებში.

შეიძლება მიგვიყვანოს იმ აზრამდე, თითქოს მეტყველებასა და ენას ჰქონდეთ ერთმანეთისაგან დაპოუცილებელი ორგანიზაციები, რასთან დაკავშირებითაც შესაძლებელია არსებობდეს მეტყველების ლინგვისტიკა ენის ლინგვისტიკის გვერდით. ეს შეუძლებელია იმიტომ, რომ მეტყველება წარმოადგენს მხოლოდ ენობრივი ორგანიზაციის კონკრეტიზაციას. მხოლოდ მეტყველების ფაქტთა და მსმენელის რეაქციის შესწავლის გზით შეგვიძლია შევისწავლოთ ენა. ამისათვის აუცილებელია განყენება მოვასდინოთ ისეთი მომენტებისაგან, როგორიცაა მოლაპარაკის ხმის ტემპრი, რომელიც წარმოადგენს მეტყველების, მაგრამ არა ენის ფაქტს, რადგანაც არ განეკუთვნება იმ კოლექტიურ ჩვევებს, რომლებიც შეიძინება ენის შეთვისების პროცესში³²³.

როგორც ცნობილია, მარტინე ახლოს იდგა პრალის სკოლასთან და ენისა და მეტყველების ურთიერთობის საკითხშიც მისი შეხედულებები როგ შეჰთხვევაში ეხმაურება პრალის სკოლის შეხედულებებს.

მარტინეს გამონათქვამებში ჩვენს ყურადღებას იქცევს ენის გათანაბრება კოდთან, მეტყველებისა კი — შეტყობინებასთან. ეს არის ცდა მოექნოს ენასა და მეტყველებას შესატყვისობები ინფორმაციის თეორიაში. მაგრამ ასეთ შესატყვისობათა დაძებნა არ კმარა პრობლემის არსებითად გადაწყვეტისათვის. საჭიროა ვუჩვენოთ, თუ როგორ გვესმის კოდისა და შეტყობინების მიმართება, რომ შემდეგ შეგვეძლოს მსჯელობა იმის შესახებ, მართლაც ჰქავს თუ არა ამ მიმართებას ენასა და მეტყველებას შორის არსებული ურთიერთობა.

თუმცა მარტინე სასარგებლოდ მიიჩნევს ენისა და მეტყველების გარჩევას, იგი კატეგორიულად წინააღმდეგია ორი ლინგვისტიკის არსებობისა. ამით მარტინე უპირისპირდება სოსიურის ბევრ მიმდევარს, რომლებიც სოსიურთან ერთად მიიჩნევენ, რომ ენის ლინგვისტიკის გარდა უნდა არსებობდეს მეტყველების ლინგვისტიკაც.

მარტინეს საბუთი ორი ლინგვისტიკის შესაძლებლობის წინააღმდეგ ისაა, რომ მეტყველების ორგანიზაცია არ განსხვავდება ენის ორგანიზაციისაგან. მეტყველება მხოლოდ ენის კონკრეტიზაციაა და ენის შესწავლა მხოლოდ მეტყველების აქტებზე დაკვირვების გზით ხერხდება. ყველაფერი ეს იმას უნდა მოასწავებდეს, რომ ენა და მეტყველება არსებითად არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან.

სწორედ ასე ასკენის ე. ზვეგინცევი, რომელიც განიხილავს რა მარტინეს ზემომოყვანილ შეხედულებას, წერს: ენისა და მეტყველების ასეთი ფაგება იგივეობის ნიშანს სვამს ენასა და მეტყველებას შორის ანუ გვთავაზობს განვიხილოთ ისინი, როგორც დაუნაწევრებელი ერთეულები, რომლებიც ითქვიფებიან „საერთოდ ენაში“³²⁴.

თუ მარტინე კატეგორიულად ილაშქრებს ორი ლინგვისტიკის არსებობის წინააღმდეგ, საპირისპირო პოზიციაზე დგას ე. ბენვენისტი.

ბენვენისტის მიხედვით, ენა, ერთი მხრივ, ნიშანთა სისტემაა, ხოლო მეორე მხრივ ურთიერთობის საშუალებას წარმოადგენს. ამ უკანასკნელის გამოხატულებაა მეტყველება³²⁵.

ენა და მეტყველება ორ სხვადასხვა სამყაროს შეადგენენ, თუმცა ერთსა და იმავე სინამდვილეს მოიცავენ. მათ შეესაბამება ორი სხვადასხვა ლინგვისტიკა, რომლებიც ყოველ წუთში გადაკვეთენ ერთმანეთს. ერთი მხრივ, არსებობს ენა, როგორც იმ ფორმალურ ნიშანთა ერთობლიობა, რომლებიც გამოიყოფიან ზუსტი და მკაცრი მეთოდებით და განაწილებული არიან კლასებად, რომელნიც ერთიანდებიან სტრუქტურებში და სისტემებში, ხოლო, მეორე მხრივ, — ენის გამოვლენა ცოცხალ ურთიერთობაში³²⁶.

ბენვენისტი ენობრივ ერთეულებს ენასა და მეტყველებას შორის ანაწილებს შემდეგნაირად: ფონემები, მორფემები, სიტყვები (ლექსემები) ენას განეკუთვნება, წინადადება კი მეტყველების ერთეულია³²⁷.

სწორედ მეტყველებაში, რომელიც წინადადებებში რეალიზდება, ფორმდება ენა. სწორედ აქ იწყება სამეტყველო მოქმედება. ენაში არაფერია ისეთი, რაც აღრე არ ყოფილიყო მეტყველებაში, — დაასკენის ბენვენისტი³²⁸.

წინადადების გამოცხადება მეტყველების ერთეულად არ წარმოადგენს ბენვენისტის ახალ დებულებას. როგორც ზემოთ დავრწმუნდით, წინადადებას მეტყველებას მიაკუთვნებდა თვით სოსიური და აგრეთვე ზოგი სხვა ენათმეცნიერიც (მაგ., გარდინერი,

---

³²⁴ В. А. Звегинцев, Функционально-структурные основы лингвистического описания. «Новое в лингвистике», вып. III, гл. 351.

³²⁵ Э. Бенвенист, Уровни лингвистического анализа. «Новое в лингвистике», вып. IV, гл. 447.

³²⁶ იქვე, გვ. 447—8.

³²⁷ იქვე, გვ. 447.

³²⁸ იქვე, გვ. 449.

სმირნიცკი...). ბენვენისტი ცდილობს ამ დებულების თავისებურად დამტკიცებას, მაგრამ მისი არგუმენტები არ ჩანს უფრო დამაჯერებელი, ვიდრე ეს სხვა ავტორებთან იყო. არც ორი ლინგვისტიკის რეალურობა არის დასაბუთებული ბენვენისტის მიერ. რა სახით არსებობენ ისინი ერთმანეთის გვერდით? როგორ არის შესაძლებელი მათი ავტონომიურობა, თუ მათი გზები ყოველ წუთს გადაკვეთენ ერთმანეთს? როგორ ხდება, რომ ფონემები, მორფემები, სიტყვები ერთ ლინგვისტიკაში შეისწავლება, მათგან შედგენილი წინადადებები კი სრულიად სხვა ლინგვისტიკაში? რეალურად ხომ არავის შეუქმნია ასეთი ორი ერთმანეთისაგან გასხვავებული ლინგვისტიკა!

ნ. ხომსკის აღრინდელ შრომებში³²⁹ ენისა და მეტყველების დაპირისპირების საკითხი საერთოდ არ იდგა. მოგვიანებით ზომსკი ნიუთითებდა ხოლმე ენისა და მეტყველების განსხვავებაზე, მაგრამ ყოველთვის სოსიურის დამოწმებით, ასე რომ, ეს დიქტომია მისი საკუთარი თეორიის ორგანულ ნაწილად არ იყო წარმოდგენილი.

ასე, მაგალითად, ნაშრომში „ლინგვისტური თეორიის ლოგიკური საფუძვლები“ კითხულობთ: წარმომშობი გრამატიკა, ფაქტობრივად შეთვისებული მის მიერ, ვინც შეისწავლა გარკვეული ენა, წარმოადგენს ერთგვარ მოწყობილობას, რომელსაც, სოსიურის ტერმინები რომ ვიხმაროთ, შეიძლება ვუწოდოთ ენა — *langue*... ენის მფლობელი, რომელიც გამოდის მოლაპარაკის ან მსმენელის როლში, ყოველთვის იყენებს ამ მოწყობილობას... ცხადია, იმ ჩვევათა შინაგანი სისტემის აღწერა, რასაც გრამატიკა წარმოგვიდგენს, არ შეიძლება ავრიოთ რეალური სამეტყველო მოქმედების აღწერაში, რასაც ჯერ კიდევ ფ. დე სოსიური გახაზავდა. და აგრეთვე პოტენციური სამეტყველო მოქმედების აღწერაში. ენის რეალური გამოყენება — ეს საკვებით აშკარაა — წარმოადგენს სრულიად განსხვავებული ბუნების მქონე ბევრი ფაქტორის რთულ ურთიერთქმედებას, ამასთან გრამატიკული ხერხები მხოლოდ ერთ-ერთია ამ ფაქტორთაგან. ბუნებრივია ვივარაუდოთ, რომ რეალური სამეტყველო მოქმედების სერიოზული შესწავლა შესაძლებელია მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც ჩვენ გვესმის არსი წარმომშობი გრამატიკებისა, რომლებიც შეთვისებული არიან ენის შესწავლელთა მიერ და გამოიყენებიან მოლაპარაკეთა ან მსმენელთა მიერ. ცნობილი სოსიურისეული დებულება ენის *langue* (და

³²⁹ იხ. მაგ., Н. Хомский, Синтаксические структуры. «Новое в лингвистике», вып. II, 1962, ინგლისურად გამოქვეყნდა 1957 წ.

language-ის აღმწერი წარმომშობი გრამატიკების) ლოგიკური პირველადობის შესახებ სრულიად სამართლიანი ჩანს³³⁰.

როგორც ვხედავთ, ხომსკი თვითონ გახაზავს, რომ იგი სოსიურისეულ ცნებებს ხმარობს. მაგრამ მის მსჯელობას ამ საკითხზე გარკვეულობა და სიზუსტე აკლია. გაუთანაბრა რა წარმომშობი გრამატიკა სოსიურის language-ს, ხომსკის სწორედ ეს ცნება აინტერესებს, მეტყველება კი მის ყურადღებას ნაკლებ იქცევს. მასზე იგი საგანგებოდ არც ჩერდება. საბოლოოდ არ არის ნათელი, რამდენი ცნებაა ერთმანეთისაგან განსხვავებული — ორი (ენა — სამეტყველო მოქმედება) თუ სამი (ენა — სამეტყველო მოქმედება — პოტენციური სამეტყველო მოქმედება), აგრეთვე რომელი მათგანი შეესაბამება სოსიურის parole-ს და რომელი langage-ს.

1964—65 წლებიდან ხომსკი განასხვავებს ერთმანეთისაგან უნარს, კომპეტენციას (competence) და შესრულებას (performance) და ამ დაპირისპირებას თავისი მოძღვრების საფუძვლად აცხადებს.

ავტორის განმარტებით, უნარი არის მოლაპარაკე — მსმენელის მიერ ენის ცოდნა, შესრულება კი კონკრეტულ სიტუაციაში ამ ენის აქტუალური გამოყენება³³¹. მოლაპარაკე — მსმენელის კომპეტენცია იდეალურად შეიძლება გამოხატულ იქნეს, როგორც სისტემა წესებისა, რომლებიც აკავშირებენ სიგნალებს ამ სიგნალთა სემანტიკურ ინტერპრეტაციასთან³³².

ხომსკი თვითონ მიუთითებს, რომ კომპეტენციისა და შესრულების განსხვავება უკავშირდება სოსიურისეულ ენისა და მეტყველების გარჩევას. მაგრამ მას გარკვეული ცვლილებებიც შეაქვს სოსიურის გაგებაში. კერძოდ, იგი უარყოფს სოსიურის მიერ ენის მიჩნევას ერთეულთა სისტემატურ ინვენტარად და მოითხოვს დაეუბრუნდეთ ჰუმბოლდტის კონცეფციას, რომლის მიხედვითაც საფუძვლად მდებარე უნარი წარმომშობ (გენერატიულ) პროცესთა სისტემას წარმოადგენს³³³.

ხომსკის აზრით, შესრულება მხოლოდ იდეალიზებულ შემთხვევაში არის უნარის პირდაპირი გამოვლენა. მოლაპარაკის ან მსმე-

³³⁰ Н. Хомский, Логические основы лингвистической теории. «Новое в лингвистике», вып. IV, 1965, гл. 467—468. ხაზი ჩვენია — თ. შ.

³³¹ N. Chomsky, Aspects of the Theory of Syntax. 1965, გვ. 3. შტრ. N. Chomsky, Topics in the Theory of Generative Grammar. «Current Trends in Linguistics. 3. Theoretical Foundations». Ed. by Th. A. Sebeok. 1966, გვ. 3.

³³² იქვე, გვ. 3.

³³³ N. Chomsky, Aspects of the Theory of Syntax, გვ. 4.

ნელის შესრულება რთული მოვლენაა და შეიცავს რამდენიმე ფაქტორს. ერთ-ერთი ძირითადი ფაქტორი, რომელიც შედის მოლაპარაკე — მსმენელის შესრულებაში, არის მის მიერ გრამატიკის ცოდნა, რომელიც განსაზღვრავს თითოეული წინადადებისათვის ბგერასა და მნიშვნელობას შორის შინაგან მიმართებას. სწორედ ეს არის უნარი. ამის გარდა შესრულებაზე გავლენას ახდენს ისეთი ფაქტორები, როგორიცაა მეხსიერების შეზღუდვები, უყურადღებობა, გაფანტულობა, არალინგვისტური ცოდნა და ა. შ.³³⁴

გრამატიკის ამოცანად ხომსკი მიიჩნევს იდეალური მოლაპარაკე — მსმენელის შინაგანი უნარის აღწერას. მაგრამ უნარის კვლევის საფუძველს შესრულება ქმნის³³⁵. ენათმეცნიერის ამოცანაა შესრულების მონაცემებიდან განსაზღვროს საფუძველად მდებარე სისტემა წესებისა, რომლებსაც დაეფუძლა მოლაპარაკე — მსმენელი და რომლებსაც ის იყენებს რეალური შესრულებისას³³⁶. სწორედ ეს წესები ქმნიან უნარს და მისი შესწავლა არის მიჩნეული წარმომშობი (გენერატიული) გრამატიკის ძირითად ამოცანად.

უნარის მიჩნევა შესწავლის ძირითად საგნად, ხომსკის მიხედვით, არ ნიშნავს იმას, რომ უნდა უგულებელვყოთ შესრულება. შესრულების შესწავლა მას ისევ ექსპლიციტური თეორიის ბაზაზე აქვს წარმოდგენილი. გენერატიულ გრამატიკას, გვეუბნება ხომსკი, ხშირად უსაყვედურებდნენ, რომ იგი უგულებელყოფს შესრულების შესწავლას საფუძველად მდებარე უნარის კვლევის სასარგებლოდ. ამ საყვედურის თავიდან ასაცილებლად იგი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ შესრულების ერთადერთი კვლევა, თუ ფონეტიკას არ მივიღებთ მხედველობაში, ჩატარდა მხოლოდ გენერატიული გრამატიკის საფუძველზე³³⁷.

ზემომოყვანილი ამონაწერებიდან აშკარაა, რომ ხომსკის მიერ ხმარებული „უნარი“ (კომპეტენცია) და „შესრულება“ სოსიურის ენისა და მეტყველების შესატყვისი ცნებებია. თუმცა ხომსკი ბოლო წლებში ამ ცნებათა გარჩევით იწყებს თავისი მოძღვრების გადმოცემას, მაინც უნდა ითქვას, რომ უნარისა და შესრულების საკითხი მის შრომებში საჭირო სისრულით არ არის განხილული. კერძოდ, არ არის ნათელი, რა როლს ანიჭებს ავტორი ენობ-

³³⁴ N. Chomsky and M. Halle, The Sound Pattern of English, გვ. 3; N. Chomsky, Aspects of the Theory of Syntax, გვ. 4.

³³⁵ იქვე, გვ. 4; Topics in the Theory of Generative Grammar, გვ. 3.

³³⁶ N. Chomsky, Aspects of the Theory of Syntax, გვ. 3.

³³⁷ N. Chomsky, Aspects of the Theory of Syntax, გვ. 15; მისივე, Topics in the Theory of Generative Grammar, გვ. 3.

რივ სუბსტანციებს, — ბგერებსა და მნიშვნელობებს. ამის ნათელყოფას კი პირდაპირი მნიშვნელობა აქვს უნარისა და შესრულების ხვედრითი წონის გარკვევისათვის, ვინაიდან ბგერები და მნიშვნელობები შესრულების სფეროს განეკუთვნება.

რაკი ხომსკი არ ხმარობს სლავურისეულ ტერმინებს „ენა“ და „მეტყველება“, შეიძლება შეიქმნეს შთაბეჭდილება, რომ იგი უნარსაც და შესრულებასაც ენას მიაწერს და, მასმასადამე, ორ დამოუკიდებელ ობიექტს კი არ გამოყოფს, არამედ — ერთს. სინამდვილეში ეს ასე არ უნდა იყოს. თუმცა ავტორი ამ საკითხზე გარკვევით არ ლაპარაკობს, მისი მსჯელობიდან მაინც ჩანს, რომ მისთვის უნარი და შესრულება სხვადასხვა კანონზომიერების მქონე მოვლენებია და ისინი სხვადასხვა მეცნიერებაშიც უნდა იქნენ შესწავლილი. ავტორი მიუთითებს იმაზე, რომ წარმომშობი გრამატიკის საგანი მხოლოდ უნარია. ხოლო თუ იგი მაინც გვაძლევს გარკვეულ ცოდნას შესრულების შესახებ, ეს მხოლოდ უნარის შესწავლის არაპირდაპირი შედეგია.

ამგვარად, ხომსკი გენერატიულ გრამატიკას არ უსახავს მიზნად შესრულების საგანგებოდ კვლევას. გაურკვეველი რჩება, სად, რომელ დისციპლინაში უნდა იქნეს ეს უკანასკნელი შესწავლილი? კითხვის ნიშნის ქვეშ დგება შესრულების შესწავლის შესაძლებლობა, მაშინ როდესაც სწორედ შესრულება წარმოადგენს მკვლევრის უშუალო დაკვირვების საგანს. უნარი კი, რომელსაც ხომსკის მიხედვით, გრამატიკული წესები ქმნიან, გამოიყენება შესრულების აქტებიდან.

ამით ვამთავრებთ ენისა და მეტყველების ურთიერთობის შესახებ არსებულ თეორიათა მიმოხილვას. ეს მიმოხილვა სრულიადაც არ არის ამომწურავი³³⁸, მაგრამ ჩვენი მიზნისათვის, ვფიქრობთ, ესეც საკმარისია. ჩვენ გვინდოდა გვეჩვენებინა, თუ რაოდენ განსხვავებული შეხედულებები გვხვდება იმ მკვლევრებთან, რომ-

³³⁸ ჩვენ არ გავიხილავს ვ. ზევეგინცევის შეხედულებები ენისა და მეტყველების შესახებ. ზევეგინცევი იცავს შემდეგ დებულებებს: 1) ენა და მეტყველება ორ განსხვავებულ მოვლენას წარმოადგენს და არა ერთი მოვლენის ორ ასპექტს. 2) ენას და მეტყველებას ერთმანეთის საპირისპირო, კონტრასტული მახასიათებლები აქვთ. 3) ენისა და მეტყველების გამიჯვნას არ უნდა მივიანიჭოთ აბსოლუტური მნიშვნელობა, ისინი ერთიმეორეში გადადიან. 4) შეუძლებელია ერთმანეთისაგან გავმიჯნოთ ენისა და მეტყველების ერთეულები. 5) როდესაც არ არის ენისა და მეტყველების ცალ-ცალკე სპეციალურად განხილვის საჭიროება, მაშინ შეიძლება ერთმანეთს ერთად და დაუნაწევრებელი ტერმინი «ენა». В. А. Звегинцев, Теоретическая и прикладная лингвистика, ч. I, § Язык и речь в их отношениях друг к другу. 1963. გვ. 94—111, აგრეთვე 277—280.

ლებიც პრინციპულად აღიარებენ ენისა და მეტყველების დიქტომიას. განხილული თეორიებიდან ზოგიერთი საერთო დასკვნა ქვემოთ იქნება გამოტანილი. ახლა კი საჭიროდ მიგვაჩნია დავძინოთ, რომ ყველას, ვინც ენისა და მეტყველების დაპირისპირებას აღიარებს, როდი აქვს ჩამოყალიბებული თვალსაზრისი ამ საკითხის შესახებ. სამეცნიერო ლიტერატურაში არც თუ იშვიათად გვხვდება კატეგორიული განცხადებები, რომ ენისა და მეტყველების მკაცრად გამიჯვნა თანამედროვე ენათმეცნიერების ერთ-ერთ ძირითად დამახასიათებელ ნიშანს წარმოადგენს, რომ ასეთი გამიჯვნის გარეშე შეუძლებელია ენათმეცნიერების პრობლემათა პოზიტიური კვლევა, მაგრამ ამ განცხადებებს არ ახლავს არც რაიმე არგუმენტაცია, არც ინტერპრეტაცია. რაც მთავარია, საკითხი რამდენიმე ასეთი არაფრის მტკმელი განცხადებით ამოიწურება. ენისა და მეტყველების დაპირისპირება არ პოვებს არავითარ ასახვას არც ენათმეცნიერების თეორიულ საკითხთა გარკვევისას, არც კონკრეტულ-ენობრივ კვლევა-ძიებაში. ცხადია, ასეთ შეხედულებებზე საგანგებოდ შეჩერებას აზრი არა აქვს.

3.0.0. დასკვნა. წინამდებარე თავში მიმოხილული თეორიების შეპირისპირება შესაძლებლობას გვაძლევს გავაკეთოთ რამდენიმე ზოგადი ხასიათის დასკვნა.

პირველ რიგში ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ ყველა ენათმეცნიერს, ვინც სოსიურს დამსახურებად უთვლის ენისა და მეტყველების ერთმანეთისაგან გამიჯვნას და აუცილებლად მიიჩნევს ამ გამიჯვნის მკაცრად გატარებას, გარკვეული და მეტწილად საკმაოდ მნიშვნელოვანი ცვლილებები შეაქვს სოსიურის შეხედულებებში. ეს იმით აიხსნება, რომ სოსიურის მიმდევრები გარკვეულ წინააღმდეგობებს, შეცდომებს (როგორც სეშე წერს) პოულობენ სოსიურის ნააზრევში და ამიტომ ისინი თავიანთი საკუთარი კონცეფციის შესაბამისად ახდენენ პრობლემის ინტერპრეტაციას. ვინაიდან სხვადასხვა ავტორი სხვადასხვა მიმართულებით ავითარებს სოსიურისეულ ანტინომიას, საბოლოო ანგარიშში ვიღებთ ერთმანეთისაგან მეტ-ნაკლებად იფანსხვავებულ თეორიებს, რომლებიც ენისა და მეტყველების დაპირისპირებაში საკმაოდ განსხვავებულ შინაარსს დებენ. აზრთა სხვადასხვაობა თავს იჩენს «ენა/მეტყველების» ანტინომიასთან დაკავშირებული ყველა საკითხის გადაწყვეტისას. ქვემოთ შევჩერდებით ზოგიერთ მათგანზე.

3.0.1. რამდენი ცნებაა დაპირისპირებული? სოსიური ერთმანეთს უპირისპირებდა ორ ცნებას „ენას“ და „მეტყველებას“, რომ-

ლებიც, მისი აზრით, ენობრივი მოქმედების ორ სხვადასხვა მხარეს შეადგენენ. სოსიურის მიმდევართა უმრავლესობა ძალაში ტოვებს ამ დიქტომიას, მაგრამ აქაც გვხვდება გადახრები სოსიურის თვალსაზრისიდან. ჯერ ერთი, იელმსლევი ენისა და მეტყველების დაპირისპირებას ცვლის დაპირისპირებით სქემა/უზუსტი, რაც არ დაიყვანება მხოლოდ ტერმინოლოგიურ ცვლილებამდე. ხოლო ზომსკი ენა/მეტყველების ნაცვლად ხმარობს უნარს (კომპეტენციას) და შესრულებას.

უფრო არსებითი შესწორება შეაქვთ სოსიურის კონცეფციაში იმ მკვლევრებს, რომლებიც ორის ნაცვლად სამ ცნებას უპირისპირებენ ერთმანეთს. ასეთი თეორიებიდან ჩვენ გავეცანით შჩერბას და მის მიმდევართა თვალსაზრისს. როგორც ვნახეთ, ანდრეევმა და ზინდერმა ერთმანეთს დაპირისპირებულ ცნებათა რაოდენობა ოთხამდეც კი აიყვანეს. სოსიურის დიქტომიას სამი ცნებით ცვლის ზოგი სხვა მკვლევარიც. ასე, მაგ., სამ ცნებას გამოყოფს ე. ბიუსიანსი. ესენია: *la langue, la parole* და *le discours*³³⁹.

თუ, ერთი მხრივ, დაპირისპირებულ ცნებათა რაოდენობა იზრდება, მეორე მხრივ, შეინიშნება მათი შემცირების ტენდენცია. ასე, მაგ., კოსერიუს მსჯელობაში ენა და მეტყველება ერთმანეთში გადადის, ისინი საკმაოდ გამიჯნულნი არ არიან ერთმანეთისაგან. სმირნიცკი კი, უტოლებს რა მეტყველებას სამეტყველო მოქმედებას, ენას მეტყველების ნაწილად აცხადებს. ამის გამო ორის ნაცვლად ენათმეცნიერებისათვის რელევანტური ერთი ობიექტილა გვრჩება. ეს კი სოსიურის თვალსაზრისის სრულ უარყოფას მოასწავებს.

8.0.2. რა ნიშნები უდევს საფუძვლად ენისა და მეტყველების დაპირისპირებას? სოსიურის მიმდევრები ენისა და მეტყველების დაპირისპირებას ძირითადად იმავე ნიშნებზე აფუძნებენ, რაც სოსიურის მიერ იყო მოცემული. მათ შორის განსხვავებას ის ქმნის, თუ რა ნიშნებია მიჩნეული რელევანტურად, რომელია უგულვებელყოფილი და როგორია თითოეული ნიშნის ზეედრითი წონა ამა თუ იმ ავტორის კონცეფციაში. საერთოდ, თუ სოსიური ცდილობდა რამდენიმე ნიშნის მიხედვით განესხვავებინა ერთმანეთისაგან ენა და მეტყველება, დღევანდელ ენათმეცნიერებაში არის მიდრეკილება მცირერიცხოვანი (ჩვეულებრივ, ერთი ან ორი) ნიშ-

³³⁹ E. B u y s s e n s, De l'abstrait et du concret dans les faits linguistiques: la parole — le discours — la langue. AL., ტ. III, ნაკვ. 1, 1942—43. მ ი ს ე ე, Les langues et le discours. Bruxelles, 1943.

ნები დაუდგან საფუძვლად ანტინომიას. სანიმუშოდ შეიძლება დაგვესახელებინა იელმსლევის თეორია, რომლისთვისაც არსებითი განსხვავება ფორმისა და სუბსტანციისა, ან ბრენდალის თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც ენა აბსტრაქტულ არსს, უზენაეს ნორმას წარმოადგენს, მეტყველება კი — რეალიზაციაა.

სოსიურის მიერ ენისა და მეტყველების განსასხვავებლად გამოყენებული ნიშნებიდან სულ უფრო და უფრო ნაკლები მნიშვნელობა ენიჭება შემდეგს: ა) ენა სოციალურია, მეტყველება — ინდივიდუალური; ბ) ენა ფსიქიკურია, მეტყველება — ფსიქო-ფიზიკური; გ) ენა სისტემაა, მეტყველება არ არის სისტემა. ამ ნიშანთა ამოღება გამართლებული ჩანს, ვინაიდან, როგორც ზემოთ იყო ნაჩვენები, მეტყველება ისევე სოციალურია და სისტემას წარმოადგენს, როგორც ენა. ხოლო ენა ამჟამად აღარ ითვლება ფსიქიკურ მოვლენად.

სოსიურის მიერ გამოყოფილ განმასხვავებელ ნიშნებს თანამედროვე ენათმეცნიერებაში შემდეგი მიემატა: ა) ენა ზოგადია, მეტყველება — კონკრეტული (ტრუბეცკოი). ბ) ენა მუდმივია, მეტყველება წარმავალია, ცვალებადია (გარდინერი, ტრუბეცკოი).

სხვა შემთხვევებში სოსიურის დაპირისპირებებს ახლებურად აყალიბებენ.

სოსიურის, აგრეთვე სხვა ენათმეცნიერთა შეხედულებების ანალიზის დროს ჩვენ შევეცადეთ გვეჩვენებინა, რომ არც ერთ მათგანს არ დაუმტკიცებია, თითქოს ენა და მეტყველება ორ ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებულ ობიექტს წარმოადგენდეს და ამიტომ ისინი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად უნდა იქნენ შესწავლადი სხვადასხვა მეცნიერებაში.

ამ დებულების სასარგებლოდ მოყვანილი არგუმენტებიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას ისინი იქცევენ, რომლებიც ფილოსოფიურ პრობლემატიკას ეხმაურებიან. ასეთია ზოგადისა და ერთეულის ანუ კონკრეტულის, არსებისა და მოვლენის, ფორმისა და მატერიის ურთიერთობის საკითხები. ზემოთ განხილული ავტორების აზრით, ენა არის ზოგადი, არსებითი, მუდმივი, ფორმა, ხოლო მეტყველება კი — კონკრეტული, ენის გამოვლენა, ცვალებადი, სუბსტანცია. ვინც მოითხოვს ენისა და მეტყველების გათიშვას, მათ გამოცხადებას სხვადასხვა მეცნიერების ობიექტებად, ის ერთმანეთს წყვეტს ზოგადსა და კონკრეტულს, არსსა და მოვლენას, ფორმასა და მატერიას.

სწორედ იმიტომ, რომ ზოგადი კონკრეტულის გარეშე არ არსებობს, არსი მოვლენაში ვლინდება, ხოლო ფორმა სუბსტანციათა

შორის ამყარებს მიმართებებს, საჭიროა ე. წ. ენობრივი მოქმედების, როგორც მთლიანის, როგორც ერთიანი ობიექტის განხილვა. ამ ერთიან ობიექტში უნდა გაირჩეს სხვადასხვა მხარეები: ზოგადი და კონკრეტული, არსი და მოვლენა, ფორმა და სუბსტანცია.

სოსიურისა და მის მიმდევართა ძალა ისაა, რომ მათ ამ საპირისპირო მხარეებს მიაქციეს ყურადღება, მათი სისუსტე კი გამოვლინდა აღნიშნულ მოვლენათა ერთმანეთისაგან მოწყვეტაში.

როგორც აღნიშნული იყო, სოსიურის შემდეგდროინდელი ენათმეცნიერები ენისა და მეტყველების დაპირისპირებას ხშირად ერთმანეთისაგან განსხვავებულ ნიშნებს უდებენ საფუძვლად. მაგრამ ზოგიერთი ნიშანი შეორდება სხვადასხვა თვალსაზრისზე მდგომ მკვლევრებთან. კერძოდ, თითქმის ყველა მკვლევარი, ვინც ენისა და მეტყველების დიქტომიას აღიარებს, თვლის, რომ ენა წარმოადგენს შესაძლებლობას, ცოდნას ან ინსტიტუტს, ნიშანთა სისტემას, მეტყველება კი მიხი რეალიზაცია, განხორციელება არის. ამ ნიშანს განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს. ისევე როგორც სხვა ნიშნებს, არც მას მიეყვარათ ენისა და მეტყველების ერთმანეთისაგან მოწყვეტის აუცილებლობამდე, მაგრამ მისი გამოვლენა სხვადასხვა მკვლევრის კონცეფციაში იმის მაუწყებელია, რომ ენათმეცნიერებისათვის საჭიროა და ფასეული შესაძლებლობის სახით არსებული ენის ცოდნისა და მისი რეალიზაციის ანუ, სხვაგვარად, ვირტუალურისა და აქტუალურის ერთმანეთისაგან განსხვავება.

3.9.3. როგორია ენისა და მეტყველების ურთიერთობა? აქ ორი საკითხი იქცევა ყურადღებას: ა) ავტონომიურ ობიექტებს წარმოადგენს ენა და მეტყველება თუ ისინი ერთი მთლიანის ორ სხვადასხვა მხარეს შეადგენენ? ბ) რა არის ენათმეცნიერული კვლევის ძირითადი საგანი — ენა თუ მეტყველება? არც ერთი ეს საკითხი არ არის ცალსახად გადაწყვეტილი სოსიურის შემდეგდროინდელ ენათმეცნიერებაში.

პირველი საკითხის განხილვისას მკვლევართა მეტი წილი სოსიურს მიჰყვება და მის შთავსად თვლის, რომ ენა და მეტყველება არსებითად განსხვავებულ, ერთმანეთთან შეუთავსებად ობიექტებს წარმოადგენენ. ამ თვალსაზრისს იზიარებენ: გარდინერი, სემე, ტრუბეცკოი, ბრენდალი, იელმსლევი, ბენვენისტი, ზომსკი. მეორე მხრივ, ზოგი ენათმეცნიერი უარყოფს ენისა და მეტყველების დაპირისპირების ანტინომიურ ხასიათს, მათი გაგებით, ეს მოვლენები ენობრივი მოქმედების სხვადასხვა ასპექტს ქმნიან. ამ

თვალსაზრისზე მდგომ ენათმეცნიერთა რიცხვი უფრო მცირეა. მათ განეკუთვნება: შჩერბა, აგრეთვე კოსერიუ. ცალკე უნდა გამოიყოს სმირნიცი, რომელმაც ენა მეტყველების ნაწილად გამოაცხადა და მას მიაწერა ენათმეცნიერებისათვის რელევანტური ყველა თვისება. ასე რომ მასთან არა თუ ორი განსხვავებული ობიექტი აღარ შემოგვრჩა, არამედ ენა და მეტყველება გარკვეული თვალსაზრისით დაემთხვენენ ერთმანეთს და ორ განსხვავებულ ასპექტსაც აღარ ქმნიან.

რაც შეეხება საკითხს იმის შესახებ, თუ რომელი წარმოადგენს ენათმეცნიერების ძირითად ობიექტს, აქ თანაპედროვე მკვლევრები უფრო მეტად დაშორდნენ სოსიურს, ვიდრე პირველი საკითხის კვლევის დროს.

სოსიური ენას მიიჩნევდა არსებითად, მეტყველებას კი - მორეზარისხოვან მნიშვნელობას ანიჭებდა. ეს თვალსაზრისი არის ამოსავალი იელმსლევისათვის, მაგრამ იგი სოსიურზე უფრო შორს მიდის, სრულიად გამორიცხავს მეტყველებას მისი სუბსტანციებითურთ კვლევის სფეროდან და კმაყოფილდება იმით, რომ ქმნის ენის ალგებრას, რომელიც პოზიტიურ თვისებებს მოკლებულ ელემენტთა შიმართებებს ითვალისწინებს. ბრენდალსაც სტრუქტურული ენათმეცნიერების ობიექტად ენა მიაჩნია, მაგრამ იგი არ უგულებელყოფს ენის შესწავლისას მეტყველების გათვალისწინების საჭიროებას.

მხოლოდ ენას თვლის ენათმეცნიერების ობიექტად სმირნიციცი. მაგრამ მისი ეს შეხედულება ენისა და მეტყველების თავისებური გაგებით არის გაპირობებული. მისი აზრით, ენა ქმნის მეტყველების იმ ნაწილს, რომელსაც ენათმეცნიერული ღირებულება აქვს (სათანადო ადგილას აღნიშნული იყო, რომ სმირნიციცი ვერ ახერხებს ამ თვალსაზრისის თანმიმდევრულად გატარებას, რაც წინააღმდეგობებს წარმოშობს მის მსჯელობაში).

სხვა მიმართულებით ავითარებს სოსიურის მოძღვრებას ზოგიერთი ზემოგანხილული ენათმეცნიერი. მათთვის დამახასიათებელია მეტყველების როლის წინ წამოწევა. ასე, სეშე შეცდომად უთვლის სოსიურს ენის პრიმატის აღიარებას და მეტყველების უპირატესობას იცავს. ასევე მეტყველებას ათავსებს პირველ ადგილზე გარდინერი. მეტყველებას მიიჩნევს ამოსავლად კოსერიუც. რაც შეეხება ტრუბეცკოის და საერთოდ პრალის სკოლას, იგი ენას მეტყველებასთან კავშირში განიხილავს, რადგან აღიარებს, რომ ენა მეტყველების აქტებში შეიძლება იქნეს შესწავლილი. ენას და მეტყველებას თანაბარი ღირებულება ენიჭება შჩერბას მიერაც.

ამგვარად, თუ ერთი მხრივ, სოსიურის კონცეფციის განვითარებაში მეტყველების სრულ ელიმინაციამდე მიგვიყვანა იელმსლევის მოძღვრებაში, მეორე მხრივ, ზდება მეტყველების მნიშვნელობის აღიარება, ენისა და მეტყველების ერთმანეთთან დაახლოება, ერთმანეთთან კავშირში შესწავლა. ეს მეორე მიმართულება უფრო მძლავრი და ნაყოფიერია დღევანდელ ენათმეცნიერებაში. აღსანიშნავია, რომ ამ პოზიციაზე დგანან ის ენათმეცნიერები, რომლებიც ენათმეცნიერების ამოცანად კონკრეტულ-ენობრივი მასალის შესწავლას მიიჩნევენ.

ორივე დასახელებულ მიმართულებაში ვლინდება ენისა და მეტყველების დაპირისპირების მოხსნის ტენდენცია. მართლაც, ვინც მეტყველებას გამოირიცხავს ენათმეცნიერული კვლევიდან, მისთვის მხოლოდ ერთი ობიექტი — ენა — რჩება. ეს ობიექტი მეტყველებასთან ყოველგვარი მიმართების გარეშე განიხილება.

ხოლო ვინც მეტყველების მნიშვნელობას წინ წამოსწევს, მეტყველებას ენის გვერდით ათავსებს ან უპირატესობასაც კი ანიჭებს მას ენასთან შედარებით, ის თვლის, რომ ენის კვლევა მხოლოდ მეტყველების აქტებზე დაკვირვების გზით შეიძლება. მაშასადამე, კვლევის უშუალო ობიექტი მხოლოდ ერთია — მეტყველება. ხოლო ის კანონები, რომლებიც მეტყველებაზე დაკვირვების შედეგად გამოიყვანება, ენას მიეწერება. ეს იმას ნიშნავს, რომ არც არსებითად განსხვავებული ორი საგანი გვაქვს, არც ორგვარი კანონზომიერებანი. მაშ, რაღას უნდა დაეყაროს ენისა და მეტყველების დაპირისპირება?

8.0.4. ერთი ლინგვისტიკა თუ ორი? ერთზე მეტი ენათმეცნიერებას საკითხი სოსიურის თეორიაში დადგა ორი ობიექტის, — ენისა და მეტყველების, — გამოყოფის შედეგად. ორ ავტონომიურ ობიექტს ორი მეცნიერება უნდა სწავლობდეს. ამიტომ ბუნებრივია, რომ ვინც ენას და მეტყველებას პრინციპულად უპირისპირებს ერთმანეთს, იგი ორი ლინგვისტიკის არსებობასაც უნდა აღიარებდეს. მეტწილად ეს მართლაც ასეა. ორი ლინგვისტიკის საჭიროებას ამა თუ იმ სახით აღიარებენ: გარდინერი, სეშე³⁴⁰, ტრუბეცკოი, ბენვენისტი, ხომსკი.

---

³⁴⁰ მართალია, სეშე სამი ლინგვისტიკის შესახებ ლაპარაკობს, მაგრამ ამათგან ორი (სინქრონიული და დიაქრონიული ლინგვისტიკა) გამოყოფილია არა ობიექტის, არამედ თვალსაზრისის შესაბამისად. ამასთან ორივე ენას სწავლობს. ასე რომ ჩვენთვის საინტერესო თვალსაზრისით გვექნება: 1) ორგანიზებული მეტყველების ლინგვისტიკა და 2) ენის ლინგვისტიკა, რომელიც აყოფა სინქრონიულ და დიაქრონიულ ენათმეცნიერებად.

მეორე მხრივ, ვისთვისაც ენა და მეტყველება ერთიანი ენობრივი მოქმედების ორ ასპექტს ქმნიან, ისინი ერთი ენათმეცნიერების დამცველნი უნდა იყვნენ და ასეც არის: შჩერბასა, კოსერიუსს, სმირნიცის მიხედვით მხოლოდ ერთი ლინგვისტიკა შეიძლება არსებობდეს.

მაგრამ გამონაკლისებიც გვხვდება. ჯერ ერთი, მეტყველების ლინგვისტიკაზე არ ლაპარაკობენ ის ავტორები, რომლებიც მეტყველების მნიშვნელობას უგულებელყოფენ. ასეთი ვითარება გვაქვს იელმსლევთან.

ორი ლინგვისტიკის შესაძლებლობას კატეგორიულად უარყოფს მარტინეც. მისი აზრით, მეტყველებას, რომელიც ენის კონკრეტულობის წარმოადგენს, არა აქვს სხვა ორგანიზაცია და ე. ი. სხვა კანონზომიერებანი, ვიდრე ენას. ეს საბუთი ანგარიშგასაწევი ჩანს. ორი ლინგვისტიკის მომზრეტა უმრავლესობა აღიარებს. რომ ენობრივი კანონზომიერებანი მეტყველებაზე დაკვირვებიდან გამოიყვანება. თუ ეს კანონზომიერებანი ენის ლინგვისტიკაში შევა, მაშინ რაღა დარჩება მეტყველების ლინგვისტიკისათვის? და საერთოდ, შეიძლება თუ არა ვილაპარაკოთ ორი ავტონომიური ობიექტის შესახებ იქ, სადაც ერთმანეთისაგან განსხვავებული კანონზომიერებები არა გვაქვს?

მიუხედავად სოხიურისა და ზოგიერთი მისი მიმდევრის მოთხოვნისა, შექმნილიყო ორი ლინგვისტიკა, ამ მიმართულებით თითქმის არაფერი გაკეთებულა. როგორც სეშე მართებულად აღნიშნავს, თვით ლინგვისტიკის მეტყველების ლინგვისტიკის პროგრამაც კი არ დაუსახავს. შეზღუდვად მივყავართ მკვლევარებსაც დიდად არ წაუწყევიათ წინ საკითხის კვლევა.

ერთადერთი, რაც გაქვია. ეს იყო ცდა გაენაწილებინათ ენობრივი ერთეულები ენასა და მეტყველებას და შესაბამისად ენის ლინგვისტიკასა და მეტყველების ლინგვისტიკას შორის. ამ თვალსაზრისზე მდგომნი (გარდინერი, ბენვენისტი³¹) წინადადებას მეტყველების ლინგვისტიკას მიაკუთვნებენ, დანარჩენ ენობრივ ერთეულებს (ფონემებს, მორფემებს, სიტყვებს) კი ენის ლინგვისტიკას. ზემოთ უკვე ითქვა, რომ ეს შეზღუდულება დასაბუთებული არ არის. ბუნებრივია, წინადადება იმავე მეცნიერებაში იქნეს შესწავლილი, სადაც მისი შემადგენელი, მასზე უფრო მცირე მოცულობის ენობრივი ერთეულები შეისწავლება.

³¹ აღსანიშნავია, რომ სმირნიცის კატეგორიულად უარყოფს მეტყველების ლინგვისტიკის შესაძლებლობას, მაგრამ წინადადებას მეტყველების სფეროს მიაკუთვნებს.

ასევე არ არის გამართლებული ფონეტიკისა და ფონოლოგიის დაპირისპირების დაკავშირება ენისა და მეტყველების ლინგვისტიკასთან (ტრუბეცკო). არც ისტორიულად და არც ლოგიკური აუცილებლობით ეს დარგები არ უკავშირდება ენისა და მეტყველების დაპირისპირებას.

ის ფაქტი, რომ ორი ლინგვისტიკის (resp. გრამატიკის) მომხრენი უშედეგოდ ცდილობენ გაანაწილონ ენობრივი ერთეულები ენის ლინგვისტიკასა და მეტყველების ლინგვისტიკას შორის, იმის მაჩვენებელია, რომ ენასა და მეტყველებას არა აქვთ ერთმანეთისაგან განსხვავებული ერთეულები. არც იმის დასაბუთება ზერზდება, თითქოს ენის ლინგვისტიკა და მეტყველების ლინგვისტიკა ერთსა და იმავე ერთეულებს შეისწავლიდნენ, მაგრამ სავალაზხვა თვალსაზრისით (კუზნეცოვი).

ამგვარად, შეიძლება ითქვას, რომ არა თუ ორი ლინგვისტიკა არ შექმნილა, არამედ არც პერსპექტივები ჩანს მათი შექმნისათვის. ამის მიზეზი მხოლოდ ის შეიძლება იყოს, რომ ენა და მეტყველება არ წარმოადგენენ ორ ავტონომიურ ობიექტს, ისინი ერთ მთლიან საგანს ქმნიან და ეს საგანი, ცხადია, ერთ ენათმეცნიერებაში უნდა იქნეს შესწავლილი.

4. ენისა და მეტყველების ანთინომიის უარყოფა სოსიურის შემადგდროინდელ საენათმეცნიერო მიმდინარეობებში

4.1. ენისა და მეტყველების დაპირისპირების კრიტიკა.
საენათმეცნიერო ლიტერატურაში არც თუ იშვიათად შეგხვდებით შეხედულებას, თითქოს ენისა და მეტყველების დაპირისპირება თანამედროვე ენათმეცნიერების ერთ-ერთი აუცილებელი დამახასიათებელი ნიშანი იყოს. ასეთი შეხედულება არ ასახავს რეალურ ვითარებას. მართალია, ენისა და მეტყველების დაპირისპირება ფართოდ გავრცელდა სოსიურის კონცეფციის გავლენით, მაგრამ ის საყოველთაოდ აღიარებული არც ყოფილა და არც ამჟამად არის.

1939 წ. თავისი „ფონოლოგიის საფუძვლებში“ ტრუბეტკოი აღნიშნავდა, ცოტა როდია ისეთი მეცნიერები, რომლებიც არ აღიარებენ ენისა და მეტყველების გამიჯვნასაც კიო³⁴². ზოლო უფრო გვიან, 1951 წ. თავისი შრომის მეორე გამოცემის ბოლოსიტყვაობაში იგარდინერი წერდა, მეტისმეტი ოპტიმიზმი იქნებოდა გვეფიქრა, თითქოს ენისა და მეტყველების განსხვავება, რომელიც პირველად დე სოსიურმა შემოგვთავაზა, ზოლო შემდეგ მე განვა-ვითარე, ამჟამად საყოველთაოდ იყოს აღიარებული და ნაყოფი მოჰქონდესო. ბევრ მკვლევარს წარმოდგენა არა აქვს ამ განსხვავებაზე ან უგულებელყოფს მას, როგორც პრაქტიკულად გამოუ-სადგარსო, — დასძენს ავტორი³⁴³.

ისეთ მკვლევართაგან, რომლებიც უარყოფენ ენისა და მეტყველების გამიჯვნას შეგნებული რწმენის შედეგად, რაც გარკვეულ

³⁴² H. C. Трубецкой, Основы фонологии, გვ. 12.

³⁴³ A. Gardiner, The Theory of Speech and Language Second ed., Retrospect. 1951, გვ. 328.

მსოფლმხედველობას ემყარება, ტრუბეცკოი ასახელებდა დორო-შევსკის³⁴⁴.

დოროშევსკის წერილზე ადრე, სოსიურის „ზოგადი ენათმეც-ნიერების კურსის“ გამოსვლისთანავე პ. შუხარდტმა გამოაქვეყ-ნა რეცენზია ამ შრომის შესახებ. თავის რეცენზიაში შუხარდტი არ იზიარებს სოსიურის მიერ ენისა და მეტყველების გამოჩენას. შუხარდტს მიაჩნია, რომ სოსიურს არა აქვს მკაფიოდ განსაზღვ-რული langage, არც ენისა და მეტყველების განმასხვავებელი ნიშნები აქვს მითითებული. მისი აზრით, დაყოფა langue-ად და parole-ად არ არის ლოგიკური. ეს ცნებები langage-ის ქვესახეო-ბებს კი არ წარმოადგენენ, არამედ ქმნიან მის სხვადასხვა ნახე-ვარს, რომლებიც თავისებური ოსმოსით არიან ერთმანეთთან და-კავშირებული³⁴⁵.

ენისა და მეტყველების დაპირისპირება უარყოფილია აგრეთვე ო. იესპერსენის შრომებში.

იესპერსენმა 1925 წ. თავის წიგნში „კაცობრიობა, ერი და ინ-დივიდი“ მოგვცა სოსიურის ანტინომიის კრიტიკა³⁴⁶. 1927 წ. იგი კვლავ უბრუნდება ამ საკითხს. იესპერსენი მოკლედ შემდეგნა-ირად გადმოგვცემს სოსიურის თვალსაზრისს: სოსიურისათვის მე-ტყველება და ენა წარმოადგენს ორ აბსოლუტურად განსხვავებულ საგანს: მეტყველება ინდივიდუალურია, ხოლო ენა სოციალური... ენა გარეგანია ინდივიდისათვის... ენათმეცნიერების საგანია ენა, მაშინ როდესაც მეტყველება ენათმეცნიერებისათვის მეორეული, მეორეხარისხოვანი და მეტ-ნაკლებად შემთხვევითია³⁴⁷.

ეს აბსოლუტური კონტრასტი ინდივიდუალურ მეტყველება-სა და ენას, როგორც სრულიად განსხვავებულ ორ მოვლენას შო-რის, მე მეჩვენებოდა გადაჭარბებულად ორი მხრივ. შენიშნავს იესპერსენი და განმარტავს: ინდივიდის მეტყველება სოცი-ალური მოვლენაა და არა აბსოლუტურად ინდივიდუალური, რად-განაც მასზე მოქმედებს და მას განსაზღვრავს მთლიანად ან თითქ-მის მთლიანად ინდივიდის ლინგვისტური გამოცდილება. მეორე

³⁴⁴ W. Doroszewski, Langue et parole, «Prace filologiczne», XIV, 1930 იხ. Н. С. Трубецкой, Основы фонологии, გვ. 12.

³⁴⁵ Г. Шухардт, О книге Ф. де Соссюра, «Курс общей лингвистики». წიგნში: Г. Шухардт, Избранные статьи по языкознанию, 1950 (გერმანულად გამოქვეყნდა 1917 წ.). გვ. 187—189.

³⁴⁶ O. Jespersen, Mankind, Nation and Individual from a linguistic point of view. 1925.

³⁴⁷ O. Jespersen, L'individu et la communauté linguistique. «Journal de psychologie normale et pathologique». 1927, № 7, გვ. 555.

მზრივ, ენა არ არის დამოუკიდებელი ინდივიდისაგან, მას არ შეიძლება ეწოდოს ინსტიტუტი, რომელიც თავს მოხვეულობს ინდივიდებზე და რომელიც მხოლოდ გარედან მოსულა მათთან. იქ, სადაც სოსიური ზედავს უფსკრულით გათიშულ ორ საგანს, რომლებიც არსებითად განსხვავებული არიან ერთმანეთისაგან, მე დავინახავდი ორ ადამიანურ აქტიობას, რომლებიც მხოლოდ ნიუანსით არიან განსხვავებული, ხოლო, როგორც ერნესტ რენანი ამბობს, ქვემარტება ნიუანსშია.

ლინგვისტურ აქტიობაში ზოგი რამ გარედან მოდის, ზოგი — შიგნიდან, მაგრამ შეუძლებელია მკაფიოდ გავარჩიოთ ეს ორი მხარე, რადგან ფსიქიკური ცხოვრება მეტად რთულია იმისათვის, რომ ორად გაიყვეთოს მექანიკურად³⁴⁸.

1940 წ. სსრკ მეცნ. აკად. ლიტერატურისა და ენის განყოფილების სამეცნიერო სესიაზე არნ. ჩიქობავამ წაიკითხა მოხსენება «პრობლემა ენისა როგორც ენათმეცნიერების საგნისა ჰაბტოთა ენათმეცნიერების ძირითადი ამოცანების შუქზე». ამ მოხსენებაში სხვა საკითხებთან ერთად განხილული იყო სოსიურის კონცეფცია. ავტორი მიიჩნევდა, რომ შეუძლებელია დავუპირისპიროთ ერთმანეთს „ენა“, როგორც სამეტყველო მოქმედების სოციალური პროდუქტი და „მეტყველების აქტი“, როგორც ინდივიდუალური მოვლენა.

არნ. ჩიქობავა წერდა: „სოსიურმა ენა მოწყვეტა მეტყველებას და შეეცადა ამაზე დაეფუძნებინა ენის სოციალურობა; მაგრამ სწორედ ამიტომ გაუგებარი ხდება, როგორაა ენა სოციალური, როცა მეტყველებაში სოციალურობა არა გვაქვს“³⁴⁹. „ენისა და მეტყველების დაპირისპირება შეუძლებელია, მაგრამ იგი შესაძლებელია რომ იყოს, საჭირო არაა“³⁵⁰.

უფრო გვიანდელ შრომაში არნ. ჩიქობავა შემდეგნაირად აფორმულებს თავის შეხედულებებს: „ენა არსებობს მეხსიერებაში, როგორც „დანალექი“ მეტყველების აქტებისა: ყველაფრისა, რაც დაგვამახსოვრდა გაგონილისა და ჩვენგან თქმულისაგან. ამდენად ენა შეორეულია მეტყველების აქტებთან შედარებით. ენა ვლინ-

³⁴⁸ O. Jespersen, დასახ. ნაშრ., გვ. 585.

³⁴⁹ Арн. Чикобава, Проблема языка, как предмета лингвистики в свете основных задач советского языкознания „ენიკის მოამბე“, ტ. X, 1941, გვ. 372. შდრ. მისივე, ზოგადი ენათმეცნიერება. II. ძირითადი პრობლემები. 1945, გვ. 82. მისივე, Проблема языка как предмета языкознания. М., 1959, გვ. 118.

³⁵⁰ Арн. Чикобава, Проблема языка..., გვ. 372. მისივე, ზოგადი ენათმეცნ., II, გვ. 83.

დება მეტყველებაში, პირველ ყოვლისა, ბგერითს მეტყველებაში... ენაში არა არის რა ისეთი, რაც წინეთ მეტყველებაში არ ყოფილიყოს. სისტემური ხასიათიც ენას არ აღმოაჩნდებოდა, თუ მეტყველების ფაქტებისათვის სისტემურობა უცხო იქნებოდა. ენა და მეტყველება უნდა გაირჩეს, მაგრამ მათი დაპირისპირებისათვის საფუძველი არ არსებობს³⁵¹.

როგორც ვხედავთ, ენისა და მეტყველების სოსიურისეული დაპირისპირება არ გაიზიარა სხვადასხვა პოზიციაზე მდგომმა, სხვადასხვა მსოფლმხედველობის მქონე რიგმა ენათმეცნიერმა. ამ ენათმეცნიერთა შია გაიზრდება, თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ საენათმეცნიერო მიმდინარეობებს, რომლებიც შეიძლება საგანგებოდ არც კი მსჯელობენ სოსიურის ანტინომიის ავ-კარგიანობაზე, მაგრამ თავიანთ თეორიებს მისგან დამოუკიდებლად, მისი მხედველობაში მიღების გარეშე აგებენ.

4.2. ენისა და მეტყველების ანტინომიის უგულებელყოფა თანამედროვე საენათმეცნიერო მიმდინარეობებში. საენათმეცნიერო მიმდინარეობებს, რომლებიც ენისა და მეტყველების დიქტომიას არ უღებენ საფუძვლად თავიანთ ზოგადენათმეცნიერულ თეორიებს, მიეკუთვნება იტალიური ნეოლინგვისტიკა (მ. ბარტოლი, ჯ. ბერტონი, ჯ. ბონფანტი)³⁵², გერმანული ნეოჰუმბოლდტიანელობა. ამ უკანასკნელთა თეორიები ჭაერთოდაც მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან სოსიურის მოძღვრებისაგან. განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ის მიმდინარეობები, რომლებიც სხვა მხრივ სოსიურის კონცეფციას ემყარებიან ან ახლოს დგანან სოსიურის თვალსაზრისთან, მაგრამ ენისა და მეტყველების დაპირისპირებას კი არ აღიარებენ. ასეთია ფრანგული სოციოლოგიური სკოლა, ლონდონის ლინგვისტური სკოლა და ამერიკული დესკრიფციული ენათმეცნიერება.

ფრანგული სოციოლოგიური სკოლის მეთაურები მეიე, გრამონი სოსიურის უშუალო მოწაფეები იყვნენ³⁵³. ფრანგულ ენათმეც-

---

³⁵¹ ა რ ნ. ჩ ი ქ ბ ა ვ ა, ენათმეცნიერება როგორც ინტეგრალური მეცნიერება ენის შესახებ. „თანამედროვე ზოგადი და მათემატ. ენათმეცნ. საკითხები“, II, 1967, გვ. 7. ხაზი ავტორისაა—თ. შ. შდრ. Лингвистика как интегральная наука о языке. „Проблемы языкознания“. Доклады и сообщения советских ученых на X Международном конгрессе лингвистов. Москва. 1967, гв. 16.

³⁵² ამ მიმდინარეობის შესახებ იხ. ჩვენი: ნეოლინგვისტიკის თეორია ენის შესახებ, „ივე“, 1962, ტ. XIII.

³⁵³ იხ. А. Соммерфельт, Французская лингвистическая школа. «Новое в лингвистике», вып. IV, 1965, гв. 357.

ნიერებაზე სოსიურის გავლენა ექვს არ იწვევს. მიუხედავად ამისა, ამ სკოლის წარმომადგენელთა შრომებში (ა. მეიე, ე. ვანდრიე-სი³⁵⁴, მ. კოენი, ე. მარუზო, ა. სომერფელტი)³⁵⁵ ენისა და მეტყვე-ლების დაპირისპირება არ ვლინდება.

აღსანიშნავია, რომ ე. მარუზოს „ლინგვისტურ ტერმინთა ლექსიკონში“ ენისა და მეტყველების დაპირისპირება სოსიურზე მი-თითებით აქვს განმარტებული. აქ ვკითხულობთ:

ფ. დე სოსიურის მიერ შემოთავაზებული ტერმინოლოგიის მი-ხედვით ენა (*langue*...) მეტყველებისაგან (*parole*...) იმით განსხ-ვავდება, რომ იგი შედგება დაკავშირებული და სრული გრამატი-კული სისტემისაგან, რომელიც ეკუთვნის ინდივიდთა ერთობ-ლიობას, მაშინ როდესაც მეტყველება განისაზღვრება ინდივიდის მიერ მოცემულ შემთხვევაში ენის სპეციფიკური გამოყენებით³⁵⁶. ამჟამად სოსიურისებურად განსაზღვრავენ მეტყველებას ენის სა-პირისპიროდ როგორც ენის რეალიზაციას...³⁵⁷.

ამ განსაზღვრებებიდანაც ჩანს, რომ მარუზოს თვალსაზრისი არ ემთხვევა ენისა და მეტყველების სოსიურისეულ გაგებას, რომ ეს გაგება მარუზოს არ მიაჩნია საყოველთაოდ აღიარებულად.

უფრო გარკვევით გამოთქვამს თავის უარყოფით დამოკიდე-ბულებას სოსიურის დიქტომიის მიმართ მ. კოენი. ეხება რა ენი-სა და მეტყველების სოსიურისეულ დაპირისპირებას, იგი წერს:

---

³⁵⁴ მართალია, ე. ვანდრიესის ძირითადი ზოგადენათმეცნიერული ნაშრომი „ენა“ სოსიურის „კურსის“ გამოსვლამდე დაიწერა, მაგრამ შემდგომი გამოცემების დანართებში ავტორი მოკლედ მიმოიხილავდა განვლილ პერიოდში გამოქვეყნებულ მნიშვნელოვან გამოკვლევებსა და იდეებს. პირველსავე დანართში პირველ რიგში დასახელებულია სოსიურის „კურსი“, მაგრამ ენისა და მეტყველების დაპირისპი-რების შესახებ არც აქ და არც მომდევნო სამ დანართში არაფერია თქმული. იხ. J. V e n d r i e s, Le Langage. 1950, გვ. 437—457.

³⁵⁵ ნორვეგიელი ენათმეცნიერი ალ ფ სომერფელტი, რომელიც ფრანგული ენათმეცნიერების ტრადიციებზეა აღზრდილი, მაგრამ ამასთანავე სტრუქტურა-ლისტურ პოზიციებზე დგას, თავის შრომებში არაერთხელ განიხილავს ენისა და მე-ტყველების სოსიურისეულ დაპირისპირებას, ასახელებს სოსიურის მომხრეებს და მო-წინააღმდეგეებს, მაგრამ თავის დამოკიდებულებას ამ საკითხისადმი ნათლად არ ავ-ლენს. თავის საკუთარ მსჯელობებში სომერფელტი არ იყენებს ენისა და მეტყველე-ბის დაპირისპირებას. იხ. მაგ., A. S o m m e r f e l t, Language, Society and Culture. წიგნში: «Diachronic and Synchronic Aspects of Language». 1962, გვ. 90—91; La linguistique: science sociologique. იქვე, გვ. 38—39; Point de vue diachronique, synchronique et panchronique en linguistique générale. იქვე, გვ. 59—61.

³⁵⁶ Ж. М а р у з о, Словарь лингвистических терминов. М., 1960., გვ. 351.

³⁵⁷ იქვე, გვ. 252.

ამ განსხვავებას, რომელსაც ადგენენ გამოხატულების სისტემასა და გამოყენების ხასიათს შორის, წარმატება ჰქონდა ენათმეცნიერებაში. იგი საფუძვლად დაედო ბევრ მიმოხილვას; ამასთან ხშირად შემოჰქონდათ მესამე ტერმინი, რომელსაც გარდამავალი ადგილი უკავია სოსიურის ორ პოლიუსს შორის, — კერძოდ ტერმინი «discours». ასეთი დაყოფა ორობითი იქნება იგი თუ სამობითი, არ უნდა იყოს აუცილებელი ლინგვისტური კვლევისათვის³⁵⁸.

ზემოთქმულის საფუძველზე, ვფიქრობთ, სიზუსტე აკლია მ. გუზმანის მიერ ფრანგ ენათმეცნიერთა მოქცევას იმ მკვლევართა ჯგუფში, რომლებიც აღიარებენ ენისა და მეტყველების დიქტომიას. ავტორის სიტყვით, ამერიკელი დესკრიპტივისტები და ლონდონის სკოლა მკვეთრად უარყოფითად ეკიდებიან საერთოდ ენისა და მეტყველების პრობლემის დასმას. პირუკუ, პრადელები, გლოსემატიკოსები, მით უფრო ფრანგი და ქენეველი ენათმეცნიერები იძლევიან სოსიურის დიქტომიის თავისებურ გაგებას³⁵⁹.

ფრანგ ენათმეცნიერთა უფროსი თაობა დესკრიპტივისტებთან და ლონდონის სკოლასთან ერთად უნდა იყოს მოხსენიებული. რაც შეეხება მომდევნო თაობას, როგორც წინა თავში იყო ნაჩვენები, ენისა და მეტყველების დაპირისპირებას აღიარებენ ფრანგი სტრუქტურალისტები ა. მარტინე და ე. ბენვენისტი.

ვფიქრობთ, არ არის შემთხვევითი ის, რომ თვით მარტინეს შრომებშიაც ამ პრობლემას არ ეძლევა ის მნიშვნელობა, რასაც მას სოსიურის მიმდევრები ანიჭებენ. მარტინე არ განიხილავს ენისა და მეტყველების საკითხს ისეთ თეორიული ხასიათის შრომებში, როგორიცაა „ფონეტიკურ ცვლილებებში ეკონომიის პრინციპი“³⁶⁰, „ენის შესახებ ფუნქციონალური თვალსაზრისი“³⁶¹, მხოლოდ „ზოგადი ენათმეცნიერების საფუძვლებში“ ეხება იგი მოკლედ ამ პრობლემას. სამაგიეროდ ნაშრომში „ეკონომიის პრინ-

³⁵⁸ М. К о з н, Современная лингвистика и идеализм. ВЯ. 1958, № 2, гл. 60. ავტორი იმუშავებს თავისავე შრომას: М. С о h e n, Pour une sociologie du langage. Paris, 1956, гл. 89—90, სადაც გაკეთებულია დასკვნა: გრამატიკა და ლექსიკა არ შეიძლება მოვწყვიტოთ გამოყენებას, რომელსაც ცალკეული ინდივიდები ახორციელებენ ხმის საშუალებით; უკანასკნელთა მეტყველებას ყოველთვის ადგილი აქვს სოციალურ ჩარჩოებში... და იგი ვერ გახსორციელდებოდა ენის სტრუქტურის არსებობის გარეშე. ამით კოენი ენისა და მეტყველების ერთიანობას იცავს.

³⁵⁹ М. М. Г у х м а н, Исторические и методологические основы структурализма. «Основные направления структурализма». 1964, гл. 31.

³⁶⁰ А. М а р т и н е, Принципы экономии в фонетических изменениях. М. 1960.

³⁶¹ A. M a r t i n e t, A Functional View of Language. Oxford. 1962.

ციბი...“, ილაშქრებს რა ფონეტიკური რელევანტურობის სოსიუ-რისეულ „ენასთან“ გაიგივების წინააღმდეგ, მარტინე წერს: თითქმის შეიძლებოდა რისამე მოგება იმით, რომ საუბრით ნათელი მოვლენა ავხსნათ ისეთი ცნების მოშველიებით, რომელიც ჯერჯერობით ვერავინ ვერ განსაზღვრა ისე, რომ ეს ყველას აკმაყოფილებდეს³⁶².

ამ გამონათქვამში აშკარად ჩანს მარტინეს არც თუ დადებითი დამოკიდებულება ენისა და მეტყველების პრობლემის მიმართ. ასეთი დამოკიდებულება არ არის დამახასიათებელი პრაღის სკოლათვის, რომელთანაც ახლოს იდგა მარტინე. ჩვენი აზრით, ამ შემთხვევაში მარტინე გამოხატავს ფრანგული სოციოლოგიური სკოლის საერთო თვალსაზრისს, რომლის მიხედვითაც ენისა და მეტყველების გამოჩენა არ გვაძლევს რაიმე პოზიტიურ შედეგებს ენათმეცნიერული კვლევის თვალსაზრისით.

ენისა და მეტყველების გამოჩენას არ მიიჩნევს საჭიროდ არც ლონდონის სკოლის ფუძემდებელი ჟ. ფერთი. ერთ-ერთ თავის შრომაში ფერთი პირდაპირ აღნიშნავს: ისეთი ცნებები, რომლებიც უკავშირდებიან ფრანგულ სიტყვებს *langage*, *langue* და *parole* სოსიურის ნაშრომში დიურკჰეიმის სოციოლოგიის გავლენით, არ ქმნიან საკმაო ფილოსოფიურ ბაზისს ლინგვისტური ანალიზის იმ ტექნიკისათვის, რომელიც მე მაქვს მხედველობაში. იმისი არ ეთანხმებიან ენის ფილოსოფიას ანუ ზოგად თეორიას, რომელიც აქ არის შემოთავაზებული³⁶³.

სხვა შრომაში, რომელშიაც ფერთი გადმოგვცემს სოსიურის თეორიას ენისა და მეტყველების შესახებ, იგი მიუთითებს, რომ არ ხმარობს სიტყვა „ენას“ სოსიურის გაგებით. იგი „ენას“ სამი მნიშვნელობით იყენებს. ამათგან მესამე მნიშვნელობა შემდეგნაირადაა განმარტებული: ჩვენ შეგვიძლია გამოვიყენოთ სიტყვა „ენა“ კრებითად ურიცხვი პიროვნული ხმარებისათვის ანუ მილიონობით მეტყველების მოვლენათათვის სოციალურ ცხოვრებაში. ან, ალტერნატიულად, ჩვენ შეგვიძლია ვიხმაროთ სიტყვა — „მეტყველება“³⁶⁴.

აშკარაა, რომ ფერთი არ განასხვავებს ერთმანეთისაგან ენას

³⁶² A. Martin, *Principes de linguistique*, გვ. 36.

³⁶³ J. R. Firth, *The Semantics of Linguistic Science*. «Papers in Linguistics 1934—1951». London. 1957, გვ. 144 (პირველად გამოქვეყნდა 1948 წ. ჟურნალში «Lingua»).

³⁶⁴ J. R. Firth, *Personality and Language in Society*. «Papers in Linguistics», გვ. 186—7 (გამოქვეყნდა 1950 წ.).

და მეტყველებას³⁶⁵. ენისა და მეტყველების დაპირისპირება არ გვხვდება არც ლონდონის სკოლის წარმომადგენლის რ. რობინსის ნაშრომში, რომელიც ზოგადი ენათმეცნიერებისადრე მიძღვნილი³⁶⁶.

ენისა და მეტყველების დაპირისპირება უცხოა ამერიკული სტრუქტურალიზმის მამამთავრის ლ. ბლუმფილდის ფიზიკალისტური მოძღვრებისათვის. „ენის შესახებ მეცნიერების პოსტულატებში“ ბლუმფილდი წერს: მეტყველების აქტი არის გამოთქმა. იმ გამოთქმათა ერთობლიობა, რომლებიც შეიძლება წარმოითქვან სამეტყველო საზოგადოებაში, წარმოადგენს ამ სამეტყველო საზოგადოების ენას³⁶⁷.

ამ განსაზღვრებებიდან აშკარაა, რომ აღარ რჩება შესაძლებლობა ენისა და მეტყველების გამიჯვნისათვის.

ენისა და მეტყველების დაპირისპირების საკითხი, როგორც წესი, არ ისმის ბლუმფილდის მიმდევრების, დესკრიფციული ენათმეცნიერების წარმომადგენელთა, შრომებში³⁶⁸.

ზოგიერთი დესკრიპტივისტი აღნიშნავს კიდევაც, რომ მათ-

---

³⁶⁵ სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ფერტი საერთოდ არ აღიარებდა სოსიურისეულ დიქტომიებს. იხ. E. C. К у б р я к о в а, Из истории английского структурализма (Лондонская лингвистическая школа). «Направления современного структурализма», გვ. 330—1; D. F e r e n c e L a n g e n d o e n, The London School of Linguistics, Cambridge, Mass. 1968, გვ. 47.

³⁶⁶ R. H. R o b i n s, General Linguistics. An Introductory Survey. London, 1968 (1 ed. — 1964).

³⁶⁷ Л. Б л у м ф и л ь д, Ряд постулатов для науки о языке. წიგნში: В. А. З в е г и н ц е в, История языкознания. . . , ч. II, 1965, გვ. 201.

³⁶⁸ როგორცაა, მაგ., В. B l o c h and G. L. T r a g e r, Outline of Linguistic Analysis. Baltimore. 1947 (1 ed.—1942); G. L. T r a g e r, The Field of Linguistics. 1949; Z. S. H a r r i s, Methods in Structural Linguistics, Chicago, 1951; Г. Г л и с о н, Введение в дескриптивную лингвистику. 1959 (იგ. და გამოქვეყნდა 1955); D. B o l i n g e r, Aspects of Language. New York, 1968. სოსიურის მოძღვრებისადრე მიძღვნილ სპეციალურ წერილში რ. უელზი თუმცა საკმაოდ დაწვრილებით გადმოგვცემს სოსიურის შეხედულებებს ენისა და მეტყველების შესახებ, მაგრამ თავის დამოკიდებულებას გარკვევით არ ავლენს კრიტიკულ ნაწილში. იხ. R. S. W e l l s, De Saussure's System of Linguistics. «Readings in Linguistics». Ed. by M., Joos, 1957.

რომ დესკრიფციულ ენათმეცნიერებაში ენისა და მეტყველების დაპირისპირება არ არის წარმოდგენილი, ეს ფაქტი სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთგზის ყოფილა აღნიშნული. გარდა მ. გუხმანის ზემოდასახელებული წერილისა, იხ. Н. Д. А р у т ю н о в а, Г. А. К л и м о в, Е. С. К у б р я к о в а, Американский структурализм. წიგნში: «Основные направления структурализма», გვ. 208; Б. А. С е р е б р е н н и к о в, Язык и речь. წიგნში: «Общее языкознание», 1970, გვ. 89.

თვის მიუღებელია ენისა და მეტყველების გამიჯვნა. ასე, მაგ., ტრუბეტკოის „ფონოლოგიის საფუძვლებისადმი“ მიძღვნილ რეცენზიაში ჰარისი წერს, რომ ტრუბეტკოი ლაპარაკობს ენის სტრუქტურაზე მეტყველების საპირისპიროდ, როგორც რაღაც ზოგადზე და მუდმივზე. პრადის სკოლის ტერმინოლოგიას, ავტორის აზრით, გარკვეული საფრთხე ახლავს. ის ქმნის შთაბეჭდილებას, თითქოს არსებობდეს ორი ობიექტი, რომელთა კვლევა შესაძლებელია, Sprechakt (მეტყველება) და Sprachgebilde (ენობრივი სტრუქტურა), მაშინ როდესაც უკანასკნელი უბრალოდ წარმოადგენს პირველის მეცნიერულ განლაგებას³⁶⁹.

ანალოგიურ აზრს გამოთქვამს ჰარისი ლუი გრეის წიგნის რეცენზიაშიც. აქ ვკითხულობთ: გრეი ლაპარაკობს ენის სამ ასპექტზე, ემყარება რა სოსიურისა და ბევრი ევროპელი ენათმეცნიერის დიქტომიას „ენა — მეტყველება“. მაგრამ ასეთი დაყოფა მცდარია, ვინაიდან ის ადგენს ენათმეცნიერების ორ პარალელურ დონეს. „მეტყველება“ უბრალოდ წარმოადგენს ფიზიკურ მოვლენებს, რომლებსაც ჩვენ ენად ვაძლით, მაშინ როდესაც 'ენა' არის მათი მეცნიერული ანალიზი და განლაგება³⁷⁰.

იმავე საკითხზე კ. პაიკი წერს: რამდენადაც უფრო და უფრო მეტი მასალა ჩნდება მეტყველებაში სტრუქტურული, საფრთხეში ექცევა შეხედულება, თითქოს 'ენა' როგორც სტრუქტურა გამსხვავდებოდეს 'მეტყველებისაგან', როგორც აქტიობისაგან. გარდა ამისა ბიპევიორემიკაში სტრუქტურული ერთეულები ყოველთვის ინარჩუნებენ სუბსტანციას, როგორც რელევანტურს მათი მანიფესტაციისათვის. ამ ორი ფაქტორის გავლენით ჩვენ უარს ვამბობთ la langue-ისა და la parole-ის განსხვავებაზე, რომელიც სოსიურმა შემოგვთავაზა³⁷¹.

50-იანი — 60-იანი წლებიდან მოყოლებული ზოგი დესკრიპტივისტის შრომაში ასახულია ენისა და მეტყველების განსხვავება. ეს შედეგია ამერიკული და ევროპული სტრუქტურალიზმის დაახლოებისა, რაც აშკარად შეინიშნება ბოლო ათწლეულებში. ამერიკელი ენათმეცნიერები ცდილობენ თარგმნონ ევროპული ენათმეცნიერების ტერმინები, შესატყვისები მოუპოვონ მათ თავი-

³⁶⁹ Z. S. Harris, Trubetzkoy's Grundzüge der Phonologie. «Papers in Structural and Transformational Linguistics», 1970, გვ. 706—7. პირველად გამოქვეყნდა 1941 წ. «Language», ტ. 17, № 4.

³⁷⁰ Z. S. Harris. Gray's Foundations of Language, იქვე, გვ. 704. პირველად გამოქვეყნდა 1940 წ. «Language», ტ. 16, № 3.

³⁷¹ K. L. Pike, Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior. 1967. II ed. გვ. 536.

ანთ ტერმინოლოგიაში. არსებითად კი ენისა და მეტყველების გარჩევა დესკრიფციული ენათმეცნიერების თეორიის მიღმა რჩება.

სანიმუშოდ შეიძლება დაგვესახელებინა ჰოკეტის შრომები, რომლებშიაც ლაპარაკია ენასა და მეტყველებაზე. მაგ., ფონოლოგიის სახელმძღვანელოში ჰოკეტი, განასხვავებს რა მოდელს და სტრუქტურას ერთმანეთისაგან, წერს: მოდელი არის ენა (langue), სტრუქტურა კი — მეტყველება (parole)³⁷². „თანამედროვე ენათმეცნიერების კურსში“ კი ენა განსაზღვრულია, როგორც ჩვევათა წყება. ხოლო მეტყველების აქტი ანუ გამოთქმა წარმოადგენს ისტორიულ მოვლენას, რომელიც ნაწილობრივ ეთანხმება, ასახავს ამ ჩვევებს და რომელსაც კონტროლი ეწევა მათ მიერ. მეტყველების აქტებზე პირდაპირი დაკვირვება შესაძლებელია, ჩვევები (ე. ი. ენა) კი გამოყვანილი უნდა იქნენ იმ მოვლენებისაგან, რომელთაც ვუყვირდებით³⁷³.

რომ ენისა და მეტყველების გარჩევა არ წარმოადგენს ჰოკეტის კონცეფციის ორგანულ ნაწილს, ეს მისი გამონათქვამებიდანაც ჩანს. ფონოლოგიის სახელმძღვანელოში ვკითხულობთ:

მოდელი არის ჩვევა, სტრუქტურა — ქცევა, მოდელი არის ენა (langue), სტრუქტურა — მეტყველება (parole), მოდელი არის კულტურა, სტრუქტურა — კულტურის ქცევითი მანიფესტაცია. ეს თანმიმდევრული დებულებები დაახლოებით სინონიმურია და მკითხველს შეუძლია აირჩიოს თავისთვის ის ტერმინი, რომელიც მისი თვალსაზრისით უფრო მნიშვნელოვანია³⁷⁴.

ხოლო სხვა შრომაში ნათქვამია: ფლოიდ ლაუნსბერიმ მიმოიხილა (პირად საუბარში), რომ ჩვენ შეგვიძლია ნაყოფიერად ვილაპარაკოთ სიტყვის ან გამოთქმის „სტრუქტურაზე“, მაგრამ ენის „მოდელზე“. ამ მითითებას ჩვენ აქ ვიზიარებთ (ეს კონტრასტი, რასაკვირველია, პარალელურია იმისა, რასაც აღნიშნავენ ტერმინებით ენა და მეტყველება)³⁷⁵.

რა თქმა უნდა, აქ არსებითია არა ტერმინები „ენა“ და „მეტყველება“, არამედ მათთან დაკავშირებული მოძღვრება. მაშინ როდესაც სოსიურისა და მისი მიმდევრებისათვის ენისა და მეტყველების დიქტომია ქმნის მთელი ზოგადენათმეცნიერული კონცეფციის ამოსავალ პუნქტს, დესკრიფციული ენათმეცნიერების თეორიაში ეს დიქტომია საერთოდ არ თამაშობს რაიმე მნიშვნე-

³⁷² Ch. F. Hockett, A Manual of Phonology. 1955, გვ. 176.

³⁷³ Ch. F. Hockett, A Course in Modern Linguistics. 1958, გვ. 141.

³⁷⁴ Ch. F. Hockett, A Manual of Phonology, გვ. 176

³⁷⁵ Ch. F. Hockett, Two Models of Grammatical Description. «Word», 1954, ტ. 10, გვ. 212, 252. 3.

ლოვან როლს, ვინაიდან ამ მიმდინარეობის წარმომადგენელთათვის, ენა როგორც ენათმეცნიერების საგანი ერთიანია, მოუხედავად იმი-სა, რომ მასში გამოიყოფა სხვადასხვა მხარეები³⁷⁶.

რომ ჰოკეტი, მიუხედავად ზემომოყვანილი გამონათქვამებისა, არ იზიარებს ენისა და მეტყველების დიქტომიას, ეს ნათლად გამოვლინდა მის ნაშრომში „ხელოვნების მდგომარეობა“. ეს ნაშრომი ხომსკის თეორიის წინააღმდეგ არის მიმართული. სხვა დებულებებთან ერთად ჰოკეტი კრიტიკულად ეკიდება ხომსკის მიერ უნარისა და განხორციელების დაპირისპირებას, რაც, როგორც ზემოთ იყო ნაჩვენები, სოსიურისეული ენისა და მეტყველების გარჩევის ანარეკლია. ჰოკეტი აქაც იმეორებს თავის აღრინდელ შეხედულებას, რომ მეტყველება ისეთსავე მიმართებაშია ენასთან, როგორც ქცევა — ჩვევასთან, სტრუქტურა — მოდელთან, მოვლენა — ინსტიტუტთან, ისტორია — სოციოლოგიასთან, შეტყობინება — კოდთან³⁷⁷.

მაგრამ იგი იქვე დასძენს, რომ შეცდომა იყო შეხედულება, თითქოს რაღაც ჩვენ გვაქვს ენა და მეტყველება, ისინი წარმოადგენდნენ 'კვლევის დამოუკიდებელ ობიექტებს'. არსებობს მხოლოდ ერთი 'ობიექტი კვლევისა', წერს ჰოკეტი: ესაა მეტყველების სპეციფიკური აქტები როგორც ისტორიული მოვლენები მათს ქცევითს გარემოცვებში, მათი დაკვირვება ნაწილობრივ პირდაპირ შეიძლება, ნაწილობრივ კი ინტროსპექციულად... ენათმეცნიერი ეძიებს თეორიებს, რომლებიც წარმოადგენენ დაკვირვებათა განზოგადებებს და მეტყველებას ეხებიან... ენათმეცნიერი იჭითკენ იხრება, რომ რეალური მეტყველების დაკვირვებადი რეგულარობები განეკუთვნება ჩვევებს, რომლებიც ახასიათებს ენაზე მოლაპარაკეებს და არა, ვთქვათ, მზის სხივების დაცემაზე ავტომატურ ქიმიურ რეაქციას. იგი უწოდებს ამ ჩვევებს 'ენას'. ეს წინადადება წარმოადგენს მეტყველების შესახებ ჩვენი თეორიის ნაწილს. არა აქვს აზრი ვამტკიცოთ, რომ შეიძლება არსებობდეს ენის შესახებ განცალკევებული და განსხვავებული თეორია³⁷⁸.

სრულიად აშკარაა, რომ ჰოკეტისათვის, ისევე როგორც სხვა დესკრიპტივისტებისათვის, მიუღებელია ენისა და მეტყველების დაპირისპირება და მათი მიჩნევა ორ დამოუკიდებელ ობიექტად.

³⁷⁶ უფრო დაწერილებით ჰოკეტის ზემომოყვანილ შეხედულებათა შესახებ იხ. ჩვენი „დესკრიფციული ენათმეცნიერების სისტემა ჩ. ჰოკეტის შრომებში“ წიგნში: „თანამედროვე ენათმეცნიერების თეორიული საკითხები“. 1972, გვ. 199—201.

³⁷⁷ Ch. F. Hockett, The state of the Art. 1968, გვ. 64.

³⁷⁸ Ch. F. Hockett, დასახ. ნაშრ., გვ. 65. ხაზი ავტორისაა — თ. შ.

ევროპული სტრუქტურალიზმის ზერელე გავლენის შედეგი ჩანს ენისა და მეტყველების შესახებ მსჯელობა ჩაოს წიგნში. ავტორის განმარტებით, ენა არის ჩვევათა სისტემა. როცა ენაზე მოლაპარაკე წარმოქმნის გამოთქმას, ეს იქნება მეტყველება³⁷⁹. ჩაო ცდილობს შესატყვისობები დაუძებნოს ენასა და მეტყველებას კომუნიკაციის თეორიაში. თუ რამდენად არაარსებითია მისთვის ენისა და მეტყველების გარჩევა, ეს თუნდაც იქიდან ჩანს, რომ ავტორი მსჯელობს ენის ბგერების შესახებ³⁸⁰, მაშინ როდესაც, ვისთვისაც ენისა და მეტყველების გარჩევა ფასეულია, მისი გაგებით ბგერები მეტყველებას უნდა განეკუთვნებოდნენ და არა ენას.

საბჭოთა ენათმეცნიერებაში უკანასკნელ ხანებში ძლიერდება კრიტიკული დამოკიდებულება ენისა და მეტყველების ანტინომიისადმი. რიგი ენათმეცნიერი ან მთლიანად უარყოფს ამ დაპირისპირებას, ან ენასა და მეტყველებას ერთი მთლიანის ორ მხარედ, მაგრამ არა ორ განსხვავებულ ობიექტად მიიჩნევს. ეს ტენდენცია ნათლად გამოვლინდა 1962 წ. ენისა და მეტყველების საკითხისადმი მიძღვნილ დისკუსიაში³⁸¹.

4.8. დასკვნა. როგორც დაერწმუნდით, ენისა და მეტყველების სოსიურისეული ანტინომია არ არის აღიარებული თანამედროვე ენათმეცნიერების მთელ რიგ მიმდინარეობებში, რომლებიც პოზიტიურ ნაწილში მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან.

ენასა და მეტყველებას არ უპირისპირებენ ერთმანეთს არა მხოლოდ ის საენათმეცნიერო სკოლები ან ენათმეცნიერები, რომლებიც საერთოდ სოსიურის კონცეფციას არ ემყარებიან, არამედ ზოგი ისეთი მიმდინარეობაც, რომელიც ახლოს დგას სოსიურის მოძღვრებასთან (ფრანგული სოციოლოგიური სკოლა, ლონდონის სკოლა, დესკრიფციული ლინგვისტიკა). ამ სკოლებში ყოველთვის არა გვაქვს მოცემული სოსიურის დებულებათა უარყოფა, მაგრამ თვით ფაქტი, რომ ენისა და მეტყველების ანტინომია არ უდევს საფუძვლად მათ ზოგადენათმეცნიერულ თეორიებს, აშკარად გვიჩვენებს, რომ ამ მიმდინარეობათა წარმომადგენლები არ თვლიან ენათმეცნიერული კვლევისათვის ნაყოფიერად ორი განსხვავებული ობიექტისა და შესაბამისად ორი ლინგვისტიკის გამოყოფას.

³⁷⁹ Yuen Ren Chao, Language and Symbolic Systems, Cambridge, 1968, გვ. 11.

³⁸⁰ იქვე, გვ. 14.

³⁸¹ იხ. Язык и речь. Тезисы докладов межвузовской конференции. М., 1962. აგრეთვე: Т. П. Ломтев, Язык и речь. «Вестник Московского университета. Серия VII, филология, журналистика». 1961. № 4; Б. А. Серенбренников, Язык и речь. წიგნში «Общее языкознание». 1970.

5. ენისა და მეტყველების ერთიანობისათვის

5.0 წინა თავებში ენისა და მეტყველების შესახებ არსებული სამეცნიერო ლიტერატურის მიმოხილვისას ჩვენ ვიცავდით შეხედულებას, რომ ენათმეცნიერების საგანი ერთიანია და მაშასადამე, არ არის გამართლებული ორი ავტონომიური ობიექტის — ენისა და მეტყველების — დაპირისპირება და მათი მიკუთვნება სხვადასხვა მეცნიერებისათვის. ჩვენ შევეცადეთ, ერთი მხრივ, გვეჩვენებინა, — თუ რა სიძნელები და წინააღმდეგობები ხვდება ენისა და მეტყველების დიქტომიის აღიარებას, ხოლო, მეორე მხრივ, ნათელგვეყო, რომ მიუხედავად ფართო გავრცელებისა, იგი არ წარმოადგენს თანამედროვე ენათმეცნიერებაში აღიარებულ ერთადერთ თვალსაზრისს. არსებობს მთელი რიგი ერთმანეთისაგან მკვეთრად განსხვავებული, ანგარიშგასაწევი მიმდინარეობები და სკოლები, რომლებიც არ ცნობენ ენისა და მეტყველების გათიშვის საჭიროებას. ამ საკითხზე მსჯელობისას ისიც გაირკვა, რომ სოსიურის მიმდევრები ენისა და მეტყველების გასამიჯნავად იყენებენ ზოგ ისეთ დაპირისპირებას, რომლებიც მართლაც დასტურდება ენაში. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ საჭიროა ამ დაპირისპირებებს მიეჩინოს კუთვნილი ადგილი ენის თეორიაშიც, თუნდაც არ ვალდარებდეთ ენისა და მეტყველების ანტინომიას.

ქვემოთ შევეცდებით თავი მოვუყაროთ იმ პოზიტიურ შეხედულებებს, რომლებიც ენისა და მეტყველების ანტინომიის საპირისპიროდ იყო წარმოდგენილი, ერთმანეთთან კავშირში განვიხილოთ ეს შეხედულებები და, ამასთანავე, მოვახდინოთ ენაში შენიშნული საპირისპირო მხარეების ინტერპრეტაცია ისე, რომ ამან არ მიგვიყვანოს ორი ავტონომიური ობიექტის გამოყოფამდე³⁸².

³⁸² ჩვენს მსჯელობაში ვემყარებით ენის რაობის გაგებას, რომელიც წარმოდგენილია არნ. ჩიქობავას შრომებში: ზოგადი ენათმეცნიერება. II. ძირითადი პრობლემები. 1945. К вопросу о путях развития современной лингвистики. ВЯ. 1966. № 4. Языкознание как интегральная наука о языке. წიგნში: «Проблемы языкознания. Доклады и сообщения советских ученых на X Международном конгрессе лингвистов. М. 1967. К вопросу о взаимоотношении мышления и речи в связи с ролью коммуникативной функции. წიგნში: «Язык и мышление». Москва, 1967.

5.1. რა განსაზღვრავს ენისა და მეტყველების ერთიანობას? ენისა და მეტყველების ერთიანობის საფუძველი ენათმეცნიერების ობიექტის ფუნქციებში უნდა ვეძებოთ. ენათმეცნიერების საგანი ადამიანთა ურთიერთობისა და აზროვნების საშუალებაა. ყველა ის მხარე, რომელიც აუცილებელია იმისათვის, რომ ენამ თავისი ფუნქციები შეასრულოს, შემოვა ამ ობიექტის განსაზღვრებაში. თუ ამ თვალსაზრისით შევხედავთ სამეტყველო წრებრუნვას, აღმოჩნდება, რომ იგი ურთიერთობის, კომუნიკაციის პროცესს ასახავს. ეს პროცესი თავისი ბუნებით საზოგადოებრივი ხასიათისაა. მასში ერთზე მეტი ადამიანია ჩაბმული, — ერთი მოლაპარაკე და ერთი ან მეტი მსმენელი. კომუნიკაციის პროცესი მოლაპარაკით იწყება და მსმენელით თავდება. იმისათვის, რომ მსმენელს რაიმე შეატყობინოს, მოლაპარაკე მიმართავს ენას. ენა ბგერითი მასალია გან შედგენილ ნიშნათა სისტემა. მოლაპარაკის მიერ წარმოთქმული ნიშნები მათი ფიზიკური ბუნების გამო აღიქმებიან მსმენელის მიერ და ვინაიდან ეს ნიშნები გარკვეული მნიშვნელობის მატარებელი არიან, მსმენელი, თუ ის ფლობს მოლაპარაკის ენას, გაიგებს კიდევაც მის ნათქვამს. ენისა და მეტყველების გამოჩენა ამ მთლიანი პროცესის გაწყვეტას მოასწავებს. ამას კი მხოლოდ ის შედეგი შეიძლება მოჰყვეს, რომ კომუნიკაციის არსი გაგვისხლტეს ხელიდან.

მართლაც, თუ ერთ მხარეს (ე. ი. მეტყველებაში) მოვაქცევთ სუბსტანციებს, — ბგერებს და მნიშვნელობებს, ხოლო, მეორე მხარეს (ე. ი. ენაში) მიმართებებს ანუ წმინდა ფორმას, რომელი ამათგანი იქნება ურთიერთობისა და აზროვნების იარაღი? — ალბათ ვერც ერთი, ვინაიდან ბგერები და მნიშვნელობები მიმართებათა გარეშე იმ მოქნილ სისტემას ვერ შექმნიდნენ, რომელიც ადამიანს სჭირდება აზრების ჩამოყალიბებისა და სხვისთვის გაზიარებისთვის, ხოლო წმინდა მიმართებები, რომ არაფერი ვთქვათ მის შესახებ, რომ ისინი აზრების გამოსახატავად არ არიან საკმარისი, ურთიერთობისათვის ვერ გამოდგებიან, ვინაიდან ფიზიკური მხარის გარეშე მათ არა აქვთ სხვა ადამიანებზე ზემოქმედების ძალა.

ასევე, ჩვენ რომ ენად ცოდნა ან ჩვევები ჩავთვალოთ, მეტყველებად კი რეალიზაცია, აქაც წინააღმდეგობას წაუწყდებით. ცოდნა რეალიზაციის გარეშე ურთიერთობის იარაღად ვერ გამოდგება. ხოლო რეალიზაცია, თავის მხრივ, ცოდნას და ჩვევებს ემყარება და მათ გარეშე ვერ განხორციელდება.

ალარ ვჩერდებით საკითხზე იმის შესახებ, რომ თუ ენად ენობ-

რიც წარმოდგენებს მივიჩნევთ, მით უფრო ვერ ვწვდებით ენის აჩას მოემსახუროს აზროვნებას და ურთიერთობას, ვინაიდან ფსიქიკური წარმოდგენები ვერც ერთ ამ ფუნქციას ვერ იკისრებენ. არ ვჩერდებით იმიტომ, რომ ენის ასეთი ფსიქოლოგისტური გაგება, რაც სოსიურს ახასიათებდა, მისმა მიმდევრებმა არ გაიზიარეს.

მაშასადამე, ენათმეცნიერების ობიექტი ერთიანია, თუ მისი ფუნქციებიდან ამოვალთ. ეს ერთიანი ობიექტი დაახლოებით ფარავს სოსიურის „სამეტყველო მოქმედებას“ და მოიცავს „ენას“ და „მეტყველებას“ ერთად.

რაკი ორ ობიექტს არ გამოვყოფთ, არც ორი ტერმინი დაგვჭირდება. უნდა დარჩეს ერთი. ბუნებრივია, ეს ერთი იქნება ენა, როგორც ტრადიციულად უწოდებდნენ და ამჟამადაც ბევრი უწოდებს ენათმეცნიერების საგანს.

რაც შეეხება „მეტყველებას“, მას არ ექნება ენისაგან განსხვავებული სპეციალური ტერმინის მნიშვნელობა. ქართულ და ზოგ სხვა სალაპარაკო ენაში „მეტყველება“ რიც შემთხვევაში „ენის“ სინონიმია, სხვა შემთხვევებში თითოეულ მათგანს სპეციფიკური მნიშვნელობა აქვს. ასე, ენა აღნიშნავს იმ საშუალებათა ერთობლიობას, რომლებიც ადამიანთა ურთიერთობისათვის არის გამოყენებული, მეტყველება კი ამ საშუალებათა გამოყენების პროცესს. შესაბამის კონტექსტებში ეს ორი სიტყვა გარჩეული იქნება ერთმანეთისაგან, მაგრამ ეს განსხვავება არ გულისხმობს ორი ავტონომიური საგნის არსებობას.

ამგვარად, ენათმეცნიერების ობიექტი ერთია და ერთიანი. ეს არის ენა როგორც აზროვნებისა და ურთიერთობის საშუალება. მაგრამ იგი რთული ობიექტია. მას სხვადასხვა ასპექტი აქვს. კერძოდ, მასში გამოიყოფა გარკვეული, ერთმანეთის საპირისპირო მხარეები: ზოგადი და კერძო, სოციალური და ინდივიდუალური, ცოდნა, ჩვევა და რეალიზაცია და ა. შ. საგანგებოდ გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ეს დაპირისპირებები ყოველთვის არ არის ბინარული. ამ საკითხზე ქვემოთ კიდევ მოგიწივს შეჩერება.

ზემოაღნიშნული დაპირისპირებები ახასიათებს ენას როგორც მთლიანს. ამიტომ მათი გათვალისწინება მნიშვნელოვანია ენათმეცნიერებისათვის, როგორც ენის შესახებ ერთდერათი მეცნიერებისათვის. თუ საპირისპირო მხარეებს ერთმანეთისაგან გამოვაცალკევებთ, მათ სხვადასხვა ობიექტს („ენას“ და „მეტყველებას“) მივაწერთ და სხვადასხვა მეცნიერებაში განვიხილავთ, მაშინ ენას

მთლიანობაში ველარ ადვიქვამთ, მის რთულსა და მრავალმხრივ ბუნებაში ვერ გავერკვევით.

როგორც ვხედავთ, ერთმანეთს უპირისპირდება ორი თვალსაზრისი. პირველის მიხედვით ადამიანის სამეტყველო მოქმედებაში გამოიყოფა ერთმანეთისაგან არსებითად განსხვავებული ორი ობიექტი. ხოლო მეორის მიხედვით ენათმეცნიერების ობიექტი ერთია. იგი ფარავს იმას, რასაც პირველი შეხედულების მიმდევრები ორ საგანს შორის ანაწილებენ. ამიტომ ასეთი გაგების დროს სამეტყველო მოქმედება და ენათმეცნიერების ობიექტი ერთმანეთს ემთხვევა.

პირველი თეორია საჭიროებს ორ განსხვავებულ ტერმინს ორი ობიექტისათვის და კიდევაც იყენებს ამ მიზნით „ენას“ და „მეტყველებას“, ხოლო მეორეს ერთი ტერმინი ყოფნის. ესაა „ენა“ ფართო გაგებით, მეტყველებასთან დაპირისპირების გარეშე.

მაგრამ თუ გადავხედავთ თანამედროვე ენათმეცნიერებას, ვნახავთ, რომ დასახელებული ორი თეორიის გვერდით გვხვდება მესამეც, რომლის მიხედვითაც ენა და მეტყველება არ წარმოადგენენ დამოუკიდებელ ობიექტებს, ისინი ერთი მთლიანის ორ მხარეს ქმნიან.

„ენისა“ და „მეტყველების“ გამოყენება ენათმეცნიერების ერთიანი ობიექტის სხვადასხვა მხარის აღსანიშნავად ჩვენ არამიზანშეწონილად გვეჩვენება. ამ ტერმინების გამოყენებას მხოლოდ მაშინა აქვს გამართლება, როდესაც მათი საშუალებით გვინდა აღვნიშნოთ ორი ავტონომიური ობიექტი, როგორც ორი სხვადასხვა მეცნიერების საგანი.

ენათმეცნიერების ერთიანი საგნის სხვადასხვა მხარის აღსანიშნავი სპეციალური ტერმინები საკმაო რაოდენობით არსებობს (სლუბსტანცია და ფორმა, ცოდნა და რეალიზაცია და ა. შ.). არავითარი საჭიროება არაა ამათ გვერდით შევქმნათ ტერმინთა ახალი წყვილი „ენა“ და „მეტყველება“, თუ მიგვაჩნია, რომ ისინი ერთი მთლიანის სხვადასხვა მხარეებია. ასეთ შემთხვევაში ჩვენ იძულებული გავხდებით შემოვიღოთ მესამე ტერმინი ამ ორი მხარის გასაერთიანებლად. ვთქვათ, იგივე „სამეტყველო მოქმედება“. მაშინ გამოვა, რომ ენათმეცნიერება არის მეცნიერება სამეტყველო მოქმედების შესახებ და ამ უკანასკნელზე უნდა გადავიტანოთ ყველაფერი, რაც ენის შესახებ ითქმოდა ენათმეცნიერებაში. ასეთ ტერმინოლოგიას მხოლოდ გაუგებრობის გამოწვევა შეუძლია.

ენისა და მეტყველების მიჩნევა ერთი ობიექტის სხვადასხვა

მხარედ ერთგვარი დათმობაა სოსიურისა და მის მიმდევართა ავტორიტეტის მიმართ: თუ, ერთი მხრივ, საფუძველი ეცლება ორი ობიექტის დაპირისპირებას, მეორე მხრივ, სოსიურისეული ტერმინოლოგია მაინც შენარჩუნებულია. ჩვენი აზრით, ენისა და მეტყველების ანტინომიის მოხსნა მხოლოდ ორი ობიექტის არსებობის უარყოფით მოხერხდება, ხოლო ორი ობიექტის უარყოფას ბუნებრივია მოჰყვეს ორი ტერმინის შეცვლა ერთით.

5.2. ენობრივი მასალა (ბგერები), ფუნქციები (მნიშვნელობები) და სტრუქტურა (მიმართებანი). ენას, როგორც ურთიერთობისა და აზროვნების საშუალებას, რამდენიმე მხარე ახასიათებს. ამათგან ენის აგებულების თვალსაზრისით არსებითია: ა) ბგერითი შედგენილობა, რაც ენობრივ ერთეულთა მასალას ქმნის, ბ) ამ ერთეულთა მნიშვნელობები და გ) მათ შორის მიმართებანი, რომლებიც საფუძველად უდევს ენობრივ სისტემას ანუ სტრუქტურას.

ბგერითი მასალის როლი ადამიანთა ურთიერთობისა და აზროვნებისათვის კარგად ესმოდა ჯერ კიდევ ჰუმბოლდტს. შემდეგდროინდელ ენათმეცნიერებსაც არ გამოორჩენიათ ეს მხარე მხედველობიდან, მაგრამ ისინი მეტწილად ვერ მიუჩენდნენ ბგერებს კუთვნილ ადგილს თავიანთ ზოგადენათმეცნიერულ კონცეფციებში. ასე, მაგ., ნეოგრამატიკოსი ჰერმან პაული მართებულად შენიშნავდა, რომ ადამიანთა შორის ურთიერთობა მხოლოდ ფიზიკური კავშირის საშუალებით შეიძლება განხორციელდეს, რომ ყველაზე მნიშვნელოვანი იმ ფიზიკურ საშუალებებს შორის, რომლებიც ადამიანებს შეუქმნიათ ერთმანეთთან ურთიერთობისათვის, არის ენა.

მიუხედავად ამისა, პაული თავისი ფსიქოლოგიკური კონცეფციის გავლენის შედეგად საბოლოოდ მაინც უგულებელყოფდა ფიზიკური მხარის მნიშვნელობას ენისათვის.

სოსიური და მისი მიმდევრები, რომლებიც საერთოდ მკვეთრად დაუპირისპირდნენ ნეოგრამატიკოსებს, ამ საკითხში არსებითად იმავე პოზიციაზე დარჩნენ. სოსიურმა პრაქტიკული თვალსაზრისით შემოფარგლა ბგერითი მხარის მნიშვნელობა, თეორიაში კი მან გამოორიცხა ბგერები, როგორც ფიზიკური ფაქტები ენიდან, როგორც ენათმეცნიერების ძირითადი ობიექტიდან.

სწორედ ეს არ მივიჩნიეთ გამართლებულად. ბგერითი მასალის გარეშე ენა თავის ფუნქციებს ვერ შეასრულებდა. ის ვერც ურთიერთობის საშუალება იქნებოდა, ვერც აზროვნების იარაღი. ამ გარემოებამ უნდა განსაზღვროს ბგერითი მხარის ადგილი ენის თეორიაში.

თანამედროვე ენათმეცნიერებაში (სოსიური, სეპირი ³⁸³, იელ-მსლევ ³⁸⁴...) ხშირად ამახვილებენ ყურადღებას იმაზე, რომ ერთი და იგივე შინაარსი შეიძლება გამოხატულ იქნეს არა მხოლოდ ბგერებით, არამედ სხვა ფიზიკური საშუალებებითაც: დამწერლობით, სავხედრო სიგნალებით ან სხვა კოდებით. აქედან კეთდება დასკვნა, თითქოს ფიზიკური მასალა არ ქმნიდეს ენის არსებითს მხარეს.

ეს აზრი არ არის გასაზიარებელი. ფიზიკური მხარის არარელევანტურობის შესახებ მხოლოდ მაშინ შეიძლებოდა გველაპარაკნა, თუ დაიძებნებოდა ისეთი შემთხვევა, როდესაც ენა ფუნქციონბს ყოველგვარი ფიზიკური გამოვლინების გარეშე. ცნობილია, რომ ასეთი შემთხვევები არ გვხვდება. მაშასადამე, ენა არ არსებობს და ვერ იარსებებს ფიზიკური მასალის გარეშე. ეს გასაგებიცაა: ფიზიკური მასალა აუცილებელია, როგორც მატერიალური გარსი ადამიანის აზრების ჩამოყალიბებისათვის, გაფორმებისათვის (აზროვნების დროს), აგრეთვე იმისათვის, რომ ერთი ადამიანის ნათქვამი აღქმული და შემდეგ გაგებული იქნეს სხვების მიერ (ურთიერთობის პროცესში).

სხვადასხვა საშუალებით ბგერითი ენის შენაცვლების მაგალითი იმის მაჩვენებელია, რომ არა აქვს პრინციპული მნიშვნელობა იმას, თუ რომელი ფიზიკური მასალა იქნება გამოყენებული ადამიანთა ურთიერთობისა და აზროვნებისათვის. ეს გასაგებიცაა. ამ შემთხვევაში მასალა ინდიფერენტულია გამოსახატავი შინაარსის მიმართ. იგი მხოლოდ პირობით, ტრადიციის ძალით მიუთითებს ამ შინაარსზე. და მაინც, თუ ფაქტობრივად ადამიანური მეტყველების ერთადერთი სრულფასოვანი მასალა იყო და არის ბგერითი ენა, ხოლო სხვა საშუალებები, როგორც წესი, ბგერითი ენების მეტ-ნაკლებად სრულყოფილ სუროგატებს წარმოადგენენ, ეს იმით უნდა აიხსნებოდეს, რომ ბგერითი მასალა უფრო მოქნილია და ადვილად გამოსაყენებელი, მეტი რესურსების შემცველი და განვითარების მეტი უნარის მქონე, ვიდრე ნებისმიერი სხვა ფიზიკური მასალა, რომელიც ადამიანის განკარგულებაში იმყოფება.

ბგერები ენის მასალას ქმნიან. ხოლო რეალურ ენობრივ ერთეულებს შეადგენენ ბგერათთანმიმდევრობანი, რომლებიც მნიშვნელობით არიან აღქმურვილი. ბგერათა თანმიმდევრობა ენის ფაქტს მხოლოდ მაშინ წარმოადგენს, როდესაც მას მნიშვნელობა

³⁸³ Э. Д. С е л и р. Язык, Москва, 1934, гл. 16—18.

³⁸⁴ Л. Е л ь м с л е в, Язык и речь, гл. 103—104.

(ანუ, უფრო ზოგადად რომ ვთქვათ, ფუნქცია) აქვს. ბგერებისაგან შედგენილი ენობრივი ერთეულები აღნიშნავენ სამყაროს მოვლენებს, როგორც ფიზიკურს, ისე იდეალურს. ისინი მიუთითებენ აგრეთვე საგანთა და მოვლენათა შორის მიმართებებზე.

ენისათვის, როგორც აზროვნებისა და ურთიერთობის საშუალებისათვის, არსებითია როგორც ბგერითი მასალა, ისე მნიშვნელობა. ამიტომ ენის შესახებ მეცნიერებაში გათვალისწინებულ უნდა იქნეს ორივე მხარე. მათთან ერთად უნდა იქნეს შესწავლილი ენობრივ ერთეულთა შორის მიმართებები, რომლებიც ენის სისტემას ანუ სტრუქტურას ქმნიან.

მიმართებებს, ანუ სოსიურის ტერმინით — ენობრივ ფორმას, მნიშვნელობა აქვს იმდენად, რამდენადაც იგი ენობრივ ერთეულებს ერთმანეთთან აკავშირებს, აწესრიგებს, მრავალრიცხოვანი ელემენტებისაგან შედგენილ ენას კრავს სისტემად, აქცევს მას მოქნილ და მარჯვე იარაღად.

ამგვარად, ენაში სამი მხარე გამოიყოფა: ბგერითი მასალა, მნიშვნელობა და მიმართებები ანუ სტრუქტურა (სისტემა). სამივე აუცილებელია ენის ფუნქციონირებისათვის, სამივე ერთად განაპირობებს ენის როგორც ურთიერთობისა და აზროვნების იარაღის მოქმედებას.

როგორც ვხედავთ, ამ შემთხვევაში ბინარული დაპირისპირება კი არა გვაქვს, არამედ ტერნარული. სოსიურმა ეს სამი მხარე ორამდე დაიყვანა იმით, რომ ბგერები და მნიშვნელობები გააერთიანა „სუბსტანციების“ სახელწოდებით. ნამდვილად კი ბგერები და მნიშვნელობები უფრო მეტად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, ვიდრე მნიშვნელობა და სტრუქტურა (ფორმა)³⁸⁵. ეს განსხვავება არსებითი უნდა ყოფილიყო სოსიურისთვისაც, ვინაიდან მნიშვნელობა მას ფსიქიკურ მოვლენად მიაჩნდა და ამგვარად, მისი გაგებით, ბგერებისა და მნიშვნელობის სახით ფიზიკური და ფსიქიკური მხარეები უპირისპირდებოდნენ ერთმანეთს. თუ, მიუხედა-

³⁸⁵ საქმე ისაა, რომ როგორც მნიშვნელობა, ისე სტრუქტურა მიმართებებს წარმოადგენს. „ლექსიკური ერთეული (სიტყვის ფუძე) გამოხატავს მიმართებას აღსანიშნისადმი, ე. ი. რეალური სინამდვილის ფაქტისადმი. სტრუქტურული ერთეული კი გამოხატავს მიმართებას იმ მიმართებათა შორის, რასაც ლექსიკურ ერთეულთა მნიშვნელობა წარმოგვიდგენს“ (არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერება როგორც ინტეგრალური მეცნიერება: ენის შესახებ, გვ. 12). ამგვარად, სიტყვის მნიშვნელობა პირველი საფეხურის მიმართებაა შორის მიმართებებია კი, რომლებიც სიტყვის სტრუქტურას ქმნიან, მეორე საფეხურის მიმართებებია (იქვე, გვ. 13. შდრ. Лексическая как интегральная наука о языке, გვ. 17—18).

ვად ამისა, ეს განსხვავება უყურადღებოდ დარჩა ენისა და მეტყველების სოსიურისეულ თეორიაში, უნდა ვიფიქროთ, რომ ამაში წვლილი მიუძღვის მისწრაფებას მოცემული ყოფილიყო ბინარული დაპირისპირება. სოსიურის შემდეგ ენათმეცნიერებაში დაშვებულა, ერთი მხრივ, ენობრივი სუბსტანციების (ბგერათა და მნიშვნელობათა), ხოლო, მეორე მხრივ, მიმართებების გამოყოფა. ამით იჩქმალება არსებითი განსხვავება ბგერითს მხარესა და მნიშვნელობას შორის. ეს მით უფრო გაუმართლებელი ჩანს, რომ მნიშვნელობად მიგვაჩნია არა საგნის წარმოდგენა, როგორც ეს სოსიურთან იყო, არამედ მიმართება აღსანიშნი საგნისადმი.

სოსიურის თვალსაზრისზე რომ დავმდგარიყავით, ბგერები და მნიშვნელობები როგორც „სუბსტანციები“ უნდა გავვერიცხა ენიდან და გადაგვეტანა მეტყველებაში. ენაში კი დავგვრჩებოდა მხოლოდ მიმართებები.

ცხადია, ბგერათა და მნიშვნელობათაგან დაცლილი ენა ვერც ურთიერთობისათვის გამოდგება და ვერც აზროვნებისათვის. ასეთი ფუნქციები უფრო შეიძლება აღმოაჩნდეს მეტყველებას. კანონზომიერი ჩანს ის, რომ სოსიურის ზოგმა მიმდევარმა სოსიურის საწინააღმდეგოდ ძირითადად მიიჩნია მეტყველება და არა ენა (გარდინერი, სეშე...). მართლაც, თუ ენობრივ მოქმედებას ხელოვნურად გავხლეჩთ ორ ნაწილად, ენის ფუნქციონირების თვალსაზრისით ის გამოვა ძირითადი, სადაც ბგერები და მნიშვნელობები იქნება წარმოდგენილი. მაგრამ ამით ირღვევა სოსიურის კონცეფცია ენის როგორც არსებობისა და მეტყველების როგორც მეორეხარისხოვნის შესახებ.

სოსიურის კონცეფციის ნაკლი მხოლოდ ის კი არ არის, რომ მან ბგერები და მნიშვნელობები მოწყვიტა ენას, არამედ ისიცაა, რომ მან წმინდა ფორმა აღიარა ენის არსად.

წმინდა ფორმა, მიმართებათა სქემა იმ ელემენტების (ბგერათა და მნიშვნელობათა გარეშე, რომელთა შორისაც მყარდება მიმართებები, მოკლებულია ღირებულებას ენათმეცნიერებისათვის. ენათმეცნიერებას აინტერესებს კონკრეტული ენები მთელი მათი წაირფერობით, ამ ენათა გამომხატველობითი საშუალებანი და ის მიმართებები, რომლებიც ამა თუ იმ ენის ელემენტთა შორისაა დამყარებული.

ამგვარად, არ არის გამართლებული ორი ობიექტის — ენისა და მეტყველების — გათიშვა ერთმანეთისაგან და თითოეული მათგანის მიჩნევა დამოუკიდებელი შესწავლის საგნად იმ მოტივით, თითქოს ენას მხოლოდ წმინდა ფორმა შეადგენდეს, მეტყველებას კი სუბ-

სტანციები, — ბგერები და მნიშვნელობები. ბგერები, მნიშვნელობები და მათ შორის მიმართებები განუყრელადაა ერთმანეთთან დაკავშირებული, ისინი საერთო ამოცანებს (ურთიერთობას და აზაროვნებას) ემსახურებიან და ერთი ობიექტის — ენის — სხვადასხვა მხარეს შეადგენენ.

5.8. პოტენციურად არსებული ჩვევები, ცოდნა და რეალიზაცია. იმ ნიშნებიდან, რომლებსაც ენისა და მეტყველების დასაპირისპირებლად იყენებდნენ, ჩვენ ფასეულად მივიჩნიეთ პოტენციურად, შესაძლებლობის სახით არსებულისა და განხორციელების, რეალიზაციის განსხვავება.

ერთია ენის ცოდნა, ამ ენაზე მეტყველების ჩვევათა ქონა და მეორე — ამ ცოდნის რეალიზაცია, მისი გამოყენება ამა თუ იმ კონკრეტულ შემთხვევაში. ადამიანს დაბადებიდანვე არ დაჰყვება რომელიმე ენაზე მეტყველების ჩვევები, იგი შემდგომში ეუფლება იმ ენას, რომელზედაც მის ირგვლივ მეტყველებენ. ენის ცოდნა აუცილებელი პირობაა იმისათვის, რომ ადამიანი ჩაებას მეტყველების წრებრუნვაში როგორც მოლაპარაკე და როგორც მამენელი. თუ ლოგიკურად ენის ცოდნა წინ უსწრებს მის გამოყენებას, თითოეულ ინდივიდთან ეს ცოდნა მეტყველების აქტების შედეგად ყალიბდება. ოღონდ თავდაპირველად ადამიანი მეტყველების წრებრუნვის პასიური წევრია. იგი ისმენს სხვების ნათქვამს, კონტექსტების გათვალისწინებით იგებს მის აზრს, ეჩვევა სამეტყველო ორგანოთა ნებისმიერად გამოყენებას ბგერების წარმოთქმისათვის, იძენს ენობრივ ელემენტთა აუცილებელ მარაგს, ეუფლება ამ ელემენტთა კომბინირების წესებს, სხვებთან ურთიერთობაში არკვევს თავისი ნათქვამის სისწორეს, აგრეთვე სხვების მიერ თქმულის გაგების ადეკვატურობას. მხოლოდ სწავლის პერიოდის გავლის შემდეგ ხდება იგი ენობრივი კოლექტივის სრულფასოვანი წევრი.

ადამიანის მიერ ენის ცოდნა ბევრად უფრო ფართოა, ვიდრე ამა თუ იმ შემთხვევაში მისი გამოყენება. იმ ამოუწურავი შესაძლებლობებიდან, რომლებიც ენას აქვს, ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში ვიყენებთ გარკვეულ ნაწილს მოცემული სიტუაციის შესაბამისად.

ენის ფუნქციები განხორციელების აქტში წარმოდგენილი. ენის კვლევისას უშუალო დაკვირვების საგანიც რეალიზაციაა. ამიტომ ენათმეცნიერებისათვის ძირითადია განხორციელება. პოტენციურად მოცემული ცოდნა საყურადღებოა იმდენად, რამდენადაც იგი რეალიზაციისათვის არის აუცილებელი და რამდენადაც რიგ შემთხვევაში მან შეიძლება აგვიხსნას რეალიზაციის ზოგი თავისებურება.

შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ ენისა და მეტყველების დაპირისპირება უნდა შევინარჩუნოთ პოტენციურისა და რეალიზებულის განსასხვავებლად. შემთხვევითი არაა, რომ ეს რწმანი ყველაზე ხშირად გვხვდება იმ ავტორებთან, რომლებიც ენას და მეტყველებას უპირისპირებენ ერთმანეთს. მაგრამ ამ შემთხვევაშიც ორი ობიექტის გამოყოფისათვის საფუძველი არ არსებობს. პოტენციის სახით მოცემული და განხორციელებული ერთი და იმავე მოვლენის — ენის — ორი მხარეა და არა ორი სხვადასხვა საგანი. ამიტომ ამ დაპირისპირებისათვის მიზანშეწონილია ვიხმაროთ ტერმინები, რომლებიც დაპირისპირებულ წევრთა ბუნებაზე მიუთითებენ. ესაა, ერთი მხრივ, პოტენციური, ვირტუალური, ხოლო, მეორე მხრივ, რეალიზაცია, მანიფესტაცია, განხორციელება.

თუმცა დასახელებული დაპირისპირების შესახებ არაერთი ენათმეცნიერი მსჯელობს, აქ ჯერ კიდევ ბევრი რამ გაურკვეველია. კერძოდ, უფრო ნათელია, თუ რას გულისხმობს რეალიზაცია, განხორციელება, მაგრამ ასევე ცხადი არ არის, თუ რა უპირისპირდება მას. სოსიური ხმარობდა „ინსტიტუტს“, „ჩვევებს“. სხვა მკვლევრებთან გვხვდება „ცოდნა“, „წესები“, „სისტემა“, „ნორმა“. საჭიროა ამ ცნებათა დეტალური ანალიზი და იმის დადგენა, თუ რომელი უნდა ვიხმაროთ რეალიზაციის საპირისპიროდ და რა თვალსაზრისით შეისწავლის მას ენათმეცნიერება.

5.4. სოციალური და ინდივიდუალური ენაში. ენობრივი შემოქმედება. სოსიურის შეხედულებათა განხილვის დროს აღნიშნული იყო, რომ არ არის გამართლებული ენის მიჩნევა სოციალურ მოვლენად, მეტყველებისა კი — ინდივიდუალურ მოვლენად, ვინაიდან სოსიურისეული მეტყველება ისევე სოციალურია, როგორც ენა. ენის სოციალურობა სოსიურის განმარტებით იმაში მდგომარეობს, რომ ერთი ენობრივი კოლექტივის წევრებს დაახლოებით ერთნაირი აკუსტიკური წარმოდგენები აქვთ და ისინი ამ წარმოდგენებს ერთსა და იმავე ცნებებს უკავშირებენ. რამდენადაც მეტყველება, სოსიურის მიხედვით, არის განხორციელება, წარმოთქმა ანუ ბგერათა და მნიშვნელობათა სფერო, აქაც უნდა ითქვას, რომ ერთი კოლექტივის წევრები დაახლოებით ერთნაირად წარმოთქვამენ და ერთნაირი მნიშვნელობით ხმარობენ ენობრივ ნიშნებს³⁸⁶. ამიტომ მისაღებიც რომ იყოს ენისა და მეტყვე-

³⁸⁶ სწორედ ეს განაპირობებს შესატყვის წარმოდგენათა (აკუსტიკური სახეებისა და საგნობრივი წარმოდგენების ანუ სოსიურის ტერმინით — ცნებების) ერთგვარობას. როგორც აბაერთვზის იყო აღნიშნული, ენათმეცნიერების ამოცანაა არა ამ ფსიქიკურ ფენომენთა, არამედ თვით ენობრივი ფაქტების — მნიშვნელობით აღქმურილი ბგერათკომპლექსების — შესწავლა.

ლების დაპირისპირება, სოციალურობა და ინდივიდუალურობა არ გამოდგებოდა ამ მოვლენების განმასხვავებელ ნიშნად.

მაგრამ აქაც არის ერთი მნიშვნელოვანი აპექტი, რომელსაც გარკვევა სჭირდება. ესაა ენის ხმარება ინდივიდის მიერ და ამ ხმარებისას ინდივიდის თავისუფლების საზღვრების დადგენა.

თანამედროვე ენათმეცნიერებაში აღიარებულია, რომ ინდივიდი მეტყველების პროცესში შეზღუდულია, იგი ენის ზოგად კანონზომიერებებს ექვემდებარება, თვითნებურად ვერ ხმარობს და ვერც ცვლის ენობრივ ნიშნებს. სწორედ ამაში ვლინდება ენის სოციალურობა. მაგრამ, მეორე მხრივ, ისიც ცნობილია, რომ სავსებით ერთნაირად ინდივიდები არ მეტყველებენ, ერთსა და იმავე აზრს სხვადასხვა ინდივიდი ზუსტად ერთნაირად არ გამოხატავს. რა ქმნის ასეთი ვარიაციების შესაძლებლობას? ხომ არ მიუთითებს ეს ფაქტი იმაზე, რომ გარკვეულ ფარგლებში ჩვენ მაინც გვაქვს ენაში წმინდა ინდივიდუალური გამოვლენა, რომელიც უპირისპირდება ენის საზოგადოებრივ ხასიათს?

ეფიქრობთ, რომ არა. ინდივიდის მიერ ენის გამოყენებისას წამყვანი, განმსაზღვრელი არის ენის სოციალური ბუნება. ინდივიდი ვერაფერს იხმარს ისეთს, რაც უცხოა ამ ენაზე მოლაპარაკე საზოგადოებისათვის, რაც უწინააღმდეგება ენის კანონებს, რომლებიც საუკუნეთა განმავლობაში ყალიბდებოდნენ. მაგრამ ამასთანავე ყოველი ენა წარმოადგენს მდიდარ, მრავალფეროვან სისტემას. ყოველი ენა ერთი და იმავე შინაარსის გამოსახატავად გვწვდის ერთდროულად რამდენიმე საშუალებას და ამით ინდივიდს ეძლევა შესაძლებლობა შეარჩიოს ერთ-ერთი.

სწორედ ეს შერჩევა ქმნის განსხვავებას ინდივიდების მეტყველებაში. ვარიანტულობა დასაშვებია თვით ფონემურ დონეზედაც. იშვიათად, მაგრამ მაინც, ენობრივი ნორმა შეიძლება გულისხმობდეს სხვადასხვაგვარ წარმოთქმას. მეტი არჩევანია ლექსიკურ დონეზე, სადაც ერთი და იმავე საგნების, მოვლენების აღსანიშნავად გვაქვს ხოლმე სინონიმები, სხვადასხვა გამოთქმები. გრამატიკულ დონეზედაც ენაში ერთი და იმავე ფუნქციით რამდენიმე ფორმა ან კონსტრუქცია შეიძლება არსებობდეს. ყველა ამ შემთხვევაში ინდივიდს ეძლევა არჩევანის თავისუფლება.

ამასთან აღსანიშნავია, რომ ენის რაც უფრო მაღალ დონეზე ვემყოფებით, მით უფრო ფართო არჩევანია ჩვენს განკარგულებაში. ყველაზე მეტად შეზღუდული არის მოლაპარაკე ფონემურ დონეზე. შემდეგ ლექსიკურ და მორფოლოგიურ დონეებზე. ბევრად მეტი თავისუფლება ენიჭება მას სინტაქსურ და სტილისტურ

დონეცზე. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, წინადადებისა და მეტყველების უფრო ფართო მონაკვეთების დონეზე ენობრივ ერთეულთა კომბინირება მეტ გასაქანს იძლევა ინდივიდუალურ თავისებურებათა გამოვლენისათვის, ვიდრე ლექსიკის, მორფოლოგიისა და მით უფრო ფონეტიკა-ფონოლოგიის სფეროში.

არჩევანის თავისუფლება იძლევა საფუძველს ენობრივი შემოქმედებისათვის. შემოქმედებითი მომენტი თან ახლავს ენის ყოველ გამოყენებას. ჰუმბოლდტი მართებულად შენიშნავდა, რომ ენა ნაწილობრივ ერგონი (წარმონაქმნია), ნაწილობრივ კი — ენერგეია (წარმოქმნა). თუ, ერთი მხრივ, ჩვენ მეხსიერებაში ვინახავთ და საკიროების დროს წარმოვთქვამთ მზამზარეულ, შედარებით მარტივ ენობრივ ერთეულებს (ძირებს, აფიქსებს...), მეორე მხრივ, ვეუფლებით ამ ერთეულთა შეერთების კანონებს და, ჩვეულებრივ, არაცნობიერად ვაბდენთ რა ამ ელემენტთა კომბინირებას, ვიღებთ უფრო მაღალი რიგის ენობრივ ფორმებს. ადამიანის გონებას ალბათ გაუძნელდებოდა ყველა ენობრივი ერთეულის ცალ-ცალკე დახსოვება, ერთმანეთთან კავშირის გარეშე. ბევრად უფრო ადვილია ელემენტთა კომბინირების წესების შეთვისება და მათზე დაწყარებით საკირო ფორმების წარმოება. ამ უკანასკნელის უბირატესობა ისაა, რომ ენობრივი კანონების რაოდენობა განსაზღვრულია, მათგან ნაწარმოები ფორმებისა კი — განუსაზღვრელი. მაგალითზე რომ ვნახოთ, ეს იმას ნიშნავს, რომ ყველა სახელის ყველა ბრუნვა კი არ უნდა დაისწავლოს საგანგებოდ ადამიანმა, არამედ მერე კი საერთო წესების მიხედვით აწარმოებს ბრუნვებს ისეთი გარკვეულ მასალაზე ის ეუფლება ბრუნვების კანონზომიერებებს, სახელებიდანაც, რომელთა ბრუნვის ფორები მას შეიძლება სხვისგან არც კი გაუგონია.

რომ ასეთ შემთხვევაში ენის შემოქმედებითი გამოყენება გვაქვს და არა მეხსიერებაზე დამყარებული მექანიკური რეპროდუქცია, ეს კარგად ჩანს მაშინ, როდესაც ბავშვი, რომელსაც ჯერ კარგად არ შეუთვისებია ენა, შეცდომებს უშვებს, საერთო კანონზომიერების მიხედვით აწარმოებს ენობრივ ფორმებს იმ შემთხვევაშიც, როდესაც ენაში სისტემიდან გადახვევა, გამონაკლისი გვაქვს.

ამგვარად, ენის გამოყენება ყოველთვის შემოქმედებითად ხდება. ენობრივი შემოქმედების უმაღლეს საფეხურს წარმოადგენს მხატვრული შემოქმედება, როდესაც ენობრივი მასალა საგანგებო რეფლექსიის საგნად იქცევა ესთეტიკური შემოქმედების მოხდენის მიზნით. ამ შემთხვევაშიც, რაგინდ დიდ მწერალთანაც არ

უნდა გვეკონდეს საქმე, მისი შემოქმედებითი ნიჭი ხმარდება ენობრივი კანონების შესაბამისად ენაში არსებული ელემენტების თავისებურ კომბინირებას და არა სრულიად ახალი ელემენტების შეთხზვას.

ამგვარად, ინდივიდის ენობრივი შემოქმედება ენობრივ კანონზომიერებათა ჩარჩოებში მიმდინარეობს. იგი მხოლოდ ენაში დასაშვების ფარგლებში შეიძლება გამოვლინდეს. მაშასადამე, თავისი ბუნებით ის არ არის წმინდა ინდივიდუალური, სოციალურს კი არ უპირისპირდება, არამედ ექვემდებარება და მისი თავისებურად გამოყენების შედეგია.

5.5. ერთი ობიექტი — ერთი ენათმეცნიერება. ენისა და მეტყველების, როგორც ორი ავტონომიური ობიექტის, დაპირისპირება რომ მცდარია, ამაზე ისიც მიუთითებს, რომ ასეთ დაპირისპირებას ლოგიკური აუცილებლობით მიეყვარათ ორი ენათმეცნიერების საჭიროების აღიარებამდე. ამასთან ორი ენათმეცნიერება გაგებულია არა როგორც ერთი დისციპლინის დარგები, არამედ როგორც ერთმანეთისაგან სრულიად დამოუკიდებელი დისციპლინები.

ორი ლინგვისტიკის შექმნის ცდები არ გასცილებია ცალკეულ საკითხებს. ამათგან ყველაზე საინტერესო იყო ცდა გაემიჯნათ ერთმანეთისაგან თითოეული მათგანის ერთეულები. აქ კიდევ უფრო ნათლად გამოვლინდა ორი ენათმეცნიერების იდეის უნაყოფოობა. არ აღმოჩნდა ისეთი ერთეულები, რომლებიც დაბეჭდვით შეიძლებოდა მიგვეკუთვნებინა მხოლოდ ემისათვის ან მხოლოდ მეტყველებისათვის. ისევ ის ცნობილი ერთეულები, რომელთაც ტრადიციულად სწავლობდა ენათმეცნიერება, განაწილდა ორ ლინგვისტიკას შორის და განაწილდა დამაჯერებელი დასაბუთების გარეშე. მივიღეთ ისეთი უცნაური ვითარება, როდესაც სიტყვები, აგრეთვე გრამატიკულ ერთეულთა კომბინირების წესები ენას განეკუთვნება, ხოლო სიტყვებისაგან ამ გრამატიკული წესებით შედგენილი წინადადებები — მეტყველებას. ან არადა, როდესაც ერთსა და იმავე ტექსტში ზოგ ელემენტს ენის კუთვნილებად თვლიან, ზოგს კი — მეტყველების კუთვნილებად.

ერთეულთა ასეთი განაწილების შედეგად ენის ლინგვისტიკა და მეტყველების ლინგვისტიკა ისევე ირევა ერთმანეთში, როგორც თვით ენა და მეტყველება.

ორი რიგის ერთეულთა გამოყოფა იმდენად ხელოვნურია და იმდენად ენათმეცნიერების საჭიროების დასაბუთება იმდენად სიძნელეს ხდება, რომ თვით ენისა და მეტყველების დიქტომიის მომხრეთაგან ზოგი მკვლევარი კატეგორიულად ილაშქრებს მის წინააღ-

დევ. ისინი აღიარებენ, რომ ენას და მეტყველებას არა აქვთ ერთ-მანეთისაგან განსხვავებული კანონზომიერებანი და არც განსხვავებული ერთეულები.

ეს მართლაც ასეა, მაგრამ ამის აღიარება იმასაც მოასწავებს, რომ ენა და მეტყველება არ წარმოადგენენ ერთმანეთს დაპირისპირებულ ობიექტებს, რომ მათი გათიშვა ხელოვნურია.

ენისა და მეტყველების ერთიანობის აღიარებით მოიხსნება საკითხი ორი ლინგვისტიკის შესახებ. ეს კი თავიდან გვაშორებს იმ სიძნელეებს, რომლებიც სოსიურის თეორიის მიმდევრებს ხვდება.

ენა როგორც ურთიერთობისა და აზროვნების საშუალება ერთიანია. მაშასადამე, მისი შემსწავლელი მეცნიერებაც ერთი უნდა იყოს. როგორც ზემოთ ვნახეთ, ეს ერთიანი ობიექტი — ენა — რთული მოვლენაა, მასში სხვადასხვა მხარე გამოიყოფა. ეს გარემოება განსაზღვრავს ენათმეცნიერების დაყოფას დარგებად. თითოეული დარგი ენის ერთ რომელიმე მხარეს შეისწავლის. ასე, ბგერებს სწავლობს ფონეტიკა, მნიშვნელობას — სემანტიკა, მიმართებებს — ფონოლოგია, მორფოლოგია, სინტაქსი. პირველი — ენის ბგერათა შორის მიმართებებს, მეორე — სიტყვის შემადგენელ ელემენტთა შორის მიმართებებს, ხოლო მესამე — შესიტყვებაში შემავალ სიტყვებს შორის მიმართებებს.

ამგვარად, ენათმეცნიერების დაყოფა დარგებად ხდება არა ენისა და მეტყველების გამოყოფის საფუძველზე, არამედ, ერთი მხრივ, ბგერითი მხარის, მნიშვნელობისა და მიმართებების, ხოლო, მეორე მხრივ, სხვადასხვა მოცულობის ერთეულთა (მორფემის, სიტყვის, შესიტყვების) გამოყოფის საფუძველზე.

ენის სხვადასხვა მხარის შესწავლისას ენათმეცნიერება, ისევე როგორც ყველა სხვა მეცნიერება, ეძიებს ზოგად კანონზომიერებებს. ზოგად კანონზომიერებებს იგი კონკრეტულ ენობრივ ფაქტებზე დაკვირვების გზით ადგენს.

ამგვარად, აქაც ზოგადისა და კერძოობითის დაპირისპირება ორ სხვადასხვა ობიექტზე კი არ მოგვითითებს, არამედ ერთიანი ენის ფარგლებში დასტურდება. თითოეული კონკრეტული ენობრივი ფაქტი იმავე დროს გარკვეული ზოგადი ნიშნების მატარებელია. კერძოდ, იმ ზოგადი ნიშნებისა, რომლებიც მას მის მსგავს სხვა ფაქტებთან აერთიანებს.

ნ.ნ. ენა როგორც მრავალასპექტიანი მოვლენა. ენათმეცნიერების დამოუკიდებლობის საკითხი. სოსიურის ერთ-ერთი მთავარი საბუთი ენისა და მეტყველების დიქტომიის სასარგებლოდ ის იყო, რომ სამეტყველო მოქმედება მრავალფორმიანი და წაირის-

ტემობრივია. ის იჭრება ფიზიკის, ფიზიოლოგიის, ფსიქიკის, სფეროში, ინდივიდუალურ და სოციალურ სფეროში. ყველა ამ თვალსაზრისით თუ მივეუდგებით მას, მაშინ სამეტყველო მოქმედება წარმოგვიდგება ერთმანეთთან დაუკავშირებელ მოვლენათა გროვად. ამასთან ამ გზით ენათმეცნიერებაში შემოიჭრება ფსიქოლოგია, ანთროპოლოგია, ნორმატიული გრამატიკა, ფილოლოგია და სხვ. მეცნიერებები და ენათმეცნიერება დაკარგავს დამოუკიდებლობას. ამიტომაც მიიჩნია საჭიროდ სოსიურმა გამოეყო ენა როგორც ჩახშული მთლიანი და მეც ყველებისაგან დამოუკიდებლად შეესწავლა იგი.

სოსიური სამეტყველო მოქმედებაში განიზილავდა ისეთ მოვლენებსაც, რომლებიც ენათმეცნიერების კომპეტენციაში არ შემოდის. ასეთია, პირველ რიგში, ფსიქიკური მოვლენები, — აკუსტიკური სახეები და ცნებები, რომლებიც სოსიურის მიხედვით, ენის არსს ქმნიან. როგორც სათანადო აღგილას იყო აღნიშნული, არ არის მართებული სოციალურისა და ინდივიდუალურის ეს დაპირისპირებაც, რაც სოსიურთან გვხვდება.

მაგრამ ამ მომენტებს თუ გამოვირცხავთ, მაინც მთელი რიგი მხარეები გვრჩება ენაში და უნდა ვაღიაროთ, რომ იგი მართლაც მრავალასპექტოანი მოვლენაა. ეს, რა თქმა უნდა, ართულებს ენის შესწავლას.

მაგრამ არ იქნებოდა გამართლებული აქედან გამოსავალი იმაში გვეძებნა, რომ ხელოვნურად გავგეჰმარტივებინა შესასწავლი საგანი, გამოგვერიცხა მისი ზოგი არსებითი მხარე. ენათმეცნიერებამ უნდა გაითვალისწინოს ენის ყველა მხარე, ურომლისოდაც ენა თავის დანიშნულებას ვერ შეასრულებს. ამ მხრივ, როგორც ზემოთ ვნახეთ, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ფიზიკური მხარე, მნიშვნელობა და მიმართებები.

მიუხედავად იმისა, რომ მათი სახით მართლაც ერთმანეთისაგან არსებითად განსხვავებული მოვლენები გვაქვს, მათი შესწავლა არ წარმოგვიდგენს ენას ერთმანეთთან დაუკავშირებელ მოვლენათა გროვად, თუ ისევ და ისევ ყურადღების ცენტრში გვექნება ენის საკომუნიკაციო და ექსპრესიული ფუნქციები. ენის ყველა მხარე, ფიზიკურ-ფიზიოლოგიური იქნება იგი, მნიშვნელობა, მიმართებები თუ სხვა რამ, ერთ საერთო ამოცანას ემსახურება, ერთი და იმავე მიზნით არის გამსკვალული. ამის წყალობით ბგერები, მნიშვნელობები, მიმართებები, აგრეთვე სხვა მხარეები ერთმანეთისაგან განცალკევებულ მოვლენათა მექანიკურ გროვას კი არ წარმოადგენენ, არამედ მჭიდროდ არიან ერთმანეთთან დაკავშირებული და გვაძლევენ ერთ ობიექტს, — ენას. ეს უკანასკნელი წარმოადგენს არა ფიზიკურის, ფიზიოლოგიურის, ფსიქიკურის, სოცია-

ლურისა და ა. შ. უბრალო ჯამს, არამედ ერთ მთლიან მონაცემს, რომელსაც აქვს ფიზიკური, ფიზიოლოგიური, სოციალური და სხვ. მხარეები.

უკანასკნელი გარემოება გამსაზღვრავს ენათმეცნიერების როგორც ენის შესახებ სპეციალური მეცნიერების დამოუკიდებლობას. ენის რომელ მხარესაც არ უნდა ვსწავლობდეთ, ფიზიკურს, ფიზიოლოგიურს, სოციალურს თუ სხვას, ენათმეცნიერება მათ უდგება ენის ფუნქციონირების თვალსაზრისით, ენის როგორც ურთიერთობისა და აზროვნების იარაღის თვალსაზრისით.

რადგანაც ენა ბგერითი მასალისაგან შედგება, ენათმეცნიერებას უხდება ბგერათა აკუსტიკური და არტიკულაციური თავისებურებების გათვალისწინება. ამ შემთხვევაში ენათმეცნიერება, რა თქმა უნდა, მიმართავს ფიზიკას და ფიზიოლოგიას, იყენებს მათ მეთოდებს, მაგრამ ბგერითი მასალის ენათმეცნიერული კვლევა (ფონეტიკის დონეზე იქნება ეს თუ, მით უმეტეს, ფონოლოგიის დონეზე) არ დაიყვანება ფიზიკურ და ფიზიოლოგიურ კვლევამდე. განსხვავებას განაპირობებს შესასწავლი საგნის ბუნება.

ენის ბგერები ჩვეულებრივი ფიზიკურ-ფიზიოლოგიური ფაქტები კი არაა, ესაა მნიშვნელობით აღჭურვილი ბგერები, რაც განასხვავებს მათ ბუნების სხვა ხმებისაგან. ბგერათა აკუსტიკურ-არტიკულაციურ თვისებებს შეზღუდვები ედება ენაში. ეს კი გარკვეულ ჩარჩოებში აქცევს ენის ფიზიკურ-ფიზიოლოგიური მხარის შესწავლას.

ენათმეცნიერებას ბგერათა ყველა თვისებები კი არ აინტერესებს, არამედ ისინი, რომლებიც ენამ გამოიყენა სხვადასხვა მნიშვნელობის მქონე ენობრივ ერთეულთა შესაქმნელად. ამიტომ მრავალი აკუსტიკური და არტიკულაციური თვისებიდან, რომელიც ენის ბგერებს აქვს, ენათმეცნიერება შეარჩევს ენის თვალსაზრისით რელევანტურ თვისებებს და მათ ითვალისწინებს. ამ თვისებათა გამოიჭნა არარელევანტურ თვისებათაგან შეუძლია მხოლოდ ენათმეცნიერს და არა ფიზიკოსს ან ფიზიოლოგს, რადგან ეს მოითხოვს ენის ბუნების ცოდნას, ენობრივ ერთეულთა ფუნქციების გათვალისწინებას.

ფიზიკოსისა და ფიზიოლოგისაგან განსხვავებით ენათმეცნიერმა უნდა გაითვალისწინოს თითოეული ენის ბგერითი სისტემა და გაარკვიოს, რა არის ამ სისტემაში რელევანტური და რა არა. აკუსტიკურ-არტიკულაციური თვალსაზრისით ერთნაირი ბგერითი თვისებები შესაძლებელია ერთ ენაში დატვირთული იყვნენ ფუნქციით, მეორეში კი — არა. შესაბამისად პირველ ენაში ამ თვისებათა გათვალისწინება აუცილებელი იქნება, მეორეში კი — არა.

ასეთი დიფერენცირებული მიდგომა უცხოა ფიზიკისა და ფიზიოლოგიისათვის.

წმინდა ფიზიკური თვალსაზრისით არა მხოლოდ ორი ადამიანის ნათქვამი, არამედ თვით ერთი პიროვნების მიერ სხვადასხვა დროს თქმულიც არ არის საუბრებით ერთნაირი. ენის თვალსაზრისით კი იდენტურად მიიჩნევა სხვადასხვა ადამიანის მიერ თქმული ერთნაირი ფუნქციის მქონე მსგავსი ბგერები, მიუხედავად მათ შორის არსებული განსხვავებისა. საქმე ისაა, რომ ენა უშვებს გარკვეულ ვარიაციებს ბგერითი ტიპის შიგნით. ეს გადახრები არარელევანტურია პირველ რიგში ამ ენაზე მოლაპარაკეთათვის. ისინი ვერც ამჩნევენ მათ. ეს საჭიროა იმისათვის, რომ სხვადასხვა პირის მიერ თქმული ერთნაირად იქნეს აღქმული და გაგებული ენობრივ კოდექტებში, ე. ი. გამოდგეს ადამიანთა ურთიერთობისათვის.

ამგვარად, თუმცა ენათმეცნიერს სჭირდება ბგერათა აკუსტიკურ-არტიკულაციურ თვისებათა გათვალისწინება და ამისათვის იგი იყენებს სათანადო ბუნების მეცნიერებათა მონაცემებს, ენათმეცნიერებაში ბგერითი მხარის შესწავლა მაინც არ ემთხვევა საბუნებისმეტყველო კვლევას. საბუნებისმეტყველო მონაცემები მხოლოდ მასალას იძლევა ბგერითი მხარის ენათმეცნიერული კვლევისათვის. ენათმეცნიერს უხდება ამ მასალის დამუშავება თავისი საკუთარი თვალსაზრისის შესაბამისად, მისი გაცხრილვა, ისეთი მომენტების გათვალისწინება, რაც უცხოა ფიზიკისა და ფიზიოლოგიისათვის.

იგივე ითქმის სხვა მეცნიერებებთან ენათმეცნიერების დამოკიდებულების შესახებ. ენის მრავალსპექტიანობის გამო ენათმეცნიერებას კავშირი აქვს ფსიქოლოგიასთან, ლოგიკასთან, სოციოლოგიასთან და ზოგ სხვა მეცნიერებასთან. მაგრამ ეს არ ნიშნავს (არ უნდა ნიშნავდეს!) მათს აღრევას, მათს შემოჭრას ენათმეცნიერებაში.

იმ სფეროებში, რომლებიც სხვადასხვა მეცნიერების კომპლექტშია შედის, ენათმეცნიერების მიდგომა ენობრივი მოვლენებისადმი მაინც თავისებურია და განსაზღვრულია ენის როგორც მთლიანის ბუნებით, მისი საკომუნიკაციო და ექსპრესიული ფუნქციებიდან გამომდინარე თავისებურებებით.

ენათმეცნიერების მიზანია შეისწავლოს ენები მათი სხვადასხვა მხარეების გათვალისწინებით. ამ მიზანს არც ერთი სხვა მეცნიერება არ ისახავს.

ამგვარად, ენათმეცნიერება დამოუკიდებელი, თავისთავადი მეცნიერებაა, რომელსაც აქვს თავისი საკუთარი ობიექტი და თავისი გარკვეული თვალსაზრისი ამ ობიექტის შესწავლისა. სხვა მეცნიერებებთან კონტაქტი ვერ დაუკარგავს მას დამოუკიდებლობას.

Резюме

Проблема языка и речи считается одной из важных проблем современного теоретического языкознания. Распространившись под влиянием учения Ф. де Соссюра, противопоставление языка и речи целым рядом направлений современного языкознания признается одним из крупнейших достижений XX века. Однако, далеко не все направления признают необходимость дихотомии «язык — речь».

В настоящей работе проанализированы концепция Ф. де Соссюра, воззрения предшественников и последователей Соссюра, а также взгляды лингвистов, выступающих против дихотомии «язык — речь». Затем сделана попытка осветить в позитивном плане вопросы, связанные с противопоставлением языка и речи.

1. ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЕ ЯЗЫКА И РЕЧИ В КОНЦЕПЦИИ Ф. ДЕ СОСЬЮРА

Ф. де Соссюр не только противопоставлял друг другу язык и речь, но положил данное противопоставление в основу своей общелингвистической теории.

Соссюр различает «речевую деятельность» (*langage*), «язык» (*langue*) и «речь» (*parole*). Речевая деятельность охватывает весь круговорот речи или процесс общения людей. Именно в ней Соссюром выделяются два объекта — язык и речь.

Соссюр противопоставляет друг другу язык и речь по нескольким признакам, а именно: А) Язык — существенное, а речь — побочное, более или менее случайное явление, Б) Язык социален, речь же — не социальное, индивидуальное явление, В) Язык представляет собой систему знаков или ценностей, а речь не является системой, Г) Язык — психическое явление, речь же — психо-физическое явление, Д) Язык — совокупность тех навыков, которые реализуются в речевых актах, Е) Язык — форма, а не субстанция, субстанции т. е. звуки и значения, относятся к речи.

Поскольку имеются два объекта, то, естественно, они должны изучаться в двух разных науках. И в самом деле Соссюр выделяет лингвистику языка и лингвистику речи.

Воззрения Соссюра неоднократно подвергались критическому анализу. Как выяснилось, не все признаки, приво-

* Основные положения данного труда на русском языке более подробно изложены в нашей книжке «Проблема взаимоотношения языка и речи», Тбилиси, 1971.

димые Соссюром для разграничения языка и речи, одинаково важны. Неоправданными оказались противопоставления, представленные в пунктах А, Ё, В, Г.

Релсвантским следует считать различие формы и субстанции, а также навыков или потенциально существующей системы знаков и ее реализации. Однако, эти различия не дают основания для выделения двух автономных объектов (языка и речи) и, соответственно, двух самостоятельных наук (лингвистики языка и лингвистики речи), как это считал Ф. де Соссюр. Навыки и реализация, форма и субстанции представляют собой разные стороны единого явления. Их следует разграничить в пределах одной науки.

II. РАЗГРАНИЧЕНИЕ ЯЗЫКА И РЕЧИ В ДОСОСЮРОВСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Разграничение языка и речи, хотя не всегда четкое и последовательное, наблюдается и у некоторых представителей дососюрковского языкознания, напр., у В. Гумбольдта, И. А. Бодуэна де Куртенэ, Г. фон дер Габеленца, Ф. Финка.

Воззрения лингвистов, разграничивающих язык и речь еще до Соссюра, значительно различаются друг от друга. Так, напр., если большинство из них противопоставляет два понятия (язык—речь), то Габеленц различает три понятия (речь *Rede*, конкретный язык *Einzelsprache* и языковую способность *Sprachvermögen*). Различно понимают вышеназванные авторы и сущность языка.

Но вместе с тем в их суждениях выявляются некоторые общие тенденции: а) все они выдвигают на первое место речь, трактуя ее как деятельность, акт, реализацию; б) для всех язык и речь представляют собой две стороны одного объекта, но не два самостоятельных объекта; в) поэтому они не ставят вопроса о двух (или трех) лингвистиках; г) разграничение языка и речи они не увязывают ни с противопоставлением индивидуального и социального, ни с противопоставлением психического и физического. Концепция Ф. де Соссюра по всем перечисленным пунктам отличается от воззрений названных авторов.

Соссюра сближает со своими предшественниками понимание сущности речи. Он также считает речь реализацией, манифестацией языка, но в его понимании это один из признаков речи, причем не самый значительный.

Хотя Г. Пауль не разграничивал понятий языка и речи, однако он обращал внимание на оппозиции, которые позже Соссюром были положены в основу дихотомии — «язык — речь» (противопоставление узувального и индивидуального, психического и физического).

Более глубокое изучение истории языкознания, возможно, выявит новых авторов, еще до Соссюра различавших язык и речь, но нет сомнения в том, что именно концепция Соссюра оказала сильное влияние на последующее развитие теоретического языкознания. Попытки предшественников Соссюра разграничить понятия «язык» и «речь» часто оставались незамеченными, они стали привлекать внимание лишь в свете учения Соссюра, положившего дихотомию «язык — речь» в основу всей своей общелингвистической теории.

Не следует забывать и о том, что независимо от языкознания, и раньше, чем в языкознании, язык и речь разграничивали философы. Напр., Гегель, А. Марти... И с этой точки зрения история вопроса требует специального изучения.

III. ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЕ ЯЗЫКА И РЕЧИ В ПОСЛЕСОСЮРОВСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Противопоставление языка и речи, в первую очередь, естественно, встречается в тех лингвистических направлениях, которые и в других вопросах основываются на учении Соссюра. Таковы, Женевская школа, Пражская школа, Копенгагенская школа. Но названную дихотомию признают не только соссюрианцы. Противопоставление (или разграничение) языка и речи целым рядом направлений считается неотъемлемой частью современной теории языкознания.

Основываясь на идее Соссюра о разграничении языка и речи и интерпретируя проблему в соответствии с собственными общелингвистическими воззрениями, последователи Соссюра вносят значительные изменения в теорию швейцарского лингвиста, неодинаково понимая смысл и значение дихотомии «язык—речь». Пересмотру подвергаются почти все положения Соссюра, касающиеся интересующей нас проблемы. В частности, дискуссионными являются следующие вопросы:

А. Вопрос о сущности и количестве противопоставляемых друг другу понятий. Большинство из последователей Соссюра (напр., Женевская школа, Пражская школа и др.) оставляет соссюровскую дихотомию «язык—речь», но даже в этом вопросе встречаются значительные отклонения от позиции Соссюра.

Во-первых, некоторые лингвисты вместо терминов «язык» и «речь» предлагают другие, связанные со своеобразным пониманием соответствующих понятий. Так, например, Л. Ельмслевым выдвигаются «схема» и «узус». Н. Хомским — «компетенция» (competence) и «исполнение» (performance).

Более существенные поправки вносят в теорию Соссюра те ученые, которые вместо двух понятий противопоставляют друг другу три (langue, discourse, parole — Э. Бюйс-санс; «речевая деятельность», «языковая система», «языко-

ной материал» — Л. В. Щерба) и даже четыре понятия (речевой акт», «речь», «речевая вероятность», «язык» — Н. Д. Андреев, Л. Р. Зиндер).

Если, с одной стороны, число противопоставляемых понятий возрастает, с другой — наблюдается тенденция к его уменьшению, к стиранию границ между языком и речью. Такое положение имеется в трудах Э. Косериу, а также А. И. Смирницкого. Пытаясь снять соссюрговскую антиномию языка и речи, но сохранить их разграничение, Косериу смешивает названные понятия, неоднократно ставя одно вместо другого. Еще дальше идет А. И. Смирницкий. Он отказывается от соссюрговского *parole*. «Речь» в его употреблении соответствует соссюрговскому *langage*. В результате этого язык по Смирницкому не противопоставляется речи, а является ее частью. Тем самым дихотомия «язык — речь» фактически снимается.

Б. Вопрос о признаках, лежащих в основе дихотомии «язык — речь». Современные лингвисты для разграничения языка и речи в основном используют те признаки, которые встречаются в труде Ф. де Соссюра. Но если у Соссюра в основе дихотомии лежит совокупность нескольких признаков, то у его последователей намечается тенденция свести их к одному или двум. При этом, каждый по-своему выбирает в качестве релевантных те или иные признаки, отбрасывая остальные признаки, выдвинутые Соссюром.

Из признаков, предложенных Соссюром, в современном языкознании все меньшее внимание уделяется следующим противопоставлениям: а) язык — психическое явление, а речь — психо-физическое явление; б) язык — социален, речь — индивидуальна; в) язык — система, речь же не является системой. Признание этих признаков нерелевантными связано со сдвигами, происшедшими в языкознании после Соссюра. Так, отход от психологизма приводит к отрицанию психической природы языка (Пражская школа, Копенгагенская школа). Большинство современных лингвистов (А. Гардинер, А. Сеше, Л. Ельмслев) в отличие от Соссюра признает социальность не только языка, но и речи.

Из признаков, выдвинутых после Соссюра для разграничения языка и речи, самыми значительными являются следующие: а) язык — нечто общее, речь — конкретное (Трубецкой), б) язык — постоянен, речь — преходяща, переменна (Трубецкой, Ельмслев).

Довольно широко распространенное выражение: «язык — код, а речь — сообщение», по нашему мнению, ничего не говорит о сущности языка и речи.

Почти все лингвисты, признающие дихотомию «язык — речь», считают язык потенцией, знанием, установленным или системой знаков, а речь — реализацией, манифестацией.

Поэтому данный признак требует особого внимания. Для языкознания ценно разграничение потенциального знания и его реализации, однако оно не должно привести к отрыву языка и речи друг от друга.

В. Вопрос о взаимоотношении языка и речи. Большинство лингвистов (А. Гардинер, А. Саше, Н. Трубецкой, В. Брёндаль, Л. Ельмслев, Э. Бенвенист, Н. Хомский) вслед за Соссюром считает язык и речь двумя существенно различными, несовместимыми явлениями, но некоторые из них (напр., Л. Щерба, Э. Косерну) отрицают антиномный характер противопоставления названных понятий.

С другой стороны, лишь отдельные лингвисты (напр., Ельмслев, Брёндаль, Хомский), следуя за Соссюром, признают язык первостепенным явлением, подавляющее же большинство (напр., Гардинер, Саше, Косерну...) выдвигает на первый план речь, или же рассматривает язык во взаимосвязи с речью (Пражская школа, Щерба...).

Г. Вопрос о лингвистике языка и лингвистике речи. Необходимость двух лингвистик соответственно двум объектам изучения в той или иной форме признают Гардинер, Саше, Трубецкой, Бенвенист, Хомский... Но Ельмслев, Мартинес, Косерну, Щерба, Смирницкий и др. отрицают возможность двух лингвистик, различно аргументируя свою точку зрения.

Фактически Соссюром и его последователями было очень мало сделано для создания двух самостоятельных лингвистик. Почти единственной реальной попыткой в этом направлении было распределение языковых единиц между лингвистикой языка и лингвистикой речи. Однако никому не удалось убедительно аргументировать необходимость и возможность разграничения единиц языка и единиц речи. Неудачи попыток лингвистов, стремящихся распределить языковые единицы между лингвистикой языка и лингвистикой речи, свидетельствуют о том, что язык и речь не имеют различных единиц. Таким образом, не только не созданы две лингвистики, но и не видно перспектив для их создания.

Анализ воззрений лингвистов, защищающих тезис об автономности языка и речи, показывает, что внося существенные поправки в концепцию Соссюра, они значительно расходятся в мнениях почти по всем вопросам. Вместе с тем при разграничении языка и речи возникает целый ряд трудностей, которые приводят к заключению, что нет основания расщеплять языковую деятельность на два (или больше) объекта, неправомерно создавать две (или три) лингвистики.

IV. ОТРИЦАНИЕ ДИХОТОМИИ «ЯЗЫК — РЕЧЬ» В ПОСЛЕСОСЮРОВСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Ряд направлений современного языкознания, существен-

но отличающихся друг от друга в позитивной части своих воззрений, не признает соссюровского противопоставления языка и речи. В разное время с критическим анализом концепции Соссюра выступали Г. Шухардт, В. Дорошевский, О. Есперсен, Арн. Чикобава...

Дихотомия «язык — речь» отвергается не только в тех лингвистических школах, которые не основываются на концепции Соссюра (напр., в неолингвистике, у неогумбольдтианцев), но также и в некоторых направлениях, близко стоящих к учению Соссюра, как напр., у старшего поколения французской социологической школы, в Лондонской школе, дескриптивной лингвистике.

Несмотря на то, что французские языковеды А. Мейе, и М. Граммон были непосредственными учениками Ф. де Соссюра, в трудах старшего поколения этой школы (А. Мейе, Ж. Вандриеса, Ж. Марузо, А. Соммерфельта) не выявляется противопоставление языка и речи. А М. Коэн и в явной форме выражает свое отрицательное отношение к дихотомии Соссюра.

Разграничение языка и речи не считает нужным и основоположник Лондонской школы Дж. Фёрс.

Соссюровская дихотомия чужда для учения главы современного американского структурализма — Л. Блумфилда. Поэтому вопрос о языке и речи не ставится представителями дескриптивного языкознания — последователями Блумфилда. Некоторые дескриптивисты (З. Харрис, К. Пайк, Ч. Хоккет) прямо заявляют, что для них непринемлемо разграничение языка и речи.

В советском языкознании в последнее время усиливается критическое отношение к дихотомии «язык — речь». Ряд языковедов или полностью отрицает данное противопоставление, или же признает язык и речь двумя сторонами одного целого, но не двумя различными объектами. В последнем случае естественно возникает вопрос: если язык и речь мыслятся как две стороны одного целого, правомерно ли давать им те же названия, которые употреблялись языковедами, признающими их двумя самостоятельными объектами? По нашему мнению, на этот вопрос следует ответить отрицательно.

Таким образом, несмотря на широкое распространение, нет основания считать противопоставление языка и речи специфической чертой всего послессоссюровского языкознания.

У. К ЕДИНСТВУ ОБЪЕКТА ЯЗЫКОЗНАНИЯ

Язык как средство коммуникации и мышления представляет собой единый объект. Его расщепление на два автономных объекта приводит к целому ряду трудностей. В нашем

понимании объект языкознания, приблизительно покрывая понятие речевой деятельности Соссюра, включает в себя язык и речь, взятые вместе.

Признание единого объекта изучения снимает вопрос о необходимости двух лингвистик.

Язык как целостный объект языкознания — явление сложное, многоаспектное. В нем выделяются различные, иногда противоположные стороны, как, напр., общее и конкретное; социальное и индивидуальное; знание, навыки и реализация, форма и субстанции и т. д.

Названные оппозиции свойственны языку как единому предмету. Поэтому они должны изучаться в языкознании как нераздельной науке о языке. Если мы оторвем противоположные стороны друг от друга, соотнесем их с различными объектами и будем рассматривать в разных науках, то станет невозможным охватить язык в целом, разобраться в его сложной природе.

Следует иметь в виду, что различные стороны языка не всегда создают бинарные противопоставления. Так, напр., включая в языковые субстанции звуковой материал и значение, Соссюр искусственно сводил к двойственному противопоставлению (субстанция — форма) три существенно различные стороны языка (звуки, значения, отношения).

Сложность и многоплановость языка обуславливает выделение в языкознании разделов, каждый из которых изучает определенный аспект языка. Так, звуки изучаются в фонетике, значения — в семантике, отношения — в фонологии, морфологии и синтаксисе. Разделы языкознания соответствуют не делению на язык и речь, а выделению, с одной стороны, звуков, значений и отношений, а, с другой, единиц разного объема (морфем, слов, словосочетаний).

При исследовании различных сторон языка, языкознание, так же как и любая другая наука, ищет общие закономерности, которые устанавливаются путем наблюдения над конкретными фактами. И здесь противопоставление общего и конкретного имеет место в пределах единого языка, оно не требует выделения двух объектов. Каждый конкретный языковой факт является носителем определенных общих признаков.

Признание многоаспектности языка и необходимости изучения всех его сторон, релевантных с точки зрения функционирования языка, не приводит к ликвидации самостоятельности языкознания, как это представлялось Соссюру. Какую бы сторону языка не изучал языковед, он подходит к ней с точки зрения функционирования языка как инструмента коммуникации и мышления. Эту задачу не ставит перед собой ни одна наука.

ZUM PROBLEM DES WECHSELVERHÄLTNISSES ZWISCHEN DER «LANGUE» UND DER «PAROLE»

(Zusammenfassung)

Das Problem der «langue» (der Sprache) und der «parole» (des Sprechens) wird als eines der wichtigsten Probleme der modernen Sprachwissenschaft angesehen. Die Entgegensetzung der «langue» und der «parole», die in der heutigen Sprachwissenschaft unter dem Einfluss von F. de Saussures Theorie verbreitet ist, wird von vielen gegenwärtigen Sprachforschern für eine der hervorragendsten Leistungen des XX. Jahrhunderts gehalten. Aber die Notwendigkeit der Dichotomie «langue — parole» wird nicht von allen Richtungen der Sprachwissenschaft anerkannt.

Im vorliegenden Werk sind die Konzeption von F. de Saussure, die Ansichten seiner Vorgänger und Anhänger und auch die Meinungen der Sprachforscher, die gegen die Dichotomie «langue — parole» auftreten, kritisch analysiert. Danach wird versucht, die mit der Entgegensetzung der «langue» und der «parole» verbundenen Fragen positiv zu lösen.

F. de Saussure legte der Entgegenstellung «langue — parole» mehrere Merkmale zugrunde, die, wie es sich zeigte nicht von gleichem Wert waren. Als unbegründet erwiesen sich die nächsten Merkmale: a) die langue ist das Wesentliche und die parole—das Akzessorische, Zufällige, b) die langue ist das Soziale, die parole—das Individuelle, c) die langue stellt ein System von Zeichen dar, die parole ist kein System, d) die langue ist psychisch, die parole—psycho-physisch.

Als relevant hat man das Unterscheiden der Form und der Substanz und auch des potential existierenden Zeichensystems und seiner Verwirklichung zu betrachten. Aber diese Unterschiede führen nicht zur Anerkennung zweier Objekte (langue und parole) und zweier selbständiger Wissenschaften (Linguistik der langue und Linguistik der parole), wie es Saussure meinte.

Die Abgrenzung der langue und der parole, obwohl nicht immer klar und folgerichtig, ist auch bei einigen Vertretern der saussurianischen Sprachwissenschaft, z. B. bei Wilh. Humboldt, J. Bodouin de Courtenay, G. von der Gabelentz, F. Fink zu bemerken.

Obgleich H. Paul die Begriffe der langue und der parole nicht voneinander abgrenzte, lenkte er seine Aufmerksamkeit dennoch auf die Oppositionen, die später von de Saussure der Dichotomie «langue—parole» zugrunde gelegt wurden (die Entgegensetzung des Usualen und des Individuellen, des Psychischen und des Physischen).

Was aber die Nachfolger von F. de Saussure betrifft, so basieren sie sich auf der Idee über die Notwendigkeit der Abgrenzung der langue und der parole. Dabei interpretieren sie das Problem im Zusammenhang mit ihren eigenen allgemeinsprachwissenschaftlichen Ansichten, indem sie wichtige Änderungen in der Theorie des schweizerischen Linguisten beantragen und den Sinn und die Bedeutung der Dichotomie «langue—parole» nicht identisch verstehen. Sie ändern fast alle Behauptungen von de Saussure.

Insbesondere werden folgende Fragen einer Diskussion unterworfen:

A) Die Frage nach dem Wesen und der Anzahl entgegengesetzter Begriffe. Anstatt der saussurianischen Begriffe «langue» und «parole» werden «Schema» und «Usus» (L. Hjelmslev), «competence» und «performance» (N. Chomsky) usw. vorgeschlagen. Anstelle von zwei Begriffen werden von einigen Linguisten drei (langue, discourse, parole—E. Buyssens; Sprachtätigkeit, Sprachsystem, Sprachstoff — L. Schtscherba) und sogar vier Begriffe (Akt der Rede, die Rede, Wahrscheinlichkeit der Rede, die Sprache — N. Andreev, L. Zinder) einander entgeggestellt.

Andrerseits wird unter den Vertretern von Saussure eine Tendenz zur Abschaffung der Grenzen zwischen der langue und der parole vorgemerkt (E. Koseriu, A. J. Smirnizky), was objektiv die Aufhebung der Dichotomie bedeutet.

B) Die Frage nach den Merkmalen, die der Dichotomie zugrunde liegen. Nach Saussure waren für die Abgrenzung der langue und der parole zuwenig neue Merkmale angeführt (z. B.: a) die langue ist etwas

Allgemeines, die parole—etwas Konkretes, b) die langue ist konstant, die parole—variabel). In der Hauptsache aber wenden die modernen Linguisten dieselben Merkmale an, die im Werk von F. de Saussure enthalten sind. Aber wenn Saussure die Gesamtheit mehrerer Merkmale der Dichotomie zugrunde legte, so reduzieren seine Nachfolger diese auf ein oder zwei. Dabei wählt jeder Sprachforscher relevante Merkmale auf seine Art und Weise, indem er die anderen, von Saussure angeführten Merkmale beiseite wirft.

C) Die Fragenach der Wechselbeziehung zwischen der langue und der parole. Die Mehrzahl von Saussures Nachfolgern (A. Gardiner, A. Secheyay, N. Trubetzkoy, V. Brøndal, L. Hjelmslev, E. Benvenist, N. Chomsky) hält die langue und die parole für zwei wesentlich verschiedene, unvereinbare Erscheinungen, einige darunter aber (z. B. L. Schtscherba, E. Koseriu) bestreiten den antinomischen Charakter der erwähnten Begriffe.

Andrerseits anerkennen, Saussure zufolge, nur einzelne Sprachforscher (z. B. Hjelmslev, Brøndal, Chomsky) die langue für ein wesentliches Phänomen, die überwiegende Mehrheit aber (z. B. Gardiner, Secheyay, Koseriu...) rückt die parole in den Vordergrund, oder betrachtet die langue in Wechselbeziehung mit der parole (die Prager Schule, Schtscherba...).

D) Die Frage nach der Linguistik der langue und der Linguistik der parole. Die Notwendigkeit zweier Linguistiken gemäss den zwei Objekten der Erforschung wird in dieser oder jener Form von Gardiner, Secheyay, Trubetzkoy, Benvenist, Chomsky anerkannt. Aber Hjelmslev, Martinet, Schtscherba, Smirniczky u. a. negieren die Möglichkeit zweier Linguistiken, indem sie ihren Gesichtspunkt auf verschiedene Art argumentieren.

Den modernen Sprachforschern, sowie auch de Saussure gelingt es nicht befriedigend zu beweisen, dass die langue und die parole zwei autonome Objekte darstellen.

Einige Richtungen in der modernen Sprachwissenschaft, deren positive Ansichten sehr verschieden sind, lehnen die saussurianische Entgegensetzung von langue und parole ab. Zu verschiedenen Zeiten waren H. Schuchardt, W. Doroschewsky, O. Jespersen, A. Tschikobawa u. a. mit einer kritischen Analyse der Konzeption von F. de Saussure aufgetreten.

Dichotomie «langue — parole» wird nicht nur in den linguistischen Schulen abgelehnt, die sich nicht auf de Saussures Theorie stützen (z. B. die Neulinguistik, die Neuhumboldtianer), sondern auch von einigen Richtungen, die der Lehre von de Saussure nahe stehen (z. B. die ältere Generation der französischen soziologischen Schule, die Londoner Schule, die amerikanische deskriptive Linguistik).

Die Betrachtung der Fragen, die F. de Saussure mit der Entgegensetzung der langue und der parole verknüpft hat, veranlasst uns folgende Behauptungen zu verteidigen:

Die Sprache als Mittel der Kommunikation und des Denkens stellt ein einheitliches Objekt dar. Ihre Zersplitterung in zwei autonome Objekte führt zu mehreren Schwierigkeiten.

Die Anerkennung eines einheitlichen Objekts der Forschung hebt die Frage nach der Notwendigkeit zweier Linguistiken auf.

Die Sprache aber hat verschiedene Aspekte, in der Sprache sind mehrere Seiten zu vermerken, die in den verschiedenen Abschnitten der Sprachwissenschaft erforscht werden.

Man muss ins Auge fassen, dass verschiedene Seiten der Sprache nicht immer binäre Gegensätze bilden. So, z. B., indem Saussure den lautlichen Stoff und die Bedeutung in die Sprachsubstanz einschloss, reduzierte er künstlich drei wesentlich verschiedene Sprachseiten (Laute, Bedeutungen, Beziehungen) auf den binären Gegensatz.

Diese drei Seiten sind beim Funktionieren der Sprache als Mittel des Verkehrs und des Denkens unentbehrlich. Deshalb ist es nicht gerechtfertigt sie auseinanderzureissen, die Laute und Bedeutungen zu einem Objekt (zur parole), die Beziehungen oder die Form jedoch zum anderen (zur langue) zu zählen.

Die Anerkennung des mehrseitigen Charakters der Sprache und der Notwendigkeit, alle ihre Seiten zu erforschen, die vom Gesichtspunkt des Funktionierens der Sprache relevant sind, führt nicht zur Beseitigung der Selbständigkeit der Sprachwissenschaft, wie es de Saussure schien.

პირის სახელთა საძიებელი

- ანდრეევი ნ. დ. (Андреев Н. Д.) 98, 99, 122, 161.
- არენსი პ. (Arens H.) 16, 40.
- არიტორელე (Аристотель) 102, 105.
- არტიმოვიჩი ა. (Артимоуџ А.) 73—74.
- არუთინოვა ნ. დ. (Арутюнова Н. Д.) 136.
- ბალი შ. (Bally Ch.) 39, 41, 43.
- ბარტოლი მ. გ. (Bartoli M. G.) 132.
- ბენვენისტი ე. (Benveniste E.) 114, 116, 117, 124, 126, 127, 134, 162.
- ბერტონი გ. (Bertoni G.) 132.
- ბიუსსენსი ე. (Buyssens E.) 122, 160.
- ბიულერი კ. (Bühler K.) 65.
- ბლოკი ბ. (Bloch B.) 136.
- ბლუმფილდი ლ. (Bloomfield L.) 136, 163.
- ბოდუენ დე კურტენე ი. ა. (Бодуэн де Куртене И. А.) 25—29, 31, 36, 40, 71—72, 159.
- ბოლინჯერი დ. (Bolinger D.) 135.
- ბონფანტე გ. (Bonfante G.) 132.
- ბრენდალი ვ. (Brøndal V.) 76—79, 123, 124, 125, 162.
- გაბელენცი ფონ დერ გ. (Gabelentz von der G.) 32—39, 40, 42, 159.
- გარდინერი ა. (Gardiner A.) 43—53, 72, 112, 116, 123, 126, 127, 129, 148, 161, 162.
- გარვინი პ. ლ. (Garvin P. L.) 92.
- გლისონი პ. (Gleason H. A.) 136.
- გოდელი რ. (Godel R.) 39, 41, 52, 100.
- გრამონტი მ. (Grammont M.) 132, 163.
- გრეი ლ. (Gray L.) 137.
- გუხმანი მ. (Гухман М. М.) 131, 136.
- დოროშევსკი (Doroszewski W.) 130, 363.
- ვანდრიესი ე. (Vendryes J.) 133, 163.
- ვინოგრადოვი ვ. ვ. (Виноградов В. В.) 26.
- ვოლტერი (Вольтер) 45—46.
- ზვეგინცევი ვ. ა. (Звегинцев В. А.) 43, 54, 106, 116, 120.
- ზინდერი ლ. რ. (Зиндер Л. Р.) 98, 99, 161.
- იაკობსონი რ. (Jakobson R.) 114.
- იელმსლევსი ლ. (Hjelmslev L.) 69, 76, 79—95, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 146, 160, 161, 162.
- იესპერსენი ო. (Jespersen O.) 130—131, 153.
- იორდანი ი. (Jordan I.) 39.
- კაინცი ფ. (Kainz F.) 39.
- კლიმოვი გ. ა. (Климов Г. А.) 136.
- კოენი მ. (Kohen M.) 133, 134, 163.
- კორეინევი ი. მ. (Кофинеџ I. М.) 75.
- კოსეროუ ე. (Koseriu E.) 16, 29, 31, 32, 33, 35—36, 37, 38, 39, 42, 95, 101—106, 122, 125, 127, 162.
- კუბრიაკოვა ე. ს. (Кубрякова Е. С.) 136.
- კუზნეცოვი პ. ს. (Кузнецов П. С.) 113, 128.
- ლანგენდონი დ. ფ. (Langendoen D. F.) 136.
- ლაუნსბერი ფ. (Lounsbury F.) 138.
- ლესიტხევი ა. ა. (Леситхев А. А.) 26, 100, 101.
- ლომტევი ტ. პ. (Ломтев Т. П.) 140.
- მარტი ა. (Marty A.) 42, 160.
- მარტინეტი ა. (Martinet A.) 114—116, 127, 134—135, 162.
- მარუზოუ ჟ. (Marouzeau J.) 133, 163.
- მეილეტი ა. (Meillet A.) 132, 133, 163.
- მიოკინი ვ. ი. (Мышкин В. Я.) 112.
- მურატი ვ. პ. (Мурат В. П.) 89, 92.

პაიკი კ. ლ. (Pike K. L.) 137, 163.
პაული ჰ. (Paul H.) 29—31, 40, 145,
159.

რამიშვილი გ. (Рамншвили Г.) 16, 18,
25.

რამიშვილი ი. (Рамншвили И.) 48.
რობინსონი რ. ჰ. (Robbins R. H.) 135.

სეპირი ედ. (Sapir E.) 146.

სერებრენიკოვი ბ. ა. (Серебренников Б.
А.) 136, 140.

სეშე ა. (Sechehayé B.) 39, 41, 54—61,
93, 121—127, 148, 161, 162.

სიერტსემა ბ. (Sierlsema B.) 92.

სილვა ნეტო ს. (Silva Neto S.) 39.

სკალიჩკა ვ. (Skalicka V.) 69, 72—3, 74.
სლიუსარევა ნ. ა. (Слюсарева Н. А.)
26.

სმირნიკი ა. ი. (Смирницкий А. И.)
95, 106—113, 117, 122, 125, 127,
161, 162.

სომერფელტი ა. (Sommerfelt A.) 132,
133, 163.

სოსიური დე ფ. (Saussure de F.) 4, 5—
15, 16, 20, 25—29, 31, 32, 37—
43, 48—57, 59, 60—65, 68—73, 75,
76, 77, 79, 82, 84—86, 92—94,
97, 98, 100, 101, 104—107, 109—
119, 121—127, 129, 130—134, 136,
138—141, 143, 145—148, 150, 154,
155, 158—162, 164.

სოტავალა ა. (Solavalla A.) 70—71.

ტოპოროვი ვ. ნ. (Топоров В. Н.) 27.

ტრეიგერი გ. ლ. (Trager G. L.) 136.

ტრნკა ბ. (Trnka B.) 73, 76.

ტროსტი პ. (Трост П.) 74.

ტრუბეცკოი ნ. (Trubetzkoy N. S.) 63—
74, 76, 123—126, 128—130, 137,
161, 162.

უელსი რ. ს. (Wells R. S.) 136.

უიტნი ე. დ. (Whitney W. D.) 39.

ფერტი ჯ. რ. (Firth J. R.) 135—136,
163.

ფინკი ფ. (Fink F.) 39—40, 159.

ფოჩხუა ბ. (Почуха Б.) 3.

ფრაი ჰ. (Frei H.) 92.

შარაძენიძე თ. (Шарадзенидзе Т.) 139.

შპიცერი ლ. (Spitzer L.) 39.

შტაინთალი ჰ. (Steinthal H.) 17.

შუხარდტი ჰ. (Schuchardt H.) 130, 163.

შერბა ლ. ე. (Щерба Л. В.) 26, 95—
101, 125, 127, 161, 162.

ჩაო ი. რ. (Chao J. R.) 140.

ჩიქობავა არნ. (Чикобава Арн.) 3, 13,
16, 25, 29, 30—31, 131—132, 141,
147, 163.

ხომსკი ნ. (Chomsky N.) 114, 117—120,
122, 124, 126, 139, 160, 162.

ჰავრანეკი ბ. (Havránek B.) 74.

ჰარისი ზ. ს. (Harrys Z. S.) 136, 137,
163.

ჰეგელი გ. (Hegel G. W.) 42, 160.

ჰოკელი ჩ. ფ. (Hockett Ch. F.) 138—139,
163.

ჰორალეკი კ. (Horálek K.) 74.

ჰუმბოლდტი ვ. (Humboldt W.) 16—25,
29, 40, 53, 74, 101, 105, 118, 145,
152, 159.

წინასიტყვაობა	3
შესავალი	4
თ. 1. ენისა და მეტყველების დაპირისპირება ფ. დე სოსიურის კონცეფციაში	
1.1. ფ. დე სოსიურის შეხედულებები ენისა და მეტყველების შესახებ	5
1.2. ფ. დე სოსიურის შეხედულებათა ანალიზი	12
თ. 2. ენისა და მეტყველების გარჩევის ცდები სოსი- ურამდე ენათმეცნიერებაში	
2.1. ვილჰ. ჰუმბოლდტი	16
2.2. ი. ბოდუენ დე კურტენე	25
2.3. პ. პაული	29
2.4. გ. ფონ დერ გაბელენცი	32
2.5. ფ. ფინკი	39
2.6. დასკვნა	40
თ. 3. ენისა და მეტყველების დაპირისპირება სო- სიურის შემდეგ დროინდელ ენათმე- ცნიერებაში	
3.1.1. ალან გარდინერი	43
3.1.2. ა. გარდინერის შეხედულებათა ანალიზი	48
3.2. ეენეის სკოლა	54
3.2.1. ა. სეშე	54
3.2.2. ა. სეშეს შეხედულებათა ანალიზი	5
3.3. პრაღის სკოლა	63
3.3.1. ნ. ტრუბეცკოი	63
3.3.2. ნ. ტრუბეცკოის შეხედულებათა ანალიზი	67
3.4. კოპენჰაგენის სკოლა	76
3.4.1. ე. ბრენდალი	76
3.4.2. ლ. იელმსლევეი	79
3.4.3. ლ. იელმსლევის შეხედულებათა ანალიზი	88
3.5. ლ. ე. შჩერბა	95
3.6. ე. კოსერიუ	011
3.7.1. ა. ი. სმირნიცი	106
3.7.2. ა. ი. სმირნიცის შეხედულებათა ანალიზი	109
3.8. ა. მარტინე, ე. ბენვენისტი, ნ. ხომსკი	114
3.9.0. დასკვნა	121
3.9.1. რამდენი ცნებაა დაპირისპირებული?	121
3.9.2. რა ნიშნები უდევს საფუძვლად ენისა და მეტყველების დაპირისპი- რებას?	122
3.9.3. როგორია ენისა და მეტყველების ურთიერთობა?	124
3.9.4. ერთი ლინგვისტიკა თუ ორი?	126
თ. 4. ენისა და მეტყველების ანტინომიის უარყოფა სოსიურის შემდეგ დროინდელ საენათმეც- ნიერო მიმდინარეობებში	
4.1. ენისა და მეტყველების დაპირისპირების კრიტიკა	129

4.2. ენისა და მეტყველების ანტინომიის უგულებელყოფა თანამედროვე საენათმეცნიერო მიმდინარეობებში	132
4. 3. დასკვნა	140
თ. 5. ენისა და მეტყველების ერთიანობისათვის	141
5.1. რა განსაზღვრავს ენისა და მეტყველების ერთიანობას?	142
5.2. ენობრივი მასალა (ბგერები), ფუნქციები (მნიშვნელობები) და სტრუქტურა (მიმართებანი)	145
5.3. პოტენციურად არსებული ჩვევები, ცოდნა და რეალიზაცია	149
5.4. სოციალური და ინდივიდუალური ენაში. ენობრივი შემოქმედება	150
5.5. ერთი ობიექტი — ერთი ენათმეცნიერება	153
5.6. ენა როგორც მრავალასპექტიანი მოვლენა. ენათმეცნიერების და- მოუცილებლობის საკითხი	154
Проблема взаимоотношения языка и речи (резюме)	158
Zum Problem des Wechselverhältnisses zwischen der „langue“ und der „parole“ (Zusammenfassung)	165
პირის სახელთა სამიხედო	169

ОГЛАВЛЕНИЕ

Предисловие	3
Введение	4
Гл. 1. Противопоставление языка и речи в концепции Ф. де Соссюра	
1.1. Воззрения Ф. де Соссюра о языке и речи	5
1.2. Анализ воззрений Ф. де Соссюра	12
Гл. 2. Попытки разграничения языка и речи в до-соссюровском языкознании	
2.1. Вильг. Гумбольдт	16
2.2. И. А. Бодуэн де Куртенэ	25
2.3. Г. Пауль	29
2.4. Г. Фоп дер Габеленц	32
2.5. Ф. Финк	39
2.6. Выводы	40
Гл. 3. Противопоставление языка и речи в после-соссюровском языкознании	
3.1.1. А. Гардинер	43
3.1.2. Анализ воззрений А. Гардинера	48
3.2. Женевская школа	54
3.2.1. А. Сеше	54
3.2.2. Анализ воззрений А. Сеше	59
3.3. Пражская школа	63
3.3.1. Н. С. Трубецкой	63
3.3.2. Анализ воззрений Н. С. Трубецкого	67
3.4. Копенгагенская школа	76
3.4.1. В. Брёндаль	76
3.4.2. Л. Ельмслев	79
3.4.3. Анализ воззрений Л. Ельмслева	88
3.5. Л. В. Щерба	95
3.6. Э. Косериу	101
3.7.1. А. И. Смирницкий	106
3.7.2. Анализ воззрений А. И. Смирницкого	109
3.8. А. Мартинес, Е. Бенвенист, Н. Хомский	114
3.9.0. Выводы	121
3.9.1. Вопрос о количестве противопоставляемых друг другу понятий	121
3.9.2. Какие признаки лежат в основе противопоставления языка и речи?	122
3.9.3. Вопрос о взаимоотношении языка и речи	124
3.9.4. Одна лингвистика или две лингвистики?	126
Гл. 4. Отрицание антиномии «язык—речь» в после-соссюровском языкознании	
4.1. Критический анализ противопоставления языка и речи	129
	173

4.2. Игнорирование антиномии «язык-речь» в современных лингвистических направлениях	132
4.3. Выводы	140
Гл. 5. К единству языка и речи	
5.1. Что определяет единство языка и речи?	142
5.2. Языковой материал (звуки), функции (значения) и структура (отношения)	145
5.3. Потенциальное знание, навыки и реализация	149
5.4. Социальное и индивидуальное в языке. Языковое творчество	150
5.5. Один объект—одно языкознание	153
5.6. Язык как многоаспектное явление. Вопрос о самостоятельности языкознания	154
Резюме (на русск. яз.)	158
Резюме (на немецком яз.)	165
Именной указатель	169

ТИНАТИН СЕМЕНОВНА ШАРАДЗЕНИДZE

ПРОБЛЕМА ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ЯЗЫКА И РЕЧИ

TINATIN SCHARADSENIDSE

ZUM PROBLEM DES WECHSELVERHÄLTNISSES ZWISCHEN
DER „LANGUE“ UND DER „PAROLE“

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

*

გამომცემლობის რედაქტორი გ. გოგიავა
ტექნორედაქტორი ნ. ოკუჩავა
მხატვარი გ. ნადირაძე
კორექტორი ც. ქაშუშაძე

გადაეცა წარმოებას 4.2.1974; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 30.V.74;
ქალაქის ზომა $60 \times 90^{1/16}$; ნაბეჭდი თაბახი 11.00; სააღრიცხვო-
საგამომცემლო თაბახი 0.78; უე 00933; ტირაჟი 1500; შეკვეთა 362.
ფასი 1 მან. 05 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. № 19
Тип. АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19